

**G
L
O
B
A
L**

JOURNAL
of
**ECONOMICS & BUSINESS
STUDIES**

2022

GJEBS

Global Journal of Economics and Business Studies
Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi
<http://dergipark.org.tr/gumusgjebs> - ISSN: 2147-415X

**GLOBAL JOURNAL OF ECONOMICS
AND
BUSINESS STUDIES**

(Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi)

**Cilt: 11 Sayı: 21
Yaz 2022**

DERGİ SAHİBİ

(Owner of the Journal)

Prof. Dr. Halil İbrahim ZEYBEK

Gümüşhane Üniversitesi Rektörü *(Rector of Gumushane University)*

BAŞ EDITÖR

(Editor in Chief)

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut ERDOĞAN

Alan Editörleri

(Associate Editors)

Doc. Dr. Metin AKSOY

Doc. Dr. Yıldırım Beyazıt ÇİÇEN

Dr. Öğr. Üyesi Orkun DEMİRBAĞ

Dr. Öğr. Üyesi Umut DENİZLİ

Posta Adresi (Postal Address)

Global Journal of Economics and Business Studies (Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi)

Gümüşhane Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Bağlarbaşı / 29100 – Gümüşhane, Türkiye

İletişim ve Teknik Destek (Communication and Technical Support)

Eposta (email): info@jebs@gmail.com

GJEBS Dergisi Gümüşhane Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinin çıkardığı hakemli akademik bir dergidir. Yılda iki kez yayımlanmaktadır. GJEBS Dergisi, **ProQuest, Index Copernicus, International Citation Index, CiteFactor, DRJI, SOBIAD, International Citation Index of Journal Impact Factor & Indexing, Open Academic Journals Index, Google Scholar ve EBSCO HOST Business Source Ultimate List** veri tabanlarında taranmaktadır.

ISSN: 2147-415X

Prof. Dr. Nalan Akdoğan	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Ender Ethem Atay	Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. A. Zafer Acar	Piri Reis Üniversitesi
Doç. Dr. Ulaş Akküçük	Boğaziçi Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Alacacıoğlu	Münster University
Prof. Dr. Olcay Bige Aşkun	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Göksel Ataman	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Baş	Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. M. Deniz Börü	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Peter Čajka	Danubius University
Prof. Dr. Ebru Çağlayan	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Cihan Çobanoğlu	University of Central Florida
Prof. Dr. Erhan Demireli	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Donduran	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan Ege	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Metin Kamil Ercan	Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Tevfik Erdem	Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan Murat Ertuğrul	Roma Büyükelçiliği
Prof. Dr. Bülent Güloğlu	İstanbul Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Talha Harcar	Pennsylvania State University
Prof. Dr. Toğrul İsmayıl	K. Sütçü İmam Üniversitesi
Prof. Dr. Selahattin Karabınar	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Fazıl Kayıkcı	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Aşkın Keser	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Alan Wong Wing Keung	Asia University, Taiwan
Prof. Dr. Jan Koper	Matej Bel University
Prof. Dr. Burcu Kümbül Güler	Katip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut Masca	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Reinhard Meyers	Münster University
Doç. Dr. Peter Ondria	Danubius University
Doç. Dr. Emir Özeren	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Fırat Purtaş	Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Nazım Sözer	Yaşar Üniversitesi
Prof. Dr. Soyalp Tamçelik	Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Wong Hock Tsen	University of Malaysia Sabah
Prof. Dr. Kıymet Tunca Çalıyurt	Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Maria Varadinov	Portalegre University of Technology
Prof. Dr. Wan Azman Saini Wan Ngah	University Putra Malaysia
Doç. Dr. Hamid Waqas	Westminister Int'l University
Prof. Dr. Ferda Yerdelen Tatoğlu	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Jülide Yıldırım	TED Üniversitesi
Prof. Dr. Nihat Yılmaz	Gümüşhane Üniversitesi
Prof. Dr. Sevtap Yokuş	Altınbaş Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur Yozgat	Nişantaşı Üniversitesi
Prof. Dr. Cemal Zehir	Yıldız Teknik Üniversitesi

2022 Yaz - YIL: 11 SAYI: 21 HAKEM KURULU (Ünvan ve İsim Sıralaması)

(2022 Summer – Volume: 11 Issue: 21 Review Board) (By Title and Name)

- Doç. Dr. Sevil ACAR *Boğaziçi Üniversitesi*
Doç. Dr. İnan ERYILMAZ.....*Süleyman Demirel Üniversitesi*
Doç. Dr. Ahmet GÖKÇEN.....*Samsun Üniversitesi*
Doç. Dr. Esra AYDIN GÖKTEPE *İstanbul Arel Üniversitesi*
Doç. Dr. Muhlis ÖZDEMİR*Gazi Üniversitesi*
Doç. Dr. İskender PEKER..... *Gümüşhane Üniversitesi*
Doç. Dr. Türker ŞİMŞEK*Gaziosmanpaşa Üniversitesi*
Dr. Öğretim Üyesi Şükrü APAYDIN*Nevşehir Üniversitesi*
Dr. Öğretim Üyesi Pelin ÇELİK*Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Dr. Öğretim Üyesi Aysegül DÜZGÜN*Abant İB Üniversitesi*
Dr. Öğretim Üyesi Habibe GÜNGÖR*İstanbul Gelişim Üniversitesi*
Dr. Öğretim Üyesi Erol KALKAN*Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Dr. Öğretim Üyesi Abbas KARAAĞAÇLI..... *Giresun Üniversitesi*
Dr. Öğretim Üyesi Cansu GÖK KISA*Hitit Üniversitesi*
Dr. Öğretim Üyesi Marziye MEMMEDLİ..... *Karabük Üniversitesi*
Dr. Öğretim Üyesi Artür Y. MUMCU.....*İstanbul Kültür Üniversitesi*
Dr. Eda AYVACIK *Bayburt Üniversitesi*
Dr. Gökçe Sinem ERBUĞA.....*Dokuz Eylül Üniversitesi*
Dr. M. İlker KARAKELLEOĞLU.....*Dokuz Eylül Üniversitesi*
Dr. Adilya YAMALTDİNOVA *KT Manas Üniversitesi*

2022 YAZ - YIL: 11 SAYI: 21
(2022 Summer– Volume: 11 Issue: 21)

İÇİNDEKİLER
(Table of Contents)

Makale ve Yazar/ları (Article and Author/s)	Sayfa No (Page No)
Bir Devlet Tipi Olarak Patrimonyal ve Neopatrimonyal Devlet Kavramlarının İmkanı <i>(The Possibility of Patrimonial and Neopatrimonial State Concepts as a State Type)</i> <i>Satuk Buğra ÇETİNKAYA</i>	01-18
Kişilik Özelliklerinin Politik Davranışlar Üzerine Etkisinde Algılanan Etik İş İkliminin Rolü <i>(The Role of Ethical Business Climate Perceived In the Effect of Personality Characteristics on Political Behavior)</i> <i>Burcu BATGA, Lutfiye ÖZDEMİR</i>	19-38
Enflasyonun İşletmelerin Finansal Faaliyetlerine ve Finansal Oranlarına Etkisinin Teorik Çerçevesi <i>(Theoretical Explanation of The Effect of Inflation on Financial Activities and Financial Ratios of Businesses)</i> <i>Muhammed Asım KANTAR, Turan ÖNDEŞ</i>	39-47
Otomotiv Sektöründe Kurumsal Sürdürülebilirlik Uygulamalarının Eşbenzeşmesi Üzerine Bir Araştırma: BMW, Toyota, Ford Örneği <i>(A Study on the Isomorphism of Corporate Sustainability Practices in the Automotive Industry: The Case of BMW, Toyota, Ford)</i> <i>Artür Yetvart MUMCU, Refika BAKOĞLU</i>	48-59
İmalat İşletmelerinin Çevre Koruma Uygulamalarının Performanslarına Etkisinin Belirlenmesi <i>(Determining the Effect of Environmental Protection Practices on the Performance of Manufacturing Enterprises)</i> <i>Yasemin TATLI, Gamze ÖZER</i>	60-74

2022 YAZ - YIL: 11 SAYI: 21
(2022 Summer– Volume: 11 Issue: 21)

İÇİNDEKİLER
(Table of Contents)

Makale ve Yazar/ları (Article and Author/s)	Sayfa No (Page No)
Tarih, Ütopya ve Siyaset: Martin Buber ve Ernst Bloch'un Aktif Mesianizmi (History, Utopia and Politics: The Active Messianism of Martin Buber and Ernst Bloch) <i>Salih AKKANAT</i>	75-86
BIST'de Kayıtlı Otomotiv İmalat Sektörü Şirketlerinin Finansal Performanslarının TOPSIS Yöntemi İle İncelenmesi (Investigation of Financial Performances of Automotive Manufacturing Sector Companies Registered in BIST With TOPSIS Method) <i>Selçuk KENDİRLİ, Muhammed Veysel YILDIRIM</i>	87-97
G20 Ülkelerinde Fosil Yakıt Sübvansiyonlarının Ekolojik Ayak İzi (EF) ve Büyüme Üzerindeki Etkisinin Ampirik Bir Araştırması (An Empirical Investigation of the Impact of Fossil Fuel Subsidies on Ecological Footprint (EF) and Growth in G20 Countries) <i>Doğan BARAK</i>	98-113

Bir Devlet Tipi Olarak Patrimonyal ve Neopatrimonyal Devlet Kavramlarının İmkkanı

Satuk Buğra Çetinkaya¹

Özet

Siyasal bilimler alanında devlet üzerine yapılan teorik çalışmaların pek çoğu devlet-toplum ilişkilerini merkeze almaktadır. Patrimonyalizm kavramı da işaret ettiği devlet-toplum ilişkisinden mülhem olarak belirli bir devlet tipine karşılık gelecek şekilde kullanılmıştır. Kavramın bu şekilde kullanılmasının yarattığı imkanlar ve kısıtlılıklar bu çalışmanın ana sorunsalıdır. Bu makalede öncelikli olarak "patrimonyalizm" in tarihsel süreç içerisindeki soykütüğü Batı siyasal düşünce kanonu içerisinde yapılan "tiranlık-despotizm" ayrımı ile ortaya konmaya çalışılacaktır. Ardından patrimonyalizm kavramının Max Weber 'in eserlerinde nasıl bir devlet-toplum ilişkisine karşılık geldiği açıklanmaya çalışılacaktır. Son olarak ise "neopatrimonyalizm" kavramının Eisenstadt tarafından ne şekilde ortaya konulduğu analiz edilecektir. Sonuç kısmında ise kavramın Doğu-Batı ayrımına dayanan ve üstü örtülen yönleri ortaya konacaktır. Ayrıca, patrimonyalizm kavramının metodolojik kısıtlılıkları belirtilecektir. Mezkur kavramların, "devlet"liliğin temel niteliklerini Batı merkezli bir bakış açısı ile tanımlama gayreti içinde olduğu ortaya konacak ve bu ölçüde açıklayıcı imkanı yitirdiği belirtilecektir.

Anahtar Kelimeler: Patrimonyalizm, Neopatrimonyalizm, Devlet tipi

Jel Kodları: Z-10, Z-13, Z-19

The Possibility of Patrimonial and Neopatrimonial State Concepts as a State Type

Abstract

Most of the theoretical studies on the state in the field of political sciences focus on the state-society relationship. The concept of patrimonialism has also been used to correspond to a certain type of state that inspired by the state-society relationship that it pointed out. The possibilities and limitations created by the use of the concept in this way are the main problematic of this study. In this article, first of all, the genealogy of "patrimonialism" in the historical process will be tried to be revealed with the distinction between "tyranny and despotism" made within the canon of Western political thought. Then, it will be explained how the concept of patrimonialism corresponds to a state-society relationship in Max Weber's works. Finally, it will be analyzed how the concept of "neopatrimonialism" was introduced by Eisenstadt. In the conclusion part, the aspects of the concept that are based on the East-West distinction and are covered will be revealed. In addition, the methodological limitations of the concept of patrimonialism will be stated. It will be revealed that the aforementioned concepts are in an effort to define the basic characteristics of "statehood" with a Western-centered perspective, and it will be stated that these concepts lose their explanatory possibility.

Keywords: Patrimonialism, Neopatrimonialism, State type

Jel Codes: Z-10, Z-13, Z-19

Araştırma ve Yayın
Etigi Beyanı

Etik kurul kararı gerektirmemektedir.

Çıkar Beyanı

Yazar ya da üçüncü taraflar açısından çalışmada çıkar ilişkisi çatışması yoktur.

Giriş

Patrimonyal ve neopatrimonyal devlet kavramlarının içerdiği temel niteliklerin modern-geleneksel ikiliği şeklinde kategorize edilmiş karşıt toplumsal formasyonları siyasal düzeyde doğrulamaya yönelik olduğu kabul edildiğinde, belirli bir iktidar uygulama amacına yönelik olduğu da kabul edilmelidir. Bu çalışma her

¹ Arş. Gör. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Osmaniye/ Türkiye, birinci1.emailim@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1782-4204>

şeyden önce “devlet”in anlaşılmasına yönelik bir çabanın içerdiği değer yüklü konumlanışın tipik- atipik olarak nasıl üretebileceğini ve belirli bir kanunun temel sorunsalı veya “başlangıç” noktasını nasıl Batı merkezli bir sabite haline getireceğini mezkur kavramlar üzerinden ortaya koymayı amaçlamaktadır. Sosyal bilimciler için bir çalışma konusu, her şeyden önce iki sorunsalla yüzleşmek zorundadır. İlki, parça-bütün ilişkisinin nasıl ve hangi mantıksal çerçevede kurulduğu. İkincisi ise, saf aklın temsillerinden farklı olarak olgusalın anlaşılmasına dair bir soruşturmaya atfen inşa edilen kavramlar ve bu kavramların somut karşılıklarının esneklik-katılık niteliği veya değişen gerçek- inşa edilen kavramsal sabit arasındaki ilişkidir. İkinci sorunsal totolojik bir konumdan kaçınmak için önemlidir. Bu çalışmada belirlenen çerçeve, belirli bir uzam ve zamanda, esasen devlet kavramının hangi düzey ya da düzeylerde bir bütüne hangisinde parçaya tekabül ettiği. İkinci olarak belirli kavramlar üzerinden yürütülen bir çalışmada kavramların gerçeklik olmaktan ziyade gerçeğe dair belirli bir portre çizdiği düşünülmekte, bu portrenin de betimleme ve çözümleme aşamalarında sosyal bilimcinin alet çantasını doldurduğu kabul edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında patrimonyal ve neo-patrimonyal kavramlarının betimleme ve çözümleme faaliyeti sırasında sunduğu imkanın ne derece anlamlı olduğu çalışmanın mihverindeki problemdir.

Devlet kavramının ifade ettiği somut çerçevenin anlaşılması için modern-geleneksel karşıtlığının belirlediği basmakalıp düşüncelerin eleştirel çözümlemesini yapmanın gerekli olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda iki temel soru çalışma boyunca analiz filtresine olanak tanıyacak normları işaretlemektedir: a-) Modern devlet öncesinde ve klasik Batılı feodal yapının siyasal karakterinden ayrı olarak toplumsal otoritenin örgütlenmesinin “ideal tipleri” tarihsel gerçekliği ne kadar açıklayabilir? b-) Kişisel otorite ile geleneksel otoritenin iç içe geçerek belirli bir devlet tipinin içinde kurumsallaşması ve bu durumun rasyonalitenin yokluğu ile mamul olması devlet üzerine yapılan entelektüel faaliyeti nasıl etkilemiştir?

Öte yandan, bir devlet tipi ile siyasal rejim tipi arasındaki farkı ortaya koymak patrimonyalizm ve neo-patrimonyalizm kavramlaştırmalarını anlamak için önemli gözükmektedir. Duverger’e göre siyasal sistem, devlet-toplum-birey arasında beliren ilişkinin siyasal nitelikteki yönünü bir bütün olarak ele alan ve bu ilişkinin az çok süreklilik ihtiva eden türlerini ifade eder. Siyasal rejim ise bu sistemin işleyişini ifade eder, bir anlamda topluluktaki iktidar örgütlenmesinin nasıl olduğu ve olması gerektiğine yönelik sorulara verilen cevapları kapsar.(Duverger,186,s.11)² Bu çalışma için, bir devlet tipinden bahsederken toplumsal örgütlenmenin en yaygın-kurumsal ve kapsamlı biçimi kabul edilecektir. Bir nevi toplumsal örgütlenmenin kurumsallaşmış biçiminin söz konusu olduğu bu “tipleştirme”, devletin nesnel bir özne olarak kabul edilmesini, ancak bu öznenin sosyal zemininden kopuk olmadığını ifade eder. Patrimonyal devlet tipinin Batı siyasal düşünce tarihindeki soykütüğüne göz gezdirildiğinde despotizm ve tiranlık arasındaki bulanık çizgi ile karşılaşılır. Bu açıdan, despotizm ve tiranlığın müphem kullanımlarının netleştirilmesi patrimonyalizmin anlaşılması açısından verimli olacaktır.

1. Kavramlaştırmanın Kökeni

Max Weber, geleneksel otorite kavramlaştırmalarını esasen 17.yy sonrası Alman düşünce tarihine önemli ölçüde damgası vuran belirli bir karşıtlık temelinde kurmuştur. Bu karşıtlık, siyasal alana belirli bir otoritenin rasyonel itaat-buyurma ve karizmatik itaat-buyurma ilişkisi arasındaki çekişme şeklinde yansımıştır. Weber’deki geleneksel tip, esasında karizmatik ve rasyonel için uygun olmayan özelliklerin bir araya getirilmesi ile oluşturulmuştur. Geleneksel tip, “artık”(residual) bir tipe işaret eder(Murvar, 1971). Öte yandan bu durum ilk defa Weber’de ortaya çıkmaz. Batı siyasal düşünce tarihinin erken safhalarından beri siyasal organizasyonların tasnifinde rastlanılan bir karşıtlıktır. Weber geleneksel otorite tipine modern anlamda bir kalıp sunmuştur. Bu açıdan bakıldığında, despotizm ve tiranlık arasındaki tarihsel ayrımın “patrimonyalizm” kavramına yönelik Weberyen yaklaşımın arka planı olarak görülebileceğini ve patrimonyal tipin Doğu ve Batı’daki kavranışını ortaya koymak için anlaşılır olabileceğini iddia etmek mümkündür. Antik Yunan’da “despotes” kavramı, ailevi ve ekonomik bir makama işaret eder. O, hane

²Duverger, devlet tipini Hobbesçu paradigma içinde değerlendirir. Yani, devletten bahsettiğinde onu kurumları, yurttaşları, hakları, görevleri, sorumlulukları, diğer devletlerle ilişkileri, kültürü vb. pek çok yönü ile birlikte insan topluluğunun bütünü ile ilişkili ele alır. Siyasal rejim ise işleyişin sematik yönünü daha çok vurgular ve toplumsal köklerini ikincilleştirir.

halkının ve mülkün efendisidir. “Tyrannos” ise Antik Yunan’da zorunlu bir olumsuzluğa sahip değildir. Bu açıdan, tiranlık bir yürütme gaspı iken despotluk egemenliğin gaspıdır(Labarri re , 2011,s.882).

Platon, Atina’da hüküm süren “halkın tiranlığı” ile Pers monarşisini karşılaştırdığında Perslerdeki despotluğun yönetilenlerin “tahammül sınırları”nı aşmasının “hükümdarlık geleneğinin” dejenerasyonu ile mümkün olduğunu ifade eder(Platon, 2007). Aristo, insanın siyasal niteliğinin onun türünün ayırt edicisi olduğunu vurgulamıştır. Siyasal olan “oikos”un dışında ve “ortak yarar” adına yapılan eylemi işaret eder. Despotluk, bir efendi yönetimi olarak “ortak” olanı dışarıda bırakması ile nitelenirken, bu anlamda siyasal olanı, insani olanı da dışarıda bırakır. Aristo, Sparta’nın yasalara dayanan bir tiranlığı tecrübe ettiğini bunun “sürekli bir komutanlık hali” olduğunu belirttikten sonra, Barbarların gönüllü tebaaları üzerindeki kalıtsal yönetiminden bahseder. Ancak Barbarlarda görülen bu tiranca krallığın, bir a-tipik versiyonu olarak “bir kişinin her Şey üzerinde yetki sahibi olduğu ve hane yönetimini andırır Şekilde düzenlendiği” bir yönetim olduğunu ifade eder(Aristoteles, 2018, s.299-303). Despot ve tiran ayrımının semantik yolculuğu, 13.yy’da Guillaume de Moerbeke ve 14.yy’da Nicholas Oresme’nin Aristo’nun Politika’sını Latinceye  evirileri sırasında despotizm ve tiranlık kavramlarının anlam farkı kapanmış, ve dominus-despoticius-tyrannus neredeyse aynı anlamda kullanılmıştır. Machiavelli ise Prens’te tarihte krallıkların iki Şekilde yönetildiğini Osmanlı ve Fransa devletleri arasındaki ayrım çerçevesinde iki tip olarak ortaya koyar. Osmanlılar, sultanın her Őeye hakim olduğu mutlak  ve kalıtsal bir yönetimle karakterize edilirken; Fransa, kralın soylularca kuşatıldığı ve “ortak” olana dair bir çekişmenin olduğu feodal yapısı ile karakterize olur(Machiavelli,2008, s.129). Osmanlıların bu niteliği, ordu ile kurdukları ilişki çerçevesinde geliştiği için “sivil” niteliği olmayan, dolayısıyla “ortak” yarardan ziyade sultan ve kölelerinin yararı çerçevesinde işleyen bir formasyona çıkar. Benzer Şekilde 16.yy sonu Viyana’ında Osmanlı Sultanı, mutlak g c ile babanın gücünün aynılığı çerçevesinde “despot” olarak nitelendirilmiştir (Labarri re , 2011,s. 883). Robert Filmer, Aristo’nun tiranlık kavrayışını “ustaca monarşi” yönetimi Şeklinde ifade eder. Ayrıca o, tiranlığın hem efendi hem de k le için bir dereceye kadar tahammül edilebilir olduğunu ifade eder. Modern devletin Őafaėında tiranlık, egemenliğin kaynağı ile değil iktidarın ele geçirilmesi veya sürdürülmesi ile ilgili hale gelmiştir. Filmer, Hobbes’un devlet ve egemenlikle ilgili tezleri hakkında Şöyle der: “H k metin uygulama hakları konusunda onunla aynı fikirdeyim, ama hükümetin ele geçirilmesinde aynı fikirde değilim. Tuhaf görünebilir, onun inşasını  vmeliyim ama temellerini yanlış buluyorum” (Filmer, 1949, s.204-239). Filmer, Hobbes’un sözleşmeci tutumunu kabul etmezken siyasal iktidarın mutlaklığı konusunda onunla hem fikirdir. Dolayısıyla tiranlığın çağrıştırdığı anlam modern devletin sözleşmeci temelleri ile çelişirken, mutlakiyetçi tavrıla yaklaşmakta ama genel olarak “ortak” yarardan bir sapma olarak değil, yürütmenin icrasında bir sapma olarak görülmektedir.

John Locke’ta yasalara göre yöneten bir tiran ile yasaların üstünde konumlanan bir tiran arasında fark olduğunu ifade eder (Labarri re , 2011,s. 882). J.J. Rousseau, tiranı krallık otoritesinin gasp ısı ama despotu doğrudan egemenliğin gasp ısı olarak nitelendirir. Ona göre despot “toplumsal sözleşmeyi” bozacak bir gasp ıdır (Rousseau, 2013, s.84).³

Leibniz’de bazı insanların doğasından kaynaklı “tercih”e yönelik bir açıklama yaparak despotik gücün ilahi yönünü vurgulamıştır. O, “insan, tanrının üstün esenliğini takdimini sorun etmek yerine onun karşı konulamaz gücünü dilemiştir, ve en mükemmel bilgeliğin emrettiği bir gücü düşünmeleri gerektiği zaman, bu insanlar despotik bir g c varsaymışlardır”. Leibniz, buradan yola çıkararak Tanrı’nın hilafına iktidar sahiplerinin kendi iktidarını genişlettiğini, bunu yapanların despotik olduğunu ifade eder(Leibniz, 2005, s.26).

Montesquieu, despotizmi efendiyi köleden ayıran Doğu –ve daha çok İslam- icadı bir form olarak kabul eder. Despotluğun temel yasaları olmadığı gibi ilkesi de korkudur ona göre. O, Antik sınıflandırmanın nicel  l t nden ayrılır ve temel yasanın varlığı-yokluğu hususunu  l t  olarak kabul eder. Despotizm bu anlamda monarşi ve cumhuriyetten tamamen farklı, keyfilik içeren bir rejimdir(Montesquieu, 2019, S.567-

³Rousseau, “Aynı Őeylere aynı adı vermek gerekirse, krallık gücünü zorla ele geçirene tiran, egemen gücü zorbalık ve düzenle kendine mal edene de *despot* diyeceğim” der.

569). Fransız fizyokrat ve koloni idarecisi Le Mercier de la Rivière'de Çin ve Osmanlı despotizmini, despotizmin iki farklı tipi olarak sınıflandırdığında Montesquieu ile benzer bir ölçüye başvurur. Osmanlı, keyfi ve temel yasadan yoksunken Çin, ilahi ve doğal hukukla kuşatılmış bir yönetime sahiptir. Despotizm ve tiranlığa dair Batı siyaset felsefesinin belirli yorumlarındaki ayırım, Batı'nın hususiliği, onun orijinalliği çerçevesinde "kişiselleşmiş" iktidarın farklı tiplerinin üretilmesi ile paralel gitmiştir. Batı'daki kişisel iktidar ile Doğu'daki kişisel iktidar arasında özsel bir fark olduğu varsayılmıştır. Denilebilir ki despotizm, insanı insan yapan siyasallığın, ortak yarar düşüncesinin gaspı veya yok sayılması iken; tiranlık siyasetin uygulanmasına yönelik, yürütme gücünün gaspıdır. Bu anlamda sosyal açıdan "köle bir ruh" ile "özgür bir ruh" arasında yapılan ayırım, siyasal rejimin sınıflanması içinde işlevsel kabul edilmiştir. Ortak yarara ve "özgür ruh"a yapılan vurgu, "Doğu"nun orijinal yönünü de işaretler. Doğu'daki siyasi rejimlerin "fark", keyfi yararın ve köle ruhların olağanlaştırılması ile meydana çıkar.

2. Max Weber ve Patrimonyalizm

2.1. Modern toplumu açıklamak

Weber'in yaşadığı dönemde Almanya'da üç mesele sosyal bilimler alanında şiddetli tartışmaların önde gelen temalarıydı. Bunlardan ilki, Marksizm; ikincisi pozitivistliği sorgulayan felsefi akımlar; sonuncusu ise geç modernleşme çerçevesinde yürüyen Alman toplumunun durumu hakkındaki tezlerdir. Weber, 1880 öncesinin klasik tarih anlayışının kopuş tezine karşıt bir konum alarak sürekliliklere vurgu yapmıştır. O, yeni-Kantçı yorum teorisinin hem idealizmi hem de materyalizmi eleştiren bir müridi olarak Heinrich Rickert'in kültürel olguların açıklanmasının doğa bilimlerindeki genel yasalara ulaşma prensibinden ziyade tikelin yorumu ile mümkün olduğu tezini kendi tarih yorumuna uygulamıştır. Ona göre, rekabet halindeki değer öbeklenmeleri arasındaki çatışma çözümsüzdür. Weber, "yorumcu-açıklama"yı başlıca yöntem olarak kabul etmiştir (Sunar, 2012, s.143-152). Weber, tarihin büyüden rasyonele doğru bir akılçılışmayı sahnelediğini öne sürer. Bu açıdan tarihte failin dört eylem tipine sahip olduğunu ve bunların katışıksız olmadığını iç içe geçebileceğini belirtir (Weber, 2012, s.189).

a-) Geleneksel eylem: Sürgit alışkanlıklar

b-) Duygusal eylem: Güçlü duygular

c-) Değer ilişkili akılcı eylem: Eylemin sonuçlarını dikkate almadan belirli bir davranış biçiminin olumlanması.

d-) Amaç ilişkili akılcı eylem: Hesaplanmış eylem.

Bu açıdan "akılcılaştırma" (rationalization) olarak ifade edilen süreç, ne tarihin açıklanması ne de maddi dünyanın mutlak determinizmini ifade eder. Akılcılaştırma, belirli bir hedef, araç ve eylem tipinin kararlaştırılmasına ve sürdürülebilmesine yönelik hesabı içerir. Weber'in çalışmalarının çıkış noktası iki fikir ekseninde ortaya çıkmıştır. Modern Batı "medeniyeti"nin rasyonelitesinin zaman ve mekandaki özgülüğünün ve tarihteki evrimin bu rasyonelleşme sürecine doğru yönelişinin açıklanması (Brubaker, 2017, s.24). Weber, rasyonelleştirme sürecini her şeyden önce büyücülükten rahipliğe geçişle başlatır. O, dini hayatın rasyonelleşmesinin yeni bir toplumsal etik ve otorite tipinin başlangıcı kabul eder. Böyle bir tecrübenin kalıcı şekilde yaşanmadığı toplumlarda ise kapsamlı her hangi bir değişimin mümkün olamayacağını, çünkü geleneksel pratiklerle inancın kültüleşmiş niteliklerinin iç içe geçerek değişime katkı şeklinde direnen bir kültür bütünü oluşturacağını öne sürer (Bendix, 1998, s.105-108).⁴

Weber, Antikite ve Orta Çağ arasında toplumsal mekanın niteliği yönünden bir ayırım yapar. Weber, "Die Stadt" (Kent) adlı yapıtında Antikite'nin kentlerinin esasen politik, Orta Çağ'ın ise ekonomik bir niteliğe sahip olduğunu ifade eder. Modern toplumun ortaya çıkışında bir zemin olarak kabul ettiği Orta Çağ kentine karakterini veren "homo economicus" ya da sınırlı kaynaklar ile sınırsız ihtiyaçları karşılama

⁴Weber'in bu düşüncesi modern devletlerde bürokrasi incelemeleri açısından faydalı olmuştur. Carter v. Findley'in terminolojisine atfla büyücü ile kalem efendisi, rahip ile bürokrat arasında iş görme ve anlam dünyası açısından benzerlik olduğu söylenebilir. Carter v. Findley'in 19.yy Osmanlı bürokrasisi üzerine yazdıkları bu açıdan değerlendirilebilir.

amacında olan bireydir(Sukale vd. 2011, s. 885). O, insanlığın kapitalizmin tahakkümü altında toplumsal varoluşunu kurduğunu ve siyasal nitelikteki kurumların bu kapitalist tahakküm ile ilişkili olduğunu öne sürer. Kapitalizm, sosyal ilişkilerden siyasal kurumlara kadar her alanda “rasyonel hesapçılığı” hakim kılmıştır. Modern toplumu ayıran başlıca nitelik olan bu rasyonel hesapçılık, Weber’in başlıca amacını açıklamak içinde hareket noktası olmuş ve pozitivist yaklaşımın yasacı yöntemine karşılık kendi yorumcu ideal tip yöntemini oluştururken “orijin” olarak kabul edilmiştir(Weber, 2012, s.331-391). Bu rasyonalitenin zemini piyasadır. Kapitalist piyasa mantığı, sosyal ilişkilerde öznel rasyonaliteyi; hesap ve muhasebe işleri ile de nesnel rasyonaliteyi yerleştirmiştir. Dolayısı ile rasyonalite modern olana sıkı sıkıya bağlı “araçsal rasyonalitedir”. Pre-modern bir rasyonalite ise Batı toplumlarında görülen tözsel rasyonalitedir. Piyasadan türeyen, sosyal alanda öznel; mekanik anlamda matematiksel hesapçı rasyonalite, modernleşme sürecinde hukuk ve siyaset alanında belirli bir “formalizm” düşüncesini hakim kılmıştır. Bu formalizm ve hesapçı akıl, somut tarihsel zeminini Batı’da bulurken, ilke veya ülkü olarak normatif çapının evrenselleştirilmesi ile “insan özgürlüğü”ne eklenmiştir(Levine, 1981). Belirli bir rasyonel eksiklik tipi, Batı’nın tersi veya en iyi ihtimalle kopyası olan Batı dışı “öteki”, uygarlık dışı kabul edilmiştir.

Weber’e dair ikinci önemli husus ideal tiplerdir. İdeal tip, hususi olanın sistematik tanımlanması amacına hizmet eder. Öte yandan ideal tiplerin zihinsel inşalar olduğunu ama teorik bir şema çıkarmak amacıyla değil, empirik bir gerçekliğe yönelimli bir soruşturma için inşa edildiğini de ekler(Weber, 2012b, s.68-73). Weber’e göre toplumsal fail, bağlantısız ve çoklu olaylar içerisinde kaos durumundadır. Öte yandan aynı fail belirli bir anlama çabasının da taşıyıcısıdır. Bu ikilik kavramların doğasını belirler. Kavramlar, gerçeğin eksiksiz el edilişi değil, anlama çabasının araçlarıdır. İdeal tipler de “anamlı eylemin kalıplaşmış yönelimleri”ni tanımlamak amacıyla ortaya atılmıştır ve sabite değildirler. İdeal tipler, basitleştirme yoluyla fenomeni kuşatmak için sınır taşları olarak ifade edilebilir. Weber, bir sosyal bilimcinin araştırmasına konu belirlemek için başlıca sorusunun “Benzersiz empirik olaylar neden başka türlü değil de bu şekilde gerçekleşti şeklinde sorması gerektiğini ifade eder. Bu soru, geriye dönük bir soruşturmanın bugünden, bu günkü ilgilere yola çıkarak belirleneceğini ifade eder (Kalberg, 2017, s.162-167).

Bu bölümde, patrimonyalizm ve neo-patrimonyalizmin imkanları açısından önemli görülen, Weber’in kuramının temel teorik yönü olan “rasyonalite” kavramı ve egemenlik sosyolojisinin bel kemiği olan “ideal tiplendirme” kısaca ele alındı. Patrimonyalizmin siyasal performansına yönelik bir kaygının ifadesi olan bu iki vurgu, patrimonyalizmin sadece belirli bir konum alışı(modern-geleneksel) değil, aynı zamanda Weber’in yöntemsel olarak kullandığı rasyonel ideal tipin ironik bir şekilde evrensel bir ülkü haline getirilmesine de yol açmıştır. Öte yandan Weber’in teorisine için iki temel sorunsal da burada ifade edilecektir: İlki mevcut tarihsel verinin yetersizliği. İkinci olarak ise, Weber’in hareket noktasının Batı olması sebebiyle bizzat Batı’nın kendisinin ve zihniyet kalıplarının ideal tiplerin kurulum zeminindeki prototip olması, ve “öteki”lerin tıpkı despotizm-tiranlık ayrımında olduğu gibi Batı’da ise rasyonel araçtan geçici sapma, Doğu’da ise özsel bir yetersizlik olarak adlandırıldığını ifade etmek gerekir. Bu anlamda, özsel bir rasyonalite yokluğu ile rasyonaliteden sapma arasında fark vardır. Weber’e göre patrimonyalizm, “insan özgürlüğünün”, dolayısı ile Doğu’daki gibi ilahi bir imajın insan suretine(!) bürünerek özgür ruhu yeryüzünden, gaspıdır.

2.2. Patrimonyalizm kavramlaştırması

Weber’in egemenlik analizi meşru düzene dair belirli konum alışları betimlemesi ile başlar. Otorite’nin üç ideal tipini inşa eder: Karizmatik, geleneksel, rasyonel. Bu otorite tiplerinden önce Weber, “kırsal mülk sistemi”nin hane düzeyinde yayılışına değinir. Bu mülk sahipliği belirli bir derebeylik biçimini aldığı anda patrimonyalizme doğru bir yöneliş başlar. Çünkü hane sahibinin iktidarı genişlemiştir, insan ve toprak mülk sahibine aittir artık. Ortaçağ feodalitesi ise bu durumun onur ve sözleşmeye dayalı biçimidir(Sukale vd., 2011, s. 885). Dolayısı ile ona göre toplumsal temeller, belirli bir mülkiyet rejimi ve toplumsal tabakalar arası ilişkinin biçimi ile oluşur. Egemenlik kuramı da bu temel üzerine yükselir. Otorite tipleri de bu toplumsal temellerin değişimi üzerinden analiz edilir. Karl Marx, Batı Avrupa dışı deneyimleri Asya Tipi Üretim Tarzı penceresinden yorumlamıştır. Bu üretim tarzının kökeninde “sulama” işleri bulunur. Nehir yatağı toplumlarında, Marx’ın ifadesi ile gerçek bir kent değil, mülkiyetin tek sahibi hükümdarın ordugahı

yer alır. Sulama kanalları, belirli bir organizasyon tipini ve merkezileşmeyi, merkezileşmenin devamı için sürekli asker beslenmesini ve dolayısıyla asker ile karşılıklı bir bağımlılık ilişkisi içinde olan hükümdarın merkezde olduğu bir toplumsal formasyonu ortaya koymuştur(Divitçioğlu, 2015, s.41; Godelier, 1966).⁵ Asya Tipi, özünde Feodal Tip'in bir karşıtı, keyfiyetin sosyo-ekonomik temelidir. Çünkü devlet, mülkiyeti ortadan kaldırdığı gibi genel kölelik durumunu yaratmıştır ona göre (Turner, 1997, s. 144). Nitekim Perry Anderson'da Osmanlı Devleti'ni baz alarak yaptığı yorumlamada “mülk üzerinde uygulanan siyasi despotizmin” dini veya şerî ilkelerce ortadan kaldırılmadığını, Weber'in ifade ettiği şekliyle “hukuk sorunlarının geleneksel adaba bağlı şekilde basit yönetim sorunları olarak” çözümlendiğini ve bununda patrimonyal devletin siyasi karakteri olduğunu ifade eder (Anderson, 1974, s. 371).

Marx ve Marksist külliyyatın açıklamalarının geneli kapitalizme giden süreçte Asya Tipi tarzın tarihsel aşamalandırma için bir sapma olduğudur. Marx, beşeri yabancılaşma pahasına da olsa kapitalizmin siyasi ve ekonomik istilasının Doğu toplumları için ilerlemeci olduğunu ifade eder. Özellikle, İngiltere'nin Hindistan(ilerlemeci) ve Rusya'nın Orta Asya(gerici) sömürgeciliğini karşılaştırır bu anlamda(Marx, 1997, s. 293). Sonuç olarak denilebilir ki, Marx, Doğu toplumlarında kapitalist gelişim için olanaklı olan sınıfsal çelişkilerin oluşmadığı, mülkün hükümdarın malı olduğu, asker-hükümdar bağımlı ilişkisinin belirleyici siyasal düzey olarak kabul edildiği ve kent karakterinin zayıf olduğu bir toplumsal formasyon belirler. Weber, Asya veya Doğu'nun toplumsal analizi hususunda Marx ile pek çok yönden örtüşmektedir. Ancak bu çalışmanın amacı açısından bu konu daha fazla detaylandırılmayacaktır. Weber'in otorite tiplerinin kısa bir tanımının ardından, geleneksel otorite içindeki ayrımlara ve doğrudan patrimonyalizme ve patrimonyalizm içindeki ayrımlara girilecektir. İlk, rasyonel otoritenin dayandığı temelleri “yasallaştırılmış kuralların ve bu tür kurallara göre otorite konumuna yükselmiş olanların emirler yayınlama hakkının yasallığına olan inanca” dayandırır. Buradaki yasa vurgusu, töre veya geleneksel ilkedan farklı olarak hesapçı rasyonelitenin özel ve nesnel formlarına dayanan aklın ürünü olan yasayı işaret eder. İkinci olarak geleneksel otoritenin temelleri, “çok eski geleneklerin kutsallığına duyulan yerleşmiş inanca” dayanan otorite şeklinde tanımlanır. Üçüncü olarak, Weber karizmatik otoritenin temellerini şöyle tanımlar: “Karizmatik temeller- tekil bir kişinin ve onun tarafından buyrulan ya da ortaya çıkartılan normatif kalıpların ya da düzenin ‘istisnai kutsallığına’, kahramanlığına ya da örnek gösterilen karakterine bağlılığa (karizmatik otorite) dayanabilir.”(Weber, 2012, s. 334). Burada kronolojik bir sıradan ziyade “ilgileri” vurgulayan bir sıra izlenmesi esasen Weber'in amacının ortaya konduğu bir stratejiye işaret eder. O, kendi dönemine kadar ki değişimin hususiyetlerine yönelik bir ilgiye sahipti. Bu yüzden merkezde rasyonaliteyi tutar(Delany, 1963, s. 461). Ayrıca, tözsel aklın veya hesapçı aklın dışında yani sezgisel-duygusal veya rasyonel aklın dışında kalan gelenek, akıldan azade bir boyunduruk halini ifade eder.

Geleneksel otorite, asırlık ilkeler ve kurumların meşruiyetinin onaylanması olduğu gibi geleneksel otoriteye dayanan “bu tür örgütlü (bir) yönetim, en basit durumda, öncelikle ortak yetişmeden doğan kişisel bağlılığa dayanır”. Otorite bir amirin uygulamasından ziyade bir efendinin uygulamasıdır burada. Yönetilenler, “geleneksel yoldaşlar” olarak kabul edilen kişisel hizmetlilerdir. Gelenek içinde yöneticiye açık bırakılan bir takdir alanı her zaman vardır. Güç, efendinin tebaayı isyana yöneltmeden ne kadar ileri gidebileceğine yönelik şekilde uygulamaktadır. Direniş her zaman şahsi algılanır, gelenek, direniş içinde yer yer meşru zemin haline gelebilir bu anlamda. Geleneksel otoritenin ideal tipinin hakim olduğu bir toplumda, gerçek bir yenilik yoktur. Yeni bir kural ancak “geçmişte geçerli” olan ama unutulmuş veya kullanılmayan fakat lüzumu geldiğinde “bilgece” tespit edilmiş olan bir “çağırım” olarak kabul edilebilir. Emsallere başvurulmadan yenilik getirilemez. Yenilik ancak geleneğin tehlikeye düştüğü, “helezonik meşruluk krizlerinin olduğu” (Braud, 2017, s.244), bir durumda yeni bir gelenek oluşturma çabası olarak mayalanır(Balandier, 2014, s. 70). Geleneksel otorite içinde idari kadro patrimonyal bir tarzda meydana getirilebilir. Bu, sadakatin geleneksel biçimde oluşturduğu bağı ifade eder. Akrabalar, köleler, hanenin bağlıları(ministeriales), ‘klientler’, koloniler ve azatlılardan oluşabilir bu idari birim. Weber, bu

⁵Marx, Engels^gönderdiği mektuplardan birinde bu konu üzerinde durmaktadır. Seçme Yazışmalar, *Marx'tan Manchester'dekl Engels'e* (Londra) 2 Haziran 1853, 86-90

toplumlarda patrimonyal tarzın dışında bir idari kadro oluşumunun söz konusu olabileceğini de ifade eder. Ama bu kaynaklar, yine ilk önce patrimonyal devletlerde gelişmiştir ona göre. Genel bir tablo çizilmek istenirse Weber'in bu otorite tipine sahip toplumların idari yapısıyla alakalı pasajı aydınlatıcıdır(Weber, 2012).

“Başlangıçta sürekli görevi olan kişiler ev içindeki görevlilerdir. Onların evin yönetiminin dışındaki (patrimonyal dışı) görevleri çoğunlukla ev içi görevlerine yüzeysel benzerlik taşıyan ya da efendinin takdirine bağlı davranışlarda oluşan ve sonra geleneksel olarak kalıplaşan eylem alanlarıdır. Ev görevlilerine ek olarak, öncelikle sadece ad hoc (özel amaç için oluşturulmuş) komisyonlarla birlikte olan kişiler vardır.”(348)

Weber, bunu ifade etmekle ilk bölümde ortaya konulan “despotes”in oikos ve kamusal arasındaki sınırı görmezden gelmesine yönelik bir tınıyı da kavramın işlevselleştiği notaya eklemiştir. İdari görevlilerin uzmanlıklarının çok sınırlı ama görevlerinin çok genel tutulması da bu anlamda dikkat çekicidir. Weber, geleneksel otorite ideal tipi altında yaşlıların yönetimi, patriyarkalizm ve patrimonyalizm olarak üç alt tip belirler. Yaşlıların yönetimi, “yıl açısından en yaşlı olarak anlaşılan, kutsal gelenekle en aşına olan” kişiye itaat şeklinde ortaya çıkar ve bir yönetici kadro yoktur. Weber, “genellikle hem ekonomi hem akrabalık temelinde örgütlenen bir grup (hane) içerisinde, belirli bir miras kuralıyla belirlenmiş özel bir bireyin yönetiminde bulunduğu durumdur” şeklinde patriyarkalizmi tanımladıktan sonra, yaşlıların yönetimi ile arasındaki durumu şu şekilde ifade eder: (Weber, 2012).

“Yaşlıların yönetimi ve patriyarkalizm sıklıkla yan yana bulunur. Her ikisinin de kesin niteliği üyelerin, egemenlik efendinin doğuştan geleneksel hakkı olsa bile, bunun kesinlikle tüm üyelerin çıkarlarının ortak hakkı olarak uygulanmak zorunda olduğu inancıdır ve bu nedenle görevli tarafından özgürce sahiplenilmez.”(351)

Weber burada aslında patrimonyalizm ile bu iki geleneksel otorite tipi arasındaki sınırı da vurgulamaktadır, teorik olarak “tüm üyelerin çıkarlarının ortak hakkı”na yönelik olmaması ve görevli tarafından özgürce sahiplenil”mesi yönüyle patrimonyalizm diğer geleneksel otorite tiplerinden ayrılır bu düzeyde. Weber, patrimonyalizm kavramını Fransız Devrimi karşıtı bir İsviçreli hukukçu olan Carl Ludwig von Haller’den devşirmiştir (<https://www.catholic.org/encyclopedia/view.php?id=5500>). Haller (1768-1854) kavramı liberal sosyal sözleşme tezinin karşısına konumlandırmıştır. Ona göre, siyasal otorite yöneticinin şahsi mülkiyetiydi. Ayrıca o, Weber’in ayırımına başvurmaksızın, patriyarkalizm ve patrimonyalizmi aynı kavramlar olarak kabul eder. Haller’e göre büyük doğa yasası, yani sadece daha üstün ve daha güçlü olanın hüküm süreceği ilkesi devletin gerçek temelidir. İnsanlar bir arada yaşmaya başladığından beri güç ve zorunluluk bir arada bulunmaktadır. Gücün, yönetmede ustalığa ulaşacağı ve zorunluluğun itaat halinde kurumsallaştıracağı bir ilişki ortaya çıkar bu durumda ona göre. Bu kaçınılmazlık hali babanın ailedeki şüphe götürmez otoritesi ile eşleşir Haller’in teorisinde. Tıpkı, çocuk babaya nasıl bir sözleşme ile itaat etmiyor ise en iyi tebaada babanın “genişlemiş” hali olan, toprağın ve gücün sahibi krala öyle itaat etmelidir(Rommen, 1950, s.232-233). Bu anlamda patrimonyalizm, patriyarsi ile özdeşleşir. Bir kalıtsallık, ailevilik ve dolaysız sahiplik durumunun söz konusu olduğu paternalist bir görünüm söz konusudur bu özdeşleşmede. Kavramın etimolojik kökeninde Latince “pater”(baba) ve “monium” (ek, ilave yükümlülük) birleşmesinden doğan “patrimonium” vardır (<https://www.wordsense.eu/patrimonium/>). Patrimonium kavramı, babadan tevarüs eden veya edecek mülk anlamında kullanıldığı gibi, Roma İmparatorlarının şahsi sandığı anlamına da gelmektedir (Oxford Latin Dictionary, 1968, s. 1310). Yunanca’da “patrimonio” olarak geçen kavram, Katolik kilisesinin mülkü olarak da kullanılabilir. (<https://www.britannica.com/topic/patrimonialism>)

Patrimonyalizmin toplumsal arka planında, a-)sulama için gerekli angaryayı örgütleyecek bir idari kadro; b-)kullardan oluşan askeri örgütlenme; c-)zanaatçıların hem hükümdar tarafından sağlanan hammadde ile iş görmesi hem de onun için üretmesi durumlarının olduğu ifade edilebilir. Modern toplumdaki tabaka oluşumu saf patrimonyalizm de olmadığı için onun başlıca karakteri “keyfiyet” yani rasyonel olamamadır.

Bu yönüyle, uzmanlaşma ve formalizmden ziyade sadakat ve ritüel başlıca idari karakterdir patrimonyalizmde(Sunar, 2012, 198-223). Weber'in patrimonyal tipinin sıklıkla aynı toplum içinde bir arada da işleyebilen iki alt tipe ayrıldığını ifade eder(Weber, 2012):

"Efendi tarafından kişisel olarak sahiplenme patrimonyalizmin bir gerçeğidir. Toprağın (Bodmregaf) tam mülkiyeti iddiası ve efendinin devredilebilir köleler olarak davrandığı tebaa üzerindeki statüsü gibi uç durumlara kadar büyük oranda çeşitlenebilir. Zümre-tipi sahiplenme genellikle yönetim araçlarının en azından bir bölümünün idari kadro üyeleri tarafından elde edilmesi anlamına gelir. Saf patrimonyalizm durumunda, görevlinin, görevi uygulama araçlarından tam olarak ayrımı söz konusudur. Ama tam olarak tersi, zümre tipi patrimonyalizm için geçerlidir. Yönetim gücünü uygulayan kişi yönetim araçlarının kişisel kontrolüne -eğer tamamı değilse de, en azından önemli kısmına- sahiptir."(354)

Delany'nin tablosu bu iki alt tipi daha açıklayıcı hale getirir:

Tablo 1.

	PURE(SAF)	ESTATE(ZÜMRE)
Yönetici Türü	Yüce şef, Sultan	Otoritesini parlament veya kabine ile paylaşan yüce kral
Seçim Prosedürü	Kalıtısal	Kalıtısal
Personel	Geniş ölçüde keyfi atama, kişisel sadakat, yetenek	Kalıtısal haleflik, feodal kontrat, Aristokratik sosyalleşme
Personel Yapısı	İnformel ve doğrudan emir	Decentralize ve feodal
İşbirliği ve Koordine	Teamüle dayalı ve sürekli roller, informal atama ve görev	Departman yerine teritoryal ayrılmış gevşek bağlılık
Sosyal Sistem ve meşrulaştırma normaları	Kutsal gelenekler, olağanüstü statüye inanç, mülkiyet ve özgürlük yöneticinin hakkıdır.	Kutsal gelenek ve üstün statü, kraliyet ve soylulara tanınan mülkiyet ve özgürlük hakkı
Ekonomik İşlem	Aynı ödeme ve tımarın doğrudan tevcihi	Kalıtısal fiefler

Kaynak: Delany, 1963, s. 464'den uyarlanmıştır.

Patrimonyal yönetici genel olarak iki yönlü bir ilişki kurar. İlk olarak kendi statüsünde olanlarla(yatay), ikinci olarak ise hiyerarşide alttakilerle(dikey). Patrominyalizmin ayırt edici karakteri olarak ifade edilebilecek 5 temel eğilimi vardır (Delany, 1963, s.466):

1-Devlet örgütlenmesinin önceliği liderin şahsi ve öznel amaçlarını yerine getirmektir.Kamusal bir amaç öncelikli değildir. Bir kişinin organizasyona dahil olması onun kime intisab ettiği ile yakın şekilde bağlantılıdır. Kişisel ilişkiler estate(zümre tipi) patrimonyalizme göre saf patrimonyalizmde daha önemlidir.

2-Gelenekçe sınırları çizilmiş bir normatiflik söz konusu olsa da somut olarak sınıf ve statü davranışların başlıca belirleyicisidir.

3-Personel seçiminde tikelci karakter baskındır. Evrensel yeterlilik ilkeleri yerine belirli bir otorite tipine ve otorite makamının keyfine yönelik kriterler esas alınır. Aile üyeliği, ve askeri, sivil ve ekonomik statüler ile ilgilidir bu tikelci nitelik. Katı bir estate patrimonyalizmde, mülk sahipleri personel seçimi için daha evrenselci kriterler benimserler.

4-Uzmanlaşmamış işlevler ve yaygın yükümlülükler olağan durumdur. Otorite, yasama, yargı ve yürütme diye kuvvetlere ayrılmaz ve uzman departmanlara bölünmez. Yine de kısmen uzmanlaşmış iş görücüler mülk sahibi için çalışabilirler.

5-Teritoryal alt birimler organize olabilirler. Bu “decentralize” olmak demektir. Patrimonyal bir organizasyonda statüler, hiyerarşinin katı ve soyut ilkelerine göre değil gönüllü sözleşmeye bağlı ve geleneğin normlarınınca anlamlı kılınan karşılıklılık esasınca sağlanır. Bu durum daha çok estate ya da feodal türün bir özelliğidir. Sonuç olarak, patrimonyalizmin iki ucunda tımar ve feodal toprak ile karakterize olan iki tip olduğu ifade edilebilir. Roma'nın çöküşü feodalizmi ortaya çıkardığı gibi Doğu'nun saf patrimonyalizmi(sultanizm) de “prebendalizm”(arpalıkçı)⁶ yol açmıştır. Batı'da kapitalizmin ortaya çıkmasında “estate” patrimonyalizminin mülkiyet ilişkilerinin ve siyasal yapısının parçalı ve tüzelleşmiş görünümü başlıca faktördür Weber'e göre(Sunar, 2012, s. 230-232). Öte yandan Doğu'da bunun tersi bir görünüm söz konusudur. Sınıf ve statü ilişkileri hükümdarın otoritesinden neşet eder, ayrı bir alan değildir. Doğu'da veya pure patrimonyalizmde gelenek, bu “tümlüğü”n yapıstırıcısı iken, Batı tipi “estate” patrimonyalizmde gelenek, parçalı görünümün ve imtiyazların zeminidir. Bu durum, hesapçı aklın gelişmesine imkan veren parçalılık ile, akılı kuşatan tümlük şeklinde karşılaştırılarak rasyoneliteye tarihsel-sosyolojik açıklama için bir tür ölçek olma imkanı sunmaktadır.

3. Shamuel Noah Eisenstadt ve Neo-patrimonyalizm

Shamuel Noah Eisenstadt, klasik modernleşme kuramı olarak adlandırılabilir yaklaşımların öngördüğü evrensel çizgisel aşamacı-gelişme düşüncesine yönelik “içeriden” bir eleştiriden yola çıkarak “neopatrimonyalizm” kavramının 20.yy'ın “azgelişmiş” ülkeleri için açıklayıcılığını öne sürer. Eisenstadt, tıpkı Weber gibi kültürel-medeniyetçi bir çerçeveden konuşur. Dünyayı yorumlamanın ayrı bir biçimi, “kurumsal anlamda eşsiz bir netlik ve ontolojik bir vizyon” ile ayrı bir medeniyet tipidir modernleşme (Eisenstadt, 2005). Ona göre, modernleşme, bir dönüşüm süreci olduğu kadar bir direniş ve direnilebildiği ölçüde duralama ve hatta gerilemeyi de içinde barındırır (Eisenstadt, 2007, s.39-63).

Bu dönemde David Apter ve Edward Shils gibi kuramcılar, sosyal bilimler açısından çoklu modernleşme patikaları olabileceğini ifade etmişlerdir. Apter, zor gücünün tekelleşmesi ve iletişimin artışının farklı biçimlerde siyasal sorumluluk ve duyarlılığı arttırabileceğini bununda farklı ülke deneyimlerine neden olabileceğini ifade eder. O, Aydınlanmacı filozofların tekelleştirdiği modernlik tanımının –sekülerizasyon, bireycilik, rasyonellik- her yerde idealize edildiği haliyle olamayabileceğini ileri sürer. (Apter ve Andrain, 1995, s. 28) Shils ise merkez-çevre kavramlaştırması ile öne çıkmaktadır. Ona göre merkez, çevreden gelen beklentilere cevap verilen ve yeni itkilerle politika belirlenen yerdir(Shils, 1976, s.7). Onun her toplumda olduğunu varsaydığı merkez, öncelikle kültürel bir konumdur(Shils, 2002). Yine Shils, bir toplumun ekolojisinden bahseder. Toplumun ekolojisi onun iç ve dış ilişkilerinin bir bütünüdür. Bu makro-sosyolojik kavramlaştırma ve merkez-çevre ikiliği Eisenstadt'ın karşılaştırmalı sosyolojisi için Shils'den devşirdiği iki kavram setidir. Eisenstadt modernleşmenin, tek modellen ve yönlü bir süreç olmadığını, farklı çözümlerin mümkün olduğu temel problemlere ve ortak bir öze sahip olduğunu ifade eder(Eisenstadt, 1970, s.24).

Eisenstadt, neopatrimonyalizm kavramını, modernleşmenin sonucunda varsayılan vizyondan bir sapmayı işaret ederek kavramlaştırır. Bu anlamda Geertz'in “tiyatro devlet”inden farklılaşır (Geertz, 1980).⁷ Ona göre, modernleşmenin nihai ürününün ima ettiği vizyon, ya da modernleşmenin sonucunda ne olacağına dair kestirim tek noktada toplanır. Bu vizyon, Batılı ulus devlet veya devrimci-sınıflı sosyalist bir toplum şeklinde olabilir. Her ikisinde de vizyonu karakterize eden unsurlar aşağıdaki gibidir (Eisenstadt, 1973, s. 8):⁸

1-Ülke nüfusunun siyasal ve kültürel kimliği arasında yüksek uyum

⁶Prebendalizm: Yöneticiler veya onlar adına çalışanların devlet gelirlerinden pay almaya hakları olduğunu ve “kendilerinden” olanlara fayda sağlamak için kullandıkları politik sistemleri ifade eder. Batı feodalizminin tersine Doğulu, özellikle de Çin ve Hindistan'daki bürokratların yönetsel ağının sosyal temellerini ifade etmek için Weber tarafından kullanılmıştır.

⁷Geertz bu kitabında Brunei'deki siyasal aktivitenin devlet maskesi takmış kabileler tarafından idare edildiğini anlatır. Burada modernleşmeden bir sapma yerine öyle bir amacın zaten baştan varsayılmadığı ifade edilmektedir.

⁸Eisenstadt'ın bu eseri SEGA Yayınlarının “Studies in Comparative Modernization Series” kapsamında yazılmıştır. İnceleme dizisi, hem ülke incelemeleri hem analitik araçların verimliliğinin tartışıldığı bir seridir.

2-Sosyal ve kültürel merkezler arasında sembolik ve etkileyici bağlantılar ve bu merkezler ile insan varoluşunun daha ilkel boyutları arasında yakın bir ilişki

3-Ulusal topluluğun tüm üyeleri için açıkça siyasal olarak tanımlanmış kolektif amaçlara kanilik

4-Aktüel gerçeklik ve aşkın bir sosyal düzen arasındaki sürdürülebilir gerilim.

Bu vizyonlardan görülecek bir sapma genel bir çürüme veya bazı durumlarda geriye gidiş olarak adlandırılmıştır. Eisenstadt, modern sosyal bilimin -1970lerde- inceleme konusunun esasen toplumsal çözülme/değişim olduğunu ifade eder. Öte yandan bu çözümlenin toplumsal düzene öncül değil onun bir parçası olduğunu ifade ederek, bu alandaki konsensüs merkezli araştırmacı grubuna yakın durur (Eisenstadt, 1970, s. 3-5). Yine aynı dönemde, çatışmacı kategoriden konuşan başka bir sosyal bilimci olan Wallerstein'da benzer bir temaya vurgu yapar(Wallerstein, 2010). Eisenstadt, değişimin içten gelen faktörler zincirine daha çok bağımlı olduğunu belirler. O, esaslı bir değişimin temelinde “farklılaşma” süreci olduğunu ifade eder. Farklılaşma, “toplumun temel işlev veya kurumlarının birbirinden ayrılması; uzmanlaşmış rollerin farklı kolektiviteler haline gelmesi; görece özgül sembolik çerçevelerde örgütlenme şeklinde” üç yönü ile açıklanır (Eisenstadt, 1970, s. 12-15). Farklılaşmanın bu üç yönü nepatrimonyalizme yönelik açıklamalarda da başvurulacak kriterler arasındadır.

Tıpkı Weber gibi Eisenstadt'ta belirli politik ve tarihsel koşulların içinden ve onlarla temas halinde yazmaktadır. O, Kudüs'teki Hebrew Üniversitesi Sosyoloji kürsüsünü idare ettiği sırada İsrail'in bazı acil sorunları ile alakalı çalışmalar yürütmüştür. Bunların başında, İsrail'deki tüm göçmenlerin yeni ülkenin ve yaşamın yaratılmasına kendilerini adapte etmeleri gerektiği ve farklı ülkelerden gelen bu göçmenleri bir potada eritme itkisi yatmaktadır. İkinci olarak ise idari kadroların ve seçkinlerin nasıl oluşturulacağı ve yeni topluluklarda ve kooperatif yerleşimlerde gelişen sosyal tabakalaşma sürecinin ne şekilde yapılandırılacağı gelmektedir(Johnson, 1998, s.177). Dolayısıyla bu sorunsalların temel alındığı bir kuramsal arka planda toplumsal değişimin veya modernleşmenin duraksamalı ve gerilimli bir süreç olarak ifade edilmesi olağan görülmektedir. Eisenstadt, kültürel-medeniyetçi bir perspektiften araştırmalarını yürütür. O, Talcott Parsons'a yönelik temel bir eleştiriyi ortaya atar. Ona göre, Parsons değer oluşumu ile ilgili net bir açıklama yapamaz. Bu durum, “eylem”i açıklama amacındaki Weberyen paradigma için önemli bir sorunsal olarak belirlediğinde Eisenstadt, Parsons'ın halefleri arasında bir araştırma konusu olarak değerlerin doğuşu sorununu en çok vurgulayandır. Martin Buber'in yaratıcılık felsefesindeki geçmişi, ona Parsons'ın çalışmasındaki bu tür eksiklikleri algılayabileceği bir bakış açısı sağlamıştır. Bu nedenle Geertz'in kültürlerin derin yorumlanması yoluyla değerlere nüfuz etme ve onları analitik-soyut kavramlar düzeyine istihraç ederek yapılan analiz için işlevsel kılma amacını paylaşmaktadır(Beckert, 2006, s.278). Onun kültür, değer ve eylem arasında gördüğü ilişki neo- patrimonyalizmi kavrayışında da açığa çıkar. Bir tür sapma olarak “yozlaşmış ve çürümüş bir modernliği” üreten değerlerin kaynağını araştırmak neopatrimonyalizmin operatif olduğu durumları işaretlemektedir. Çünkü modernleşme değişen ve büyüyen siyasal taleplere cevap verme, belirli bir değerler dizgesinin yerleştirilmesi ve yeni bir konsensüs durumunun oluşturulmasını ya da en azından sürdürülebilir bir gerilimi ifade eder. Modernleşme araştırmaları ona göre, bu büyüme sürecindeki engel ve kolaylıkları ve bunların kurumsal izdüşümlerini tespit etmeye çalışmalıdır(Eisenstadt, 1970, s. 21). Çoklu modernleşme patikaları, modernleşmenin karakteristiği, yeni devletli toplumların sorunları ve Parsonscu değerler kuramı üzerine itirazları, neopatrimonyalizm kavramlaştırmasının Weberyen arka planından sonra önemli sac ayaklarıdır.

3.1. Neo-patrimonyalizm'in nitelikleri ve kullanımı

Neopatrimonyalizm, modernleşmedeki bozulma ve çürümelerin zorunlu şekilde bu ülkelerin toptan çöküşüne veya geleneksel siyasal ya da sosyal formlarının bazılarını geri dönmelerine yol açmadığı koşullarda ortaya çıkar. Bu hükümet şekilleri, Batılı modernlik tiplerinden pek çok biçimde ayrıldığı gibi onlar, sosyalist ülkelerdeki gibi gelişmek zorunda da değildir. Eisenstadt'a göre bu koşulların altındaki ülkeler, Batı'nın geleneksel dönemi ile güçlü benzerlikler taşımalarına rağmen, onlar bu geleneksel dönemlerin basitçe “replikasyonu” anlamına gelmez. Dahası, yine de durgun ya da stabil olmayan bu rejimler yeniden organize olma kapasitesini açığa çıkarabilir ve kendileri için sürdürülebilir durumları

garanti eden amaçları doğrultusunda içsel ve dışsal gelişmeler sağlayabilirler. Böylesi çeşitli rejimlerin betimlenmesinde patrimonyal teriminin kullanımı, terimin uygulanmış olduğu Güney Doğu Asya, Malezya, Latin Amerika ve pek çok Ortadoğu toplumundaki gibi çeşitli post-geleneksel toplumların incelenmesindeki yetersizliklere, modernleşme çalışmalarının temel varsayımlarının yetersizliğine bir tepkidir. Patrimonyal kavramının II.Dünya Savaşı sonrası Üçüncü Dünya'ya uygulanışı bu varsayımların yetersizliğini vurgular. Vurguda işaret edilen noktalar şu şekilde özetlenebilir (Eisenstadt, 1973, s. 9-10):

- 1-Bu toplumların ve devletlerin pek çoğu devrimci toplum ya da ulus-devlet yönünde gelişmedi.
- 2-Bu rejimler zorunlu olarak bir geçici ve geleneksel geçiş safhası oluşturmadı ve modernliğe doğru kaçınılmaz tek bir patikaya yönelmedi,
- 3-Onların kendi gelişmelerinin içsel mantığı vardır
- 4-Bu mantık ya da örüntülerin en azından bir kısmı bu toplumların geleneklerinin bazı yönlerinden türetildi.

Bu toplumların, modernleşme sürecinde yaşanan problemlere verdikleri cevaplar iki kategoride toplanabilir. İlki, “ideolojik model”dir ve ikincisi Latin Amerika, Güney Asya ve Afrika’daki kolonyal süreçlerin ardından yaşanan süreçtir. İdeolojik model, çoğunlukla Batılı entelektüeller ve bu geleneksel toplumlardaki ilk kuşak entelektüellerce meşgul olunan sınıflı toplum ve Avrupalı ulus-devletin modeliydi. Yarı kolonyal veya kolonyal rejimlerdeki bağımsızlık mücadelesi sonrası elitlerin durumu, ulus devlete veya sınıflı topluma adapte olmuş gibi gözükse de bu durum toplumun geneline yayılmamıştır. Politik çürüme ve modernleşmenin bozulması üzerinden betimlenen bu ülke rejimleri, kurumsallaşma yeteneğinin sınırlılığı nedeniyle patrimonyal olarak betimlenir. Eisenstadt’a göre bu rejimlerin patrimonyal olarak tanımlanması ya da betimlenmesi açıkça problemlidir. Patrimonyalizm terimi -hem geleneksel rejimlere hem de post-geleneksel rejimlere uygulanan- doğrusu en azından iki ekstra çağrışımı içermektedir. Böyle çağrışımların ilki Roth’un eserlerinde bulunabilir. Roth, geleneksel emperyal rejimler ve çağdaş modern dünyadaki devrimci ve liberal ulus devletler gibi organize olmuş rejimlerden daha az farklılaşmış olanları tek bir başlık altında patrimonyal rejimler olarak vurgulama eğilimindedir(Roth, 1968, s. 204). İkinci olarak ise, Gellner, sistemlerin karmaşıklığını ya da istikrarsızlığını çok fazla vurgulamama eğilimindedir(Gellner, 1969). Her ikisinde de görülen kriter, iktidarın organize olma kapasitesidir (Eisenstadt, 1973, s. 12).

Siyasal rejimlere uygulanan patrimonyalizm terimi; geleneksel, pre-modern, farklılaşmamış ve karmaşılaşmamış politik rejimleri betimlemek için kullanılmıştır. Eisenstadt bu problemleri ortadan kaldırmak için şu soruyu sorar: “Peki o zaman nispeten geleneksel ve karmaşık olmayan yönlerinin ötesinde ve halk hareketlerinden doğan siyasal partiler ya da siyasal yaşamın organizasyonel formları olarak şematik da olsa modern bürokrasiler tarafından karakterize edilen daha karmaşık siyasal rejimlerin çağdaş tipleri, anlamlı şekilde nasıl açıklanabilir?” (Eisenstadt, 1973, s. 11). Neo-Patrimonyalizm kavramına giden temel soru budur. Ona göre, rejimlerin patrimonyalizm de vurgulanan şekliyle kişisel yönleri, bu rejimlerin dinamiklerini, daha devamlı özelliklerini, gelişme durumlarını ve değişimlerini açıklamak için yeterli değildi. Eisenstadt, bu rejimlerin Batılı modern devlet formunda gibi gözükürken neden içerik olarak da Batıyı yakalayamadıklarını açıklayıcı bir kavramsallaştırma arayışındadır.

Modern neopatrimonyal rejimlerin analizinin başlangıç noktası, modernliğin sosyalist ya da ulus devlet modelinden büyük ölçüde farklılaşan pek çok karakteristiğini geliştirmiş bu toplumların açıklanmasıdır. Bu karakteristikler, modernizasyonun kurumsal modellerinin çürümesi ya da çözülmesi ile post-geleneksel toplumlarda kristalleşmiştir. Bu karakteristiklerin en önemlisi, bu toplumlardaki siyasal organizasyonun değişim örüntülerinin yanı sıra merkezin yapısı ve merkezin, çevre ile ilişkilerindeki sınırların tanımlanması üzerinde belirleyici olmasıdır. Uluslararası sahnenin büyüyen önemi bu ülkelerin merkez elitlerini çeşitli uluslararası olaylara ve sosyalist, dini veya siyasal vb. hareketlere aktif katılıma itti. Dahili olarak ise toplumsal refahın, sosyal düzenin ve ahlakın idealize formlarının merkezce temsil edilmesi üzerine devamlı şekilde büyüyen bir vurgu söz konusu olmuştur (Eisenstadt, 1973, s. 13).

Ama öte yandan bu ülkelerin çoğunda merkezin farklılığı; çevrenin yapısal ve ideolojik dönüşümüne

teşebbüs ile ya da çevrenin sosyal düzeninin temel konseptinde geniş kapsamlı bir değişimi etkileme ile; sosyal düzene bağlılığın yüksek bir derecesiyle; rollerin daha da farklılaşması ve bu rollerin uygulanması için gerekli disiplini geliştirmenin yeni motivasyonlarını üstlenmek ile bağlantılı değildi(Eisenstadt, 1973, s. 14). Bu toplumların merkezi elitleri, diğer toplumlardakilerden çok daha fazla merkezin aktivitelerinin belirli tiplerini vurgulama eğilimindeydi. Bu merkezi elitler, dağıtıcı-arabulucu fonksiyonları, dış ilişkileri ve dahili olarak da inanç düzenini kendi ellerinde tekelleştirme eğilimindeydi. Eisenstadt, patrimonyalizmin çağdaş görünümündeki merkezin betimlemesini yapmıştır. Kişiselleşen, prebendalize yönelimleri olan bir merkezin çevre ile ilişkisini modern bağlamda ortaya koyar. Temel gerilim, merkezin geleneksel patrimonyalizmin şahsi hükmetme siyasetinden kalan yönetsel alışkanlıklarını modernleştirmesi ile halkın siyasal talepleri arasındadır.

3.2. İktidar stratejileri ve kurumsal nitelikler

Merkezin, ahlaki düzen ve sosyal sembollerin haznesi olarak sabitlenmesi, modern toplumun değerler dizgesine çevredeki farklı tabaka ve gruplar tarafından herhangi bir bağımsız erişim olanağını zayıflatmıştır. Öte yandan bu toplumlarda dağıtıcı, babacıl-korumacı ve kamusal işletmeci politikalar olarak adlandırılabilen şeylerin öneminde devam eden bir büyüme görülmektedir. Bu paternalist siyasalar, Eisenstadt'a göre, dağıtım ve refahın ana araçlarını diğer sektörleri manipüle etmek için merkezin elinde yoğunlaştırmıştır. Özellikle çevrenin gelişimi için gerekli mekanizmaları, kaynakları ve anahtarları merkezin elinde toplayarak belirli bir filtre mekanizması kurduğu söylenebilir. Bu paternalist politikalar yeni kaynaklar yaratmaktan ziyade verili kurumsal yapı içerisindeki çıktılarını arttırılması, kaynakların çıkarımı ve dağıtımı üzerine odaklanmış bir anlayışı yansıtır (Eisenstadt, 1973, s.15).

Öte yandan yeni siyasal konseptler ve organizasyonların gelişme eğilimi, merkezi elitlere üstün gelme veya onları parçalamaya yöneliktir. Bu yüzden merkezi elitler, toplumun bütününe kuşatan kaynakların her bir tipini parçalara ayırıp kendi akışı içinde düzenlemesine yönelik eğilim gösterdiler. Bu toplumlardaki elitler, çevrenin farklı birimlerinin kendi arasındaki ve kaynakların her birinin birbiri ile bağlantısını sınırlamaya çalıştılar. Toplum çapında etkiye sahip kaynakların ve karşılıklı siyasal ilişkilerin bağımsız akışını minimize etme teşebbüsü neopatrimonyal sistemdeki siyasal stratejinin başlıca yönüdür. Farklı birimler arasında gelişebilecek daha geniş temasların(ortaklık-çatışma), ekonomi, din veya akrabalık gibi temelde bir tür sosyal etkileşim kaynağı veya alanı olan yapıların, merkez dışında ekolojik tecride tabi tutulması merkezkaç kuvvetlerin merkezce bir arada tutulması için zorunlu görülmüştür (Eisenstadt, 1973, s.30). Bu sosyo-ekonomik yapıdaki toplumlarda klikler ya da grupların kompozisyonları çeşitlenmesine rağmen, meşru gruplar arasındaki koalisyonlar ve ittifakların merkeze erişmek ve siyasi ya da bürokratik dağıtıcı kaynakların kontrolünü ele geçirmek amacıyla oluştuğu ifade edilebilir. Ayrıca siyasal rekabet kuralları da bu kaynak ve pozisyonlara çevrenin bağımsız erişmesi için küçük bir hareket alanı bırakarak merkezin böyle klikler arasında arabuluculuğunu vurgulama eğilimindedir. Koalisyonların bu örüntüleri ve çerçeveleri içinde, siyasal mücadelenin araçları kooptasyonların, müşterilerin ve hizip ağlarının genişlemesinin farklı dini veya etnik toplulukları temsil eden semboller üzerinden yapılan halkçı çağrılarını ile "politico-cultural"(siyasal-kültürel) bir nitelik de almıştır. Siyasal partiler ise git gide yaygın kolektif kimliğin sembollerinin dışında konum alımların enstrümanları olmuşlardır. Siyasal partiler, ideolojik yönelimleri temsil etmekten ziyade patronaj ağlarının değişimleri ya da genişlemesi için mücadele alanı olmuşlardır. Partilerin çevreye yönelik toparlayıcı işlevlerinden dolayı geliştirdiği bu patronaj sistemi, partiler ile bürokratik yöneticiler arasında çatışmanın meydana gelmesine çok defa neden olmuştur(Eisenstadt, 1973, s. 16-17). Neopatrimonyal rejimlerde hem merkezdeki elitlerin hem de siyasal parti elitlerinin tutumları, çoklu çapraz ilişkilerin çatışmacı karakterini etnik ve kültürel tonları ile birlikte düğümlemiştir. Diğer grupların yozlaşmasına karşı onaylanmış sembollerin tutucusu olarak aktüel iktidarın haznesi ve stratejik bir pozisyon işgal etme eğiliminde olan ordunun ve ideolojik "daha uç(radikal) merkezlerin" siyasal aktör olarak kristalizasyonu bu düğümün bir sonucudur. Eisenstadt'a göre, ordunun özellikle merkez içindeki bu stratejik pozisyonu, onun en hayati rolü olan sosyal mobilizasyonun başlıca kanalı olma vasıtası ile pekiştirilmiştir (Eisenstadt, 1973, s. 17).

3.3. Krizlerin niteliği

Bu toplumlardaki temel gerilim ya da problem, bir yandan merkezi iktidarın ve siyasal kaynakların merkez tarafında tekelleştirilmesi sonucu böyle kaynaklara çevrenin bağımsız erişiminin minimize edilmesi, öte yandan daha farklılaşmış yeni bir toplum formasyonu tarafından ya da merkez tarafından yapılan uygulamaların sonucu olan yeni grupların doğuşu ile taleplerin kristalleşmesi şeklinde ifade edilebilir. Sonuç olarak bu rejimlerdeki krizler, rejimin genel programının etkililiği ve meşruiyetinin sorgulanması etrafında gelişmiştir. Bu ülkelerin elitleri, sıklıkla çelişik ve farklı problemlerin eş zamanlı gelişimi ile yüzleşmişlerdir. İlk bir rejim ve temel konsensüs(liberal, sosyalist, milliyetçi vb.) ve ikinci olarak kamusal politikaları projelendirecek kaynak ve araçları bulma sorunu ile karşılaştılar. Krizler, nispeten “tutunumsuz gruplardan” -zayıf milliyetçi hareketlerin liderleri ya da profesyonel, askeri ve bürokratik gruplar ve teknokratikler gibi özetle daha geniş bir çevreye zayıf bir aidiyetle bağlı olanlar gibi- oluşan yeni merkez içinde iktidar için rekabet edildiği ölçüde şiddetli oldu. Diğer yandan, geleneksel değerlerin erozyonu ve ani şehirleşme belirli gruplar tarafından kültür yozlaşması(detribalization) şeklinde algılanmıştır. Bu gruplar, sosyal olarak mobilize edildiği ya da modern merkezi kurumların yürüncesine çekildiği kadarıyla aşırı siyasal militanlığı ve kapalılık karakteristiğinin siyasallaşması sonucu krizleri derinleştirmişlerdir (Eisenstadt, 1973, s.21).

Neopatrimonyal rejimleri karakterize eden krizlerin spesifik görünümü kavramın ifade ettiği gerçekliği göstermesi açısından ayırt edici kabul edilmiştir Eisenstadt’a göre. Bu toplumlarda dini nitelikli problemler, bir dine ya da seküler düzene adanmışlık üzerinden algılanmıştır. Dini grupların talepleri onların kendi bağımsızlığını sürdürebilmesi değildi. Oldukça çeşitli dini gruplar, merkezi şekilde kontrol edilen kaynaklar ve pozisyonların dağıtımına ya da merkeze koşulsuz şekilde isteklerini yaptırtmayı garantilemeye yönelmişlerdir. Dini grupların yanında daha seküler gruplarda benzer bir görünüm arz eder. Bu grupların esas talepleri, sınıflı toplum ve ulus-devlet modelinde ima edildiği gibi siyasal ve sosyal düzenin yeniden inşasına yöneltilmemiştir. Değişim yönündeki bu talepler, profesyonel ya da askeri klikler, kırsal ya da kentsel bölgesel sektörlerin çeşitli bölümlerinin birleşmesi ve yeni merkezin dağıtıcı gücü üzerinde kontrol kurmaya yönelik olarak ifade edilmişti (Eisenstadt, 1973, s. 23). Neopatrimonyal rejimlerin değişime yönelik talepleri, evrensel niteliklerden özsel olarak uzaktır. Bu anlamda değişim, sadece belirli bir olanağa sahip olmak şeklinde anlaşılmıştır. Değişim, özsel bir farklılaşmadan ziyade nominal bir yer değiştirme şeklinde formüle edilmiştir.

Eisenstadt, sosyal mobilizasyonun derecesinin, neopatrimonyal toplumlarda gelişme eğiliminde olan problemlerin tiplerini etkilediğini ifade etmektedir. Bu yüzden, kentsel ya da endüstriyel düzenlemelerle ilgili olan problemler, sosyal mobilizasyonun büyümesi ile doğru orantılı gelişirken; sosyal mobilizasyonun görece düşük düzeyde olduğu toplumlarda problemlerin çoğu klikler arası ilişkiler etrafında toplanmıştır. Bu sorun ve problemlerin siyasal olarak ifade edilme yolları, neopatrimonyal rejimlerin yerel karakteristik kodlarının önemine bağlıdır. Siyasallaşma, çoğu kere ortak yarar etrafında oluşan bir örgütlenme ile değil, çıkar ağları veya merkezin patronaj ağı içindeki cemaatsel kliklere dahil olma şeklinde cereyan etmektedir.

3.4. Tasnifler

Eisenstadt, neopatrimonyal rejimleri tasnifte dört tip kriter belirler (Eisenstadt, 1973, s.26):

1-Bu toplumlardaki sosyal tabakaların kompozisyonu ve sosyo-ekonomik mobilizasyonun gelişme derecesi

2-Kültürel ve siyasal düzene intibak sağlamanın hangi çeşitlerine vurgu yapıldığı

3-Modern meşruiyet değerlerine karşı geleneksel değerlerin ne derece meşruiyet sağladığı

4-Elitlerin birbirine tutkunluğu

Bu toplumlardaki orta ve üst tabakalar içerisinde yer alan farklılaşma hem rejimin hem de toplumsal örgütlenmenin ayırt edici unsurları olarak değerlendirilebilir. Özellikle, eski(geleneksel) toprak sahibi oligarşi ve ticari unsurların mevcudiyet derecesi; orta sınıflar içinde bürokratik kesime karşıt olarak bağımsız tacirlerin, endüstriyel ya da profesyonel çalışanların mevcudiyet derecesi; ekonomik bağımsız

unsurların birleştirilebilirlik derecesi; ve Mağrip ve Latin Amerika’da olduğu gibi yabancı etnik unsurların mevcudiyet derecesi neopatrimonyal rejimlerin tikel karakterini önemli ölçüde etkiler. Bir diğer dikkate değer yön ise entelektüel grupların farklı tiplerinin göreceli önemidir. Bu entelektüel grupların siyasal önemi ve gücü, rejimin temel konsensüsünün sürdürülmesi veya dönüştürülmesi sürecinde temsil edici bir profile sahiptir. Modern entelektüeller arasında teknokratik ve bürokratik olanlar nispeten daha önemli olmakla beraber ister dini ister modern olsun devletten veya dini öğretilerden ne kadar bağımsız olduğu krizlere yönelik mücadelede araç ve kaynak yaratımı için başlıca faktör olarak kabul edilebilir (Eisenstadt, 1973, s.27). Bach ise ortak yararı sınıflandırma kriteri olarak kabul eder. O, düzenlenmiş(regulated) ve yağmacı(predatory) olmak üzere iki tip belirler. Afrika örneğinden yola çıkarak yaptığı analizinde düzenlenmiş tipin kamusal-karşılıklı fayda esasına göre işlediğini yağmacı tipin ise kişisel yağmacı tonunun ağır bastığını ifade eder(Bach, 2011). Bach, çoğunlukla neopatrimonyalizmin “patrimonyal” köklerine referansla tasnif kriterleri oluştururken Eisenstadt, daha çok işlevselci sosyolojinin imkanlarını kullanır.

Bir diğer sınıflandırma ise “Sultanistic” rejimler kavramlaştırması üzerinden Linz tarafından yapılmıştır.⁹ Linz, otoriter rejimlerin arasındaki yapısal farklılıklara dayanarak bu rejimlerin bir kısmının “sultanistic” olarak adlandırılması gerektiğini öne sürmüştür. Sultanistik rejimler otoriter ve totaliter rejimlerden farklı olarak siyaset anlayışı, ekonomik örgütlenme ve idare tarzı açısından yöneticinin “takdir yetkisinin” önemi ile karakterize olur. Linz, sultanizmin takdir yetkisi ile karakterize olduğunu ve bunun sadece geleneksel otorite içinde kavranmasının daraltıcı etkisini eleştirir. Öte yandan David Nicholls’un Weber’in sultanizminin geleneksel bir kavram olduğu ve modern rejimlerin çürüme ve bozulma süreçlerinde işlevsel olamayacağı, çünkü geleneğin yok edilmesi ile modern rasyonel aklın sakatlanmasının farklı şeyler olduğu eleştirisi Chehabi ve Linz tarafından “neosultanizm” kavramının teklif edilmesine yol açmıştır. Neosultanizm, tıpkı patrimonyalizm ile sultanizmin ilişkisi gibi neopatrimonyalizmin marjinal bir tipini ima etmektedir. Neosultanizm terimi, 20.yy’da devlet ve hükümet arasındaki sınırın belirsizleşmesi, kişi kültürlüğün hakim olması, anayasal ikiye yüz lüğün olağan kabul edilmesi ve totalitarizmden farklı olarak dar bir toplumsal temele sahip olması ile nitelenir. Neosultanizm, bir demokrasideki siyasal kurumlardan daha fazla ama totalitarizmdeki iktidar uygulamalarının kapsamından daha az kuşatıcı bir yapıya işaret eder. Ayrıca her zaman bir “yedek oyuncu” stratejisi kullanılır. Yani her zaman için biçimsel bir tek adamcılıktan kaçınılma izlenimi ve geleneksel veya modern normlara uyulduğu söylemi dolaşımdadır(Chehabi ve Linz, 1998, s.3-17).

3.5. Devamlılıklar

Geleneksel patrimonyal ve modern neopatrimonyal rejimler arasındaki benzerlikler şu şekilde özetlenebilir (Eisenstadt, 1973, s. 43-45).

1-)Geleneksel patrimonyal rejimlerin gelişmesini kolaylaştıran dayanışma örüntülerinin yanı sıra daha geniş sosyal düzenler karşısındaki tutumların da geniş tabakalar ve elitler arasında benzer şekilde baskın olması

2-)Güney Asya ya da bir dereceye kadar Ortadoğu'daki gibi üstün gelme eğilimi yerine, sosyal ve kozmik düzen arasındaki gerilimi sürdürülebilir düzeyde tutma çabası yaygındır

3-) Gündelik-tikel sosyal düzen ve yönelimler ile evrenselci ilkeler arasında oldukça zayıf bir bağlantı gelişme eğilimi vardır

4-)Kültürel düzenin temel öncüllerinin kabul edilebilirliği karşısında nispeten pasif bir tutum gelişmiştir. Yani siyasal emirlere aktif bir adanmışlıktan bahsetmek güçtür, ama bunun karşısında onun verililiği ve meşruluğu üzerine güçlü bir vurgu söz konusudur.

Geleneksel patrimonyal rejimlerdeki sayısız isyanın, özellikle de köylü ve kentli isyanlarının nadiren güçlü

⁹ Kavram, Weber’in Ekonomi ve Toplum’daki sultanizmine atıfla ele alınır.

bir ütopyk(Mainheim, 2016)¹⁰ yönü olduğu ve aşkın unsurların siyasal sahneye nadiren yöneldiği söylenebilir(El-Haj, 2000). İsyanın kişiyi değiştirmeye yönelik olup, program veya sistem karşıtı bir hareket haline gelmemesi; neopatrimonyal rejimlerde ki siyasal muhalefet hareketlerine de yansımıştır. Neopatrimonyal toplumun patrimonyal kültürel kodlarının devamlılığı, en iyi şekilde, bu rejimlerde gelişme eğiliminde olan radikal devrimci gruplarda görülebilir. Bunlar oldukça farklı konsantre tipler - köylü, sosyalist ve sendikal organizasyonları, popülist hareketlerin bir kısmı, partiler, öğrenci hareketleri ve şehir gerillaları gibi daha yakın ekstrem gruplar- olabilirken, bazı yaygın yönelimleri hala açığa vurma eğilimindedirler. Ekstrem hareketlerin çoğu, patrimonyal kodlarca biçimlendirildiği şekliyle taleplerini geliştirme eğilimindeydi. Bu gruplar merkeze yaklaştıkça, onlar, bu konumdan kaynaklı hızlı ve özel ödüllerin dağıtımı ile kendilerinin bütün sistemi değiştirmek için tasarladıkları oldukça belirsiz arzuları arasında salınarak bocalarlar(Eisenstadt, 1973, s. 54). Geleneksel patrimonyal rejimlerin devamlılığını garanti etmeye yönelik teşebbüsler esasen sosyal tabakalaşma düzeyinde gelişmiştir. Merkez, sosyal rol ve pozisyonların belirli kriterlerini yükseltmeye teşebbüs etmiştir. Sosyal hiyerarşinin bağlamı, ilkin nispeten kapalı gruplar tarafından temsil edilen yaşam tarzlarına; ikincisi merkez tarafından kontrol edilen kozmik ya da sosyal düzenin bağlamı ile ilgili genel tutumlara; üçüncüsü merkezi elitler tarafından değerlendirildiği şekliyle sosyal düzene yapılacak işlevsel katkılara dayandırılmaktadır (Eisenstadt, 1973, s. 44).

Sonuç olarak Eisenstadt şöyle der: “daha modern rejimlerin analizinde patrimonyal teriminin kullanımının imkanı için herhangi bir gerekçe olup olamayacağını cevaplamaya çalıştık... Biz aslında böyle bir kullanımın çok verimli olabileceğinde karar kıldık”. O, patrimonyal terimi üzerinden belirli bir açıklama yapma gerekliliğini sadece bir siyasal rejim tasnifi için değil aynı zamanda “yapısal karmaşıklık ya da gelişmenin farklı boyutlarının ötesine geçebilecek siyasal yaşamın esas problemleri ile ilgilenmenin spesifik bir yöntemi olduğu için” önemli gördüğünü dile getirir (Eisenstadt, 1973, s. 60). Belirli bir toplumsal formasyon ile siyasal kültür ilişkisinin bütüncül bir sunumu için kavramın açıklayıcı olduğunu ifade eder.

Sonuç

Neopatrimonyalizm kavramsal açıdan “sanayileşme ve kentleşmeyi hem teknik-ekonomik hem siyasal-kültürel düzeyde belirli bir programa bağlı şekilde uygulayabilen ülkelerin dışında, genellikle “gayrişahsi” bir ilişki kodunun çok sınırlı olduğu kültürel evrende oluşan ve ortak yarar fikrinin aile, kişi veya cemaat çıkarı fikrinden düşük frekanslı seyrettiği siyasal yapıyı ifade etmektedir. Patrimonyalizmle olan soykütüksel bağı, Weberyen paradigma ile olduğu kadar kavramın Haller’deki aydınlanmacı ilkelerle polemliğini de ifade etmektedir. Bu anlamda, neopatrimonyal kategorisine alınan rejimlerin, seküler-rasyonel birey fenomeni ile belirli bir gerilimi yansıtan “öteki”yi işaretlediği görülmektedir. Patrimonyalizm veya onun herhangi bir modern formuna yönelik başlıca eleştiri “oryantalist” konumlanışı ile ilgili olmakla beraber bu çalışmanın konusu açısından oryantalist kritiğe dair herhangi bir anlatı sunulmayacaktır. Öte yandan, belirli bir toplum ve insan tipinin (Batı) evrenselleştirilmesine uymadığı iddiası ile yaratılan “öteki” toplum veya birey, epistemik soruşturmanın dışında, metafizik ve uygarlığın gerisinde bir görünüme büründürülmüştür. Bu anlamda despotizm-tiranlık farkından yola çıkarak Eisenstadt’ın neopatrimonyal kavramlaştırmasına uzanan analizin, evrensel ve modern bir kavram olarak kabul edilen devletin anlaşılması ve ortaya çıkışı ile ilgili ne gibi imkanlar sunduğuna bakmak gerekir. Öncelikle despotizm, ortak yarar fikrinin asgari düzeyde bilindiği ama yönetsel bir forma bürünmediğini ifade eder. Tiranlık ise kişisel bir yönetimin bile belirli derecede ortak yarar adına işleyebileceğini ifade etmeye eğilimlidir. Bu iki kavram, modern siyasal rejim sınıflandırması için totaliter ve otoriter ikiliği ile benzeşmektedir. Marx’ın Napoleon Bonapart’ın Bonapartizm’i ile Louis Bonapart’ın Bonapartizm’i arasında ortaya koyduğu fark tarihsel ilerlemeci anlayışın “şahsi” yönetimin farklı türleri arasındaki sınıflandırması için önemli bir dayanaktır. Weber gibi Marx da şahsi yönetimin tarihsel arka planında iki

¹⁰Ütopya kavramı burada Mannheim’in kullandığı anlamda radikal bir gelecek tasavvuruna imkan verecek bir düşünce sistemi ve tahayyül şeklinde kullanılmıştır.

tür görür. Bu iki türü saptamada ölçüt ortak yarar fikridir. Batı siyasal düşünce kanonu, ortak yarar fikrinin öznesi olarak “insan iradesi” ve rasyonaliteyi kabul ettiği ölçüde bu fikirden uzaklaşan herhangi bir topluluk, “köle ruhlu” ve “tarih” dışı olarak kabul edilir. Bu anlamda, Weber’in “pure ve estate” patrimonyalizm arasında yaptığı ayırım, tarihsel failliğin veya bir özne olabilme imkanına dair temel kabulleri içermektedir. Bu düşünce geleneğinde devlet, siyasal olanın yönetsel biçimi olarak, ortak yarar fikrinin öznesi tarafından mayalanmıştır. Weber, nüve haldeki ortak yarar fikrinin ya da rasyonalitenin özsel olarak Batılı olduğunu kabul ettiği ölçüde kurumsallaşmasının da modern olduğunu kabul eder.

Weber, modern toplum üzerine ve Eisenstadt 2.Dünya Savaşı sonrası dünya üzerine ama her ikisi de kendi tikel sorunsalları ve evrenseli belirlemedeki ayrıcalıklı konumları itibari ile yazmışlardır. Modern olanın geleneksel olandan farkı verilidir. Bu fark kronolojik olmakla beraber nitelikselidir de. Süreç, her ikisi içinde belirli kopuşların değil sürekliliklerin ifadesidir. Modern, Batılı ve bürokratik-rasyonel devlet, analizin merkezinde iken buna ulaşamama, gelişememe, sapma veya çürüme gibi vakalar bu merkezin çevresindeki temalardır(Eisenstadt, 1956).

İkincilleştirme, Weber ve Eisenstadt’a farklı görünüm alır. Weber, Marx’ın tarihsel aşamalar yaklaşımına benzer şekilde tek çizgili bir yol izlerken; Eisenstadt, modernleşmenin duraksamalı, gerileme ve sapsmaları barındıran bir süreç olduğunu ifade eder. Bu farkın kaynağında elbette 20.yy’ın yeni devletlerinin sayısındaki muazzam artış ve siyasal taleplerdeki yükseliş söz konusudur. Öte yandan her iki kavramda tarihsel bir çağrışıma sahip olmakla beraber, meslekten tarihçiler tarafından inşa edilmiş değillerdir. İki düşünürde, kendi dönemleri için güncel olan belirli bir sorunsalı açıklamak için tarihi araçlaştırırlar. Çünkü önce yapısal bir analize başvuruluyor, belirli teorik inşalar veya ideal tipler kurgulanıyor ve tarihe yeri gelince olumlayıcı ya da reddedici bir ham madde olarak başvurulmuştur. Bir diğer ayırım, Weber’in geleneksel otorite ideal tipini daha “artık” bir konumda inşa etmesi gibi Eisenstadt da bağımsızlık savaşı vermiş olan kolonyal ülkeler, kolonyal olmadan bağımsızlık savaşı vermiş ülkeler ve kolonyalizmden kolonyal devletin çekilişi veya pasif direniş ile kurtulmuş devletler arasında bir ayırım yapmadan az gelişmiş ülkeler kategorisi içinde kültüre yönelik bir soruşturma yapar. Bu totalleştirme, tektipleştirici imgeleme yol açtığı gibi Eurosentrik bir bakış açısının kodlarını da açığa vurmaktadır.

Eisenstadt’ın sosyoloji yönteminde çift düzeylilik dikkat çeker. Bu biyoloji kökenli yaklaşım, Descartes’ten beri güncelliğini koruyan parça-bütün tartışmasının doğa bilimlerindeki yansıması olarak kabul edilebilir. Eisenstadt’ta çift düzeyli bir yaklaşım benimseyerek bu tartışmada sosyal bilimlerin açısından belirli bir konum almıştır. Ona göre, bürokratik devletler, herhangi bir toplum tipi ya da radikal bir değişim olgusu çift düzeyli olarak var olur. Eş zamanlı olarak, işlevsel-bütün düzeyi ve kurumsallaşmış-parçalar düzeyi bir arada var olur. Neopatrimonyalizm kavramlaştırması da bu bağlamda hem modern-evrensel dünyaya adaptasyon düzeyi hem de tikel bir rejimin kendi alt parçaları arasındaki uyum ve işlevsellik düzeyini masseder. Her iki düzeyde de belirli bir sapma ve çürüme, kişisel patronaj, merkez-çevre kopukluğu göze çarpar. Eisenstadt, her zaman bütüne dair ilgileri ve çalışmaları daha çok önemsemıştır. Tikele dair ilgisinde, Weberci eylem tipolojilerinden esinle Parsons’un “girişimci çabaların yapısal bağları çözebileceği tezini” analizinde devreye sokmuştur(Hamilton, 1999). Neopatrimonyal ve patrimonyal tiplere yönelik analizlerinden önce geleneksel bürokratik imparatorlukları incelediği “The Political Systems of Empires” bu girişimci çabaların yönetici gruplar üzerinden analize dahil edildiği çalışmasıdır (Eisenstadt, 1967).

Neopatrimonyalizm, Linz’in ifade ettiği kişi kültürlüğün gerileyişi ile sosyal tabanın genişlemesi arasındaki gerilimi sürekli yaşamakta ve onu karakterize eden başlıca husus olarak göze çarpmaktadır. Bu anlamda, Eisenstadt bunu kabul etmese de, belirli bir devlet tipini değil rejim tipini çağrıştırmaktadır.

Sonuç olarak, Weberci perspektifin ve Eisenstadt’ın makro sosyolojik açıklamalarının ideal tipler ve teorik inşalar temelinde kurgulandıklarını, yaşadıkları dönemin güncel problemlerinden ve felsefi-kültürel birikiminden azade olmadıklarını ve tarihsel malzemenin etkin kullanımı ile nasıldan açıklanmasını değil ama teorik yaklaşımlarla niçini açıklamaya yönelik olduklarını unutmamak gerekir. İhmalleri ve yeni ihtimallerin mümkün olabileceğini göz ardı eden patrimonyalizm ve neopatrimonyalizm kavramlaştırmaları, siyasi rejim ve siyasi kültür arasında evrensel ölçekli bir teorik açılım getirme

çabasında sınıfta kalmakla birlikte “ideal tip”lere dayalı karşılaştırmalı analiz açısından verimli çalışmalar olarak kaydedilebilir. Geleneksel patrimonyalizm ve modern neopatrimonyalizmin devlet konusunda sunduğu imkan, dolayısı ile devlet kavramının modernliği ve onun mülkiyete dayalı ortak yarar fikri ile özdeşliği, dipsiz bir karanlığın içindeki uğultuların sözcüsü olan Doğulu yöneticinin farkını fantezileştirmektedir. Bu anlamda bir epistemik iktidar stratejisinin izleri sezilebilir. Patrimonyalizm’de Doğulu yönetici, mistik bir köle sahibi, haremin veya pagan cinselliğinin tarikat önderidir. Aynı zamanda muazzam bir “yığın”ın, ama tek tek bireylerin değil, çobanıdır. O, bu yığına dayanarak gasp eder ve gasp edilir. Şahsi olan her şey işi, işi olan her şey şahsi mülküdür. Çelişkiyi hor gördüğü gibi, yönetmeyi de köleleştirme olarak tanımlar. Her zaman geleneği uygular, ama geleneğin aktarımında yazıyı sadece kendi patronaj ağına yönelik bir ayrıcalık olarak tanır ve kendisi için yazılanları gelenekselleştirir. Tüm bu yönleri ile “rasyonel olmayan öteki”, “devlet” mantığının omurgasından yoksun, iktidar şehvetinin sürüngenidir. Geridir, ezilmelidir ayrıca bakir ve miskindir tecavüz edilmeli, sömürülmelidir. Patrimonyalizm, bu cinnetin bilimselliğini etiketlerken, neopatrimonyalizm ve türleri soy kütüklerinin kutsal suyu ile çağdaş sapkınları vaftiz eder. Patromonyalizm zamanda ve mekanda geriliği ve uzaklığı imlediği ölçüde gerçeğin teoriye uydurulması ve teorinin gerçeği dönüştürmesi şeklinde bir döngü halini alır. Bu döngü bir aşamadan sonra iktidar uygulamasına ve tarihsiz halklar kategorisinin doldurulmasına hizmet eder. Bu da devletin modern Avrupalı biçiminden ayrı bir tasavvuru tarih ve bilim dışı addetmeyi peşi sıra getirir. Araştırma aracı olarak evrenselleştirilemez, tikel örneklerde kısıtlı bir olanağa sahip olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Ali Abou El-Haj, Rıfa’at. (2000). Modern Devletin Doğası. (Çev: Oktay Özel ve Canay Şahin). İmge Yayınevi
- Anderson, Perry. (1974). Lineages of the Absolutist State. NLB
- Apter, David ve Andrain, Charles F. (1995). Political Protest and Social Change Analizng Politics. MacMillian Press
- Aristoteles. (2018). Politika. (Çev: Özgüç Orhan). Pinhan Yayınları
- Bach, C. Daniel. (2011). Patrimonialism and Neopatrimonialism: Comparative Trajectories and Readings. *Commonwealth & Comparative Politics*, 49 (3), 275– 294
- Balandier, Georges. (2010). Siyasal Antropoloji. (Çev: Devrim Çetinkasap). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Bendix, Reinhard. (1998). Max Weber: An Intellectual Portrait. Routledge.
- Braud, Philippe. (2017). Siyaset Sosyolojisi. (Çev:Ertuğrul Cenk Gürcan). İmaj Yayınları
- Brubaker, Rogers. (2017) Rasyonalite’nin Sınırları: Max Weber’in Sosyal ve Ahlaki Düşüncesi Üzerine Bir Deneme (Çev: Baysar Taniyan ve Güney Çeğin). Phoenix Yayınları
- Chehabi, H.E. ve Linz, Juan J. (1998). A Theory of Sultanism 1: A nondemocratic rule. Chehabi, H. E. ve Linz, Juan J. (Ed). Sultanistic Regime, The John Hopkins Unviversity Press. 1.Baskı
- Clifford, Geertz. (1980). Negara: The Theatre State in Nineteenth-Centruy Bali. Princeton University Press
- Delany, William. (1963). The Development and Decline of Patrimonial and Bureuacratc Administrations . *American Sociological Quarterly*, 7 (4), 458-501
- Divitçioğlu, Sencer. (2015). Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu. Alfa Yayınları
- Duverger, Maurice. (1986). Siyasal Rejimler. (Çev:Teoman Tunçdoğan) Sosyal Yayınları
- Eisenstadt, Shmuel N. (2005). Modernity in Socio-Historical Perspective. Eliezer Ben-Rafael ve Yitzhak Sternberg (Ed). Comparing Modernities Pluralism versus Homogeneity, Brill Press.
- Eisenstadt, Shmuel N. (1956). Political Struggle in Bureaucratic Societies. *World Politics* 9 (1), 15-36
- Eisenstadt, Shmuel N. (1967). The Political Systems of Empires. The Free Press.
- Eisenstadt, Shmuel N. (1970). Readings in Social Evolution and Development. Pergamon Press
- Eisenstadt, Shmuel N. (1973). Traditional Patrimonialism and Modern Neopatrimonialism. SEGA
- Eisenstadt, Shmuel N. (2007). Modernleşme: Başkaldırı ve Değişim. (Çev: Utku Coşkun). Doğu Batı Yayınları
- Gellner, Ernest. (1969) The Great Patron: A reinterpretation of tribal rebellions. *European Journal of Sociology*, 10(1), 61-69
- Godelier, Maurice. (1966). Asya Tipi Üretim Tarzı ve Marksist Şemalara Göre Toplumların Evrimleri. (Çev: Atilla Tokatlı). Sosyal Yayınları
- Hamilton, Gary G. (1999). Tarihte Konfigurasyonlar:S.N. Eisenstadt’ın Tarihsel Sosyolojisi. Theda Skocpol (Ed). Tarihsel Sosyoloji Bloch’tan Wallerstein’a Görüşler ve Yöntemler, (Çev:Ahmet Fethi). Tarih Vakfı

Yurt Yayınları

<https://www.britannica.com/topic/patrimonialism>

<https://www.catholic.org/encyclopedia/view.php?id=5500>

<https://www.wordsense.eu/patrimonium/>

Joas, H. ve Beckert, J. (2006). Action Theory. J. Turner (Ed). *Handbook of Sociological Theory*, Springer Press (1.Baskı. s.259-286)

Johnson, Harry M. (1998). A Short History of Sociology. Routledge

Kalberg, Stephan. (2017). Max Weber'in Karşılaştırmalı-Tarihsel Sosyolojisi. (Çev: Adem Bölükbaşı). Phoenix Yayınları

Labarri re, Jean- Louis (2011) .Tiranlık ve Despotluk. Philippe Raynaud ve Stephane Rials(Ed). Siyaset Felsefesi S zl g . (Çev: İsmail Yerguz, Necmettin Kamil Sevil, Emel Ergun, H sn  Dilli). İletişim Yayınları

Leibniz, Gottfried W. (2005). Theodicy Essays on the Goodness of God, the Freedom of Man and the Origin of Evil. (Çev: E.M. Huggard). Open Court Publishing Company

Levine, N. Donald. (1981). Rationality and Freedom : Weber and Beyond. *Sociological Inquiry*, 51 (1), 5-25

Machiavelli, Niccola. (2008) The Prince. (Çev: James B. Atkinson). Hackett Publishing Company

Mannheim, Karl, (2016). İdeoloji ve  topya. (Çev:Mehmet Okyayuz). Nika Yayınevi

Marx, Karl. (1997). Kapital III. (Çev:Alaattin Bilgi). Sol Yayınları

Marx, Karl. (2018). Grundrissse, (Çev:Sevan NiŐanyan). Birikim Yayınları

Montequieu. (2019). Kanunları Ruh . (Çev:Berna G nen). Türkiye İŞ Bankası Kültür Yayınları

Murvar, Varto, (1971). Patrimonial-Feudal Dichotomy and Political Structure in Pre-Revolutionary Russia: One Aspect of the Dialogue Between the Ghost of Marx and Weber. *The Sociological Quarterly*, 12-Autumn, 500-524

Oxford Latin Dictionary. (1968). Oxford University Press

Platon. (2007). Yasalar. (Çev:Candan Őentuna - Saffet Bab r). Kabala Yayınları

Rommen, A. Heinrich. (1950). The State in Catholic Thought a Treatise in Political Philosophy. Herder Book Co.

Roth, Guenther, "Personal Rulership, Patrimonialism, and Empire-Building in the New States" *World Politics*, C.20 N.2 , 1968

Rousseau, Jean Jacques. (2013).Toplum SözleŐmesi. (Çev: Vedat Günyol). Türkiye İŞ Bankası Kültür Yayınları

Seçme Yazışmalar, Marx'tan Manchester'dekl Engels'e (Londra) 2 Haziran 1853

Shils, Edward. (1976). Center and Periphery. Chicago Unversity Press.

Shils, Edward. (2002). Merkez ve Çevre. (Çev:Yusuf Ziya Çelikkaya). *Türkiye G nl g *, 70, s.86-96

Sukale, Michael. Kasler, Dirk. Boudon, Raymond. (2011). Max Weber. Massimo Borlandi vd.(Ed). Sosyoloji S zl g , (Çev:Bülent ArıbaŐ). İletişim Yayınları

Sunar, Lutfi. (2012). Marx ve Weber'de Doğu Toplumları. Ayrıntı Yayınları.

Turner, Byran. (1997) Max Weber ve İslam. (Çev: Yasin Aktay). Vadi Yayınları.

Wallerstein, Immanuel. (2010). A World-system Perspective on the Social Sciences. *The British Sociological of Journey*, 27(3), 343-352

Weber, Max. (2012). Sosyal Bilim Metodolojisi. (Çev:Vefa Saygın  g tle). Küre Yayınları.

Weber, Max. (2012). Ekonomi ve Toplum C.1. (Çev: Latif Boyacı). Yarın Yayınları.

Kişilik Özelliklerinin Politik Davranışlar Üzerine Etkisinde Algılanan Etik İş İkliminin Rolü

Burcu Batga¹, Lutfiye Özdemir²

Özet

Bu araştırmanın temel amacı sağlık sektöründe çalışanların sosyotropik-otonom kişilik özelliklerinin politik davranışlar üzerine etkisinde algılanan etik iş iklimi rolünün ele alınıp, değerlendirilmesidir. Bu kapsamda konu ile ilgili yerli ve yabancı literatür taraması yapılarak araştırmanın kavramsal çerçevesi çizilmiş ve literatür taramasıyla elde edilen bilgiler ışığında araştırmanın modeli oluşturulmuştur. Araştırmanın evrenini Türkiye’de Malatya ilinde faaliyet gösteren kamu ile özel hastane sağlık çalışanları oluşturmaktadır Hastanelerden izin alma esnasında, evren ve örneklemin belirlenebilmesi için çalışan sayıları istenmiştir. Bu hastanelerden bir kısmı sağlık çalışanlarının sayılarını tam olarak paylaşırken bir kısmı ise yaklaşık sayılar vermiştir. Hastanelerin insan kaynakları departmanlarından alınan bilgilere göre izin alınan özel ve kamu hastanelerinde toplam sağlık çalışanı sayısı 1824 olarak tespit edilmiştir. Bu doğrultuda her iki kesim hastane çalışanları üzerinde anket çalışması yapılmıştır. Araştırmanın örneklemini 320 sağlık çalışanından oluşmaktadır. Yapılan analizlerden elde edilen sonuçlara göre sosyotropik-otonom kişilik özellikleri ile politik davranışlar arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve sosyotropik-otonom kişilik özelliklerinin politik davranışlar üzerindeki etkisinde etik iş iklimi algısının ise aracılık rolünün olmadığı tespit edilmiştir. Araştırma sosyotropik-otonom kişilik özelliği, politik davranış ve etik iş iklimi algısı literatürüne katkı sağlayacak ve alanda araştırma yapmak isteyenlere ışık tutacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sosyotropik-Otonom Kişilik Özellikleri, Politik Davranışlar, Etik İş İklimi Algısı

The Role of Ethical Business Climate Perceived in the Effect of Personality Characteristics on Political Behavior

Abstract

The main objective of this research is to evaluate and to deal with the role of perceived ethical work climate in the influence of sociotropic-autonomous personality traits on political behavior. In this context, the conceptual framework of the research has been drawn by conducting a survey of local and foreign literature on the subject and the model of the research has been created in the light of the information obtained by the literature survey. The universe of the research consists of public and private hospital health workers being active in Malatya province in Turkey. While obtaining permission from hospitals, the number of employees was requested in order to determine the population and sample. While some of these hospitals shared the exact numbers of health workers, some of them gave approximate numbers. According to the information received from the human resources departments of the hospitals, the total number of health workers in private and public hospitals, for which permission was obtained, was determined as 1824. In this context, both public and private hospitals were officially authorized and survey work was carried out. The sample of the research consists of 320 health workers. According to the results from the analyses, the relationship between sociotropic-autonomous personality characteristics and political behaviors was determined to be statistically significant. It was determined that ethical work climate perception has no mediating role to the relationship of political behaviors of sociotropic-autonomous personality characteristics. The research will contribute to the literature on sociotropic-autonomous personality characteristics, political behavior and ethical work climate perception and will shed light on those who want to do research in the field.

Keywords: Sociotropic-Autonomous Personality Characteristics, Political Behavior, Ethical Work Climate Perception

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı	“Bu çalışma İnönü Üniversitesi 10/01/2019 tarih ve 2019/1-6 sayılı etik kurul onay belgesi ile hazırlanmıştır.”
Yazarların Makaleye Olan Katkıları	B.B. ve L.Ö. araştırmanın tasarımına ve uygulanmasına, sonuçların analizine ve metnin yazılmasına katkıda bulunmuştur. B.B.’in makaleye katkısı % 50, L.Ö.’nin makaleye katkısı % 50’dir.
Çıkar Beyanı	Yazarlar ya da üçüncü taraflar açısından çalışmada çıkar ilişkisi/çatışması yoktur.

¹ Öğr. Gör. Dr., Bingöl Üniversitesi, SBMYO, bbatga@bingol.edu.tr

² Prof. Dr. İnönü Üniversitesi, İİBF, lutfiye.ozdemir@inonu.edu.tr

1. Giriş

Örgütlerde çalışanların kişilik özelliklerinin bilinmesi ve açığa çıkarılması insan davranışlarının anlaşılması, açıklanabilmesi ve yönetilmesinde önem arz etmektedir (Özsoy ve Yıldız, 2013). Öte yandan günümüz şiddetli rekabet dünyasında yöneticiler açısından başarılı örgütsel çıktılar elde etmenin yolu ancak örgüt çalışanlarının kişilik özelliklerini ve bununla bağlantılı bir şekilde oluşacak davranış ve tutumlarını anlamaktan geçmektedir (Aytaç, 2001). Çalışanlar çalışma yaşamları boyunca soyut ve somut amaçları elde etmek amacıyla sahip oldukları kişilik özellikleri ekseninde farklı eylemler sergilemektedirler. Bu bağlamda çalışanlar amaçlarına ulaşabilmek ve istediklerini elde edebilmek için kişilik özelliklerinin el verdiği ölçüde mücadele etmekte ve kendi çıkarlarını korumak amacıyla politik davranışlar sergilemektedirler (Buchanan, 2008; McAllister vd., 2015). Farklı kişilik özelliklerine ve değer yargılarına sahip bireylerin örgütün sınırlı kaynaklarını temsil eden bütçe, görev ve sorumluluklar, araç-gereçler, ücret ve terfi gibi unsurların paylaşılmasına ilişkin hedef ve çıkarlarına ulaşmak amacıyla gerçek duygu ve düşüncelerini yansıtmaktan kaçınarak, politik tutum ve davranışlar sergileme eğilimi içine girdikleri görülmektedir (Robbins ve Judge, 2013; Witt vd., 2002; Mondak ve Halperin, 2008). Ayrıca dışa dönük, iletişime açık ve iletişimde aktif rol oynayan, öz disipline sahip, geleceği öngörebilme yeteneğinden dolayı eylemsel yönü ağır basan proaktif kişilik özelliğine sahip olan bireylerin politik beceri düzeyleri yüksek olduğundan politik davranış sergileme yönleri ağır basmaktadır (Akçakanat ve Uzunbacak, 2017; Vecchione ve Caprara, 2009; Çoban ve Deniz, 2021). Politik davranışların çalışanlar tarafından uygulanma sıklığı ise etik iş ikliminin kabul edilme derecesi tarafından etkilenmektedir. Çalışanlar örgütte sergileyecekleri davranışları algılamış oldukları etik iş iklimi ile ilişkilendirerek birtakım eylemlerde bulunmaktadırlar. Dolayısıyla çalışanların politik davranışları sergilerken iş ortamlarında algılamış oldukları etik iklim bu davranışların sergilenip sergilenmemesinde belirleyici olmaktadır (Ekinci, 2017; Naiyananont ve Smuthranond, 2017; Erkmen vd., 2011). Politik davranışlar olumlu ve olumsuz özellikleri bir arada taşıması ve mevcut çalışma yaşamında kaçınılmaz olması sebebiyle giderek önem kazanmaktadır (Bader, 1986). Öte yandan çalışanların kişilik özellikleri ile politik davranış değişkenleri arasında (Witt vd., 2002; Robbins ve Judge, 2013) ve kişilik özellikleri ile etik iş iklimi arasında (Koodamara vd., 2020) anlamlı ilişkiler olduğu bilimsel araştırmalar tarafından da desteklenmekle birlikte bu alanda yapılan çalışmalar oldukça sınırlı sayıdadır. Özellikle literatürde sosyotropik-otonom kişilik özelliklerinin politik davranışlar ile arasındaki ilişkiyi inceleyen ve bu ilişkide etik iş iklimi algısının aracılık edip etmediğini araştıran çalışmaların olmaması bu araştırmanın önemini artırmaktadır. Bu sebeplerden dolayı sağlık sektörü çalışanlarının sahip oldukları sosyotropik ve otonom kişilik özelliklerinin onların politik davranışlarını nasıl etkileyebileceği ve bu etkide etik iş iklimi algısının aracılık rolünün olup olmadığı bu araştırmanın temel sorunsalını oluşturmaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Kişilik ve kişilik özellikleri

Kişilik kelimesi eski Yunan ve Roma’da tiyatro aktörlerinin kullandığı maskeleri (persona) ifade ederken, günümüzde bireyin topluma karşı oynadığı rolü ve bu rolü oynayan kişiyi ifade etmede kullanılmaktadır (Yüksel, 2006). İngilizce karşılığı “personality”, Fransızca karşılığı “personnalite” olan kişilik kelimesinin aslı ise Latince “persona” karşılığında gelmektedir. Kişilik “bir kişinin fiziksel ve sosyal ortamıyla etkileşme biçimini tanımlayan düşünce, duygu, ayırt edici ve karakteristik örüntüleri” olarak tanımlanır (Smith vd., 2014). Kişilik bireyin sıklıkla yaptığı özel-tipik davranışları ve kişiyi diğerlerinden farklı kılan ayırıcı davranışlarını içermektedir (Morgan, 2013). Eroğlu (2011) ise kişiliğin, bireylerin hayatları boyunca ortaya koydukları bütün davranışların ve sahip olunan özelliklerin toplamından oluştuğunu ifade etmektedir. Bu davranışların bir kısmı bireyin biyolojik yapısından, bir kısmı toplumun öğretilerinden, bir kısmı ise bireyin psikolojik ve ruhsal yapısından kaynaklanmaktadır. Zel (2007) de kişiliği bireyin yaşam evreleri sürecindeki alışkanlık ve özelliklerinin davranışlara yansıyan, görünen yüzü olarak tanımlamaktadır. Bu tanım doğrultusunda kişilik geçmiş zaman, mevcut zaman ve geleceğin izlerini taşımaktadır.

Kişilik özellikleri; kişilerin davranışlarını yönlendiren faktörleri tanımlayan ve araştıran temel nitelikleri ifade etmektedir. Bireyin davranışlarını tanımlayan utangaç, saldırgan, boyun eğen, tembel, hırslı, sadık ve korkak gibi kalıcı özelliklerin bireyler tarafından çok kere sergilenmesi, bu bireylerin kişilik özellikleri olarak tanımlanır (Buss, 1989). Kişilik özellikleri özel yaşamın her alanında olduğu gibi iş yaşamındaki davranışları da büyük ölçüde şekillendirmektedir. Çalışanların kişiliklerine uygun işlerde çalışmaları hem kendileri hem de çalıştıkları örgütlerin verimliliği ve performansları üzerinde olumlu sonuçlar yaratmaktadır. Yapılan çalışmaların çoğunda; güvenilir, tutarlı, sorumluluk sahibi, sabırlı, çalışkan, dikkatli ve başarı odaklı bireylerin, birçok iş kolunda daha yüksek performans sergileme eğiliminde oldukları görülmektedir (Hurtz ve Donovan, 2000; Aşık, 2017). Bu nedenle kişilik özellikleri ve kişilik özelliklerinin etkileri üzerinde çok sayıda araştırma yapılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Kolts vd., 2004; Nietzel ve Harris, 1990; Templer, 2018). Kişilik özellikleri hakkında beş faktör kişilik özellikleri gibi yaygın kullanılan sınıflamalar bulunmakla birlikte daha dar kapsamlı yeni bir sınıflandırma olan sosyotropi ve otonomi kişilik özellikleri yoğun olarak psikoloji alanında çalışılmakta ancak yönetim bilimleri alanında yaygın kullanılmayan ve çok çalışılmayan bir alan olarak karşımızda durmaktadır (Özdemir, 2016). Bu çalışmada literatürde yaygın kabul gören beş faktör kişilik sınıflaması yerine Beck'in (1983) sosyal aidiyet ve özerklik sınıflaması kullanılmıştır. Beck (1983) bilişsel kuramında bireyleri bilişsel incinebilirlikleri açısından depresyonla ilişkilendirerek, kişiliği sosyotropik ve otonom olarak ikili bir sınıflandırmaya tabi tutmaktadır. Beck (1983) bireylerin depresyon eğilimlerini sosyal aidiyet ve özerklik gibi iki kişilik özelliği ile ilişkilendirerek hem psikoloji hem de yönetim alanı için yeni bir kişilik sınıflamasının kapılarını açmıştır.

2.1.1. Sosyotropik kişilik özelliği

Sosyotropik kişilik özelliği kavramı, sosyal aidiyeti ifade ederek kişinin diğerleri ile olumlu bir etkileşim ve ilişki sergileme ihtiyacından doğan kişilik özellikleri olarak tanımlanmaktadır (Bieling vd., 2000; Otacıoğlu, 2008). Sosyotropik bireylerin yaşam doyumu ve mutlulukları, kişiler arası ilişkilerdeki davranışların, tutumların, değerlerin ve inançlarının kabul edilme derecesine bağlıdır (Kolts vd., 2004; Sato ve McCann, 2007). Sosyotropik bireyler kişiler arası pozitif ilişkilere yüksek derecede prim veren ve diğer bireylerin kendilerine karşı verdikleri değer ve kabul edilme durumuna göre kendilerini değerlendiren bireylerdir. Bu bireylerin sosyal ilişkilerinde kayıp veya reddedilme duygusu yaşamaları, ilişkilerinin negatif boyuta taşınması ve diğerleri tarafından önemsenmediği düşüncesi, depresyon eğilimlerini kuvvetlendirmektedir (Beck, 2002; Kabakçı, 2001; McBride vd., 2005). Sosyotropik kişilik özelliğini; onaylanmama kaygısı, ayrılık kaygısı ve başkalarını memnun etme alt boyutları oluşturmaktadır. Onaylanmama kaygısı; diğer bireyler tarafından beğenilip sevilmemeye, düşüncelerin dikkate alınmaması, kaygılarından dolayı diğer bireylere hayır diyememek gibi özellikleri beraberinde getirir. Sosyotropik kişilik özelliğinin ayrılık kaygısı boyutu; aile, arkadaş gibi sevilen insanlara derinden özlem duymak, her an onlarla birlikte olmak, onlardan ayrı bir hayat düşünememek gibi özelliklerle kendini göstermektedir. Son olarak başkalarını memnun etme boyutu ise; başkalarını memnun etmek için kendinden ödün vermek, başkalarına karşı sürekli olarak iyi davranma duygusu içinde olmak gibi özelliklerden oluşmaktadır (Şahin vd., 2003; Beck vd., 1983).

2.1.2. Otonom kişilik özelliği

Otonom, kişinin bağımsız bir şekilde amaçlara ulaşma ihtiyacını vurgulamaktadır. Yüksek otonomiye sahip insanlar, kişisel başarı ve başarısızlıklara büyük önem verirler. Ayrıca çevreleri tarafından kontrol edilip onaylanmak yerine çevreleri üzerinde kontrol sahibi olmak isterler (Kabakçı, 2001; Kolts vd., 2004; Sato ve McCann, 2007). Otonom kişilik özelliğine sahip bireyler büyük ölçüde bağımsızlığa, hareket özgürlüğüne önem vererek, diğer bireylerin onayından ziyade düşünce ve davranışlarını kendileri tayin etmek isterler. Bu bireyler kişisel alanlarına ve özerkliklerine müdahale olduğu algısı içine girdiklerinde, kişisel başarısızlığa ve yenilgiye uğradıklarında depresyon eğilimleri kuvvetlenmektedir (Beck, 2002). Otonom kişilik özelliği; kişisel başarı, özgürlük, yalnızlıktan hoşlanma alt boyutlarından oluşmaktadır. Bu boyutlardan kişisel başarı; diğer insanlarla yakın ilişki içerisinde olmaktansa, içinde başarılı olmak, sürekli

çalışarak amaç ve hedeflere ulaşmak gibi başarıya odaklanan özelliklerden oluşmaktadır. Özgürlük boyutu ise; bireyin gerek iş gerekse de özel hayatında davranışlarının kontrol edilip yönetilmesinden, bir işi nasıl yapması konusunda yönlendirilmesinden hoşlanmayan, tamamen bağımsız olmaya odaklanan özelliklerden oluşur. Otonom kişilik özelliğinin son boyutu olan yalnızlıktan hoşlanma ise; çevresinde başka insanların varlığına ihtiyaç duymadan bütün istek ve ihtiyaçlarını tek başına gerçekleştirmek, yalnız başına yapılan etkinlik ve aktiviteleri içeren kişilik özelliklerinden oluşmaktadır (Şahin vd., 2003; Beck vd., 1983).

2.2. Politik davranışlar

Günümüzde örgütsel güç ve politikanın işyerindeki gündelik hayatın temel noktasını oluşturduğu ve bu alanda yapılan çalışmaların giderek artış gösterdiği görülmüştür (Cobb, 1986; Ferris ve Kacmar, 1992; Ferris ve Judge, 1991; Khare, 2015). Birçok araştırmacı geçmişten günümüze örgütleri politik arenalar olarak tanımlamış ve politik arenaya uygun kavramsal bir çerçeve oluşturmuştur (Mayes ve Allen, 1977; Mintzberg, 1985). Bireyin politik davranışlarda bulunabilmesi için öncelikle zihin ve düşünce yapısında çalıştığı örgütte politik bir ortam olduğuna dair bir algının oluşması gerekmektedir. Eğer birey örgütte yüksek düzeyde politik bir iklim algılsa ve politika uygulamalarına yönelik bir düşünce yapısına sahipse politik davranışlar sergilemekten çekinmemektedir (Bursalı ve Bağcı, 2011; Witt vd., 2002). Politik davranış, örgütte çalışan bireyin rolünün bir parçası olmadığı halde örgüt içindeki avantaj ve dezavantajların dağılımını etkilemeye yönelik olarak göstermiş olduğu çaba ve girişim olarak tanımlanmaktadır (Farrell ve Petersen, 1982). Mintzberg (1985) ise politik davranış; genellikle ayrıştırıcı ve yıkıcı etkileri olan bir davranış olarak tanımlamakta ve her şeyden önce resmi bir otorite tarafından onaylanmamış ve kabul edilmemiş birey ya da grup davranışı olarak tanımlamaktadır. Politik davranış; stratejik olarak hedefe yönelik, rasyonel ve bilinçli bir şekilde bireysel çıkarlara odaklanmayı amaçlayan ya da bireysel çıkarları pahasına başkalarının çıkarlarını destekleyen bireyin diğerlerini etkileme davranışı olarak tanımlanmaktadır (Valle ve Perrewé, 2000: 361). Örgütlerde; karar vericilerden bilginin saklanması, söylenti ve dedikodu yaymak, fısıltı gazetesi, koalisyon kurma, gizli bilgilerin medyaya sızdırılması, belirli bir gruba yönelik lobi faaliyetleri ve örgüt içinde karşılıklı çıkar sağlamak niyetiyle diğer çalışanlarla çıkar değiş tokuşu mücadelesi içerisinde olmak politik davranışlar kapsamına girmektedir (Robbins ve Judge, 2013).

Farrell ve Petersen (1982:405-407) örgütlerdeki politik aktiviteleri sınıflandırarak incelemenin daha faydalı bir çerçeve sunacağı gerekçesiyle politik davranışları üç boyut altında ele almıştır. Literatürde çok yaygın bir şekilde kullanılan bu boyutlar sırasıyla; iç-dış boyut, yatay-dikey boyut ve meşru ve meşru olmayan boyut şeklindedir. İç-dış boyut politik davranışların sergilenmesinde kaynakların örgüt içinden ve dışından temin edilmesine odaklanmaktadır. Politik davranışın iç boyutu örgüt üyelerinin politik aktivitelerde bulunurken örgüt içinde halihazırda bulunan kaynakları kullanmalarını ifade etmektedir. Başkalarına iyilik yaparak karşılığını beklediğini hissettirmek, örgütte diğer çalışanlarla iş birliği kurmak, misilleme yapmak, engel-zorluk çıkarmak, protesto eylemlerinde bulunmak içsel boyut altında incelenen politik davranışlardır. Bilgiyi ifşa etmek, dava açmak, bilgileri medyaya sızdırmak, örgüt dışındaki kişilerle ittifaklar kurmak gibi politik davranışlar, örgüt üyelerinin örgütün sınırları dışında kalan kaynakların kullanılması sebebiyle dış boyut altında toplanmaktadır. Politik davranışın yatay-dikey boyutu, etkileme taktikleri kullanılırken üst ile ast ya da aynı pozisyonda çalışan eşitlerin sürece dahil edilmesini ifade etmektedir. Üst yöneticilere şikayet etmek, emir komuta zincirini pas geçmek, yağcılık yaparak yöneticilerin gözüne girmeye çalışmak sıklıkla tercih edilen dikey boyut davranışlarıdır. Aynı pozisyonda çalışanlara iyilik yaparak karşılığını beklediğini hissettirmek, yardım teklifinde bulunmak, koalisyon oluşturmak, çalışanlarla örgüt dışında informal ilişkiler geliştirmek yatay boyut altında incelenen politik davranışlardır. Örgütler tarafından politik davranışların bir kısmı normal kabul edilirken bir kısmı ise ölçüsüz olması sebebiyle meşru olarak kabul edilmemektedir. İyilik yaparak karşılığını beklediğini hissettirmek, örgüt içinde koalisyonlar kurmak, yöneticilerle güçlü ilişkiler kurmak meşru kabul edilirken, bilgileri örgüt dışına sızdırmak, ayaklanma ve isyan çıkarmak, gözdağı vererek tehditlerde bulunmak, örgüt faaliyetlerini sabote etmek meşru olarak kabul edilmemektedir.

2.3. Etik iş iklimi algısı

Aristoteles'ten bu yana felsefenin bir disiplini olarak kabul edilen etik, köken olarak Yunanca'daki "ethos" sözcüğüne dayanmakta ve töre, gelenek görenek gibi anlamları içinde barındırmaktadır (Pieper, 2012). Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde etik kavramı "çeşitli meslek kolları arasında tarafların uyması veya kaçınması gereken davranışlar bütünü" olarak tanımlanmaktadır (<http://www.tdk.gov.tr>). Örgütlerin, çalışanların etik dışı davranışlarını kontrol altında tutmak için faydalanacağı önemli araçlardan biri ise güçlü etik iş iklimleri yaratmalarıdır. Bu bağlamda etik iş iklimi, örgütün çalışanlarından beklediği davranışlara yönelik olarak belirlediği ve ödüllendirme, cezalandırma gibi unsurları içine alan politika, prosedür ve uygulamaların çalışanlar tarafından nasıl algılandığını ifade eden bir kavramdır (Schminke vd., 2007). Victor ve Cullen (1988) ise etik iş iklimini, doğru davranışın ne olduğunu ortaya koyan ortak algılamalar ile etik davranışların değerlendirilme biçimi olarak tanımlamışlardır. Bir işyerinde güçlü bir etik iş iklimi algısı varsa, bu durum örgüt içerisinde güçlü bir kontrol mekanizması sağlayarak, bireylerin sorumluluklarını anlaması ile nasıl davranması gerektiği hususunda çalışanlara yanlış ile doğruyu ayırt etmede rehber niteliği taşımaktadır (Lopez vd., 2009).

Etik iş iklimi çalışanların tutum ve davranışları üzerinde önemli etkiler yarattığı gibi, örgütler üzerinde de birtakım çıktılar yaratmaktadır. Etik iş iklimi; çalışan memnuniyeti ve bağlılığı, devamsızlık ve işten ayrılma niyeti, performans ve müşteri memnuniyeti gibi değişkenlerle ilişkilendirilmiş ve örgütün stratejileri ile uyumlu hale getirilen etik bir iş ikliminin yaratılmasının örgütlere rekabet avantajı elde etmede güçlü bir yol sağladığını göstermiştir (Schminke vd., 2007: 175). Etik iş ikliminin varlığı örgütlerdeki etik dışı davranışları, politik davranışları ve sapkın davranışları azaltırken, etik davranışları ve örgütsel vatandaşlık gibi prososyal davranışları arttırmaktadır. Etik davranışları etik dışı davranışlardan ayırmak için açık standart ve ilkelere sahip örgütlere karşı çalışanlar olumlu tutum geliştirmektedir (Valentine ve Barnett, 2003).

2.4. Kişilik özellikleri, politik davranışlar ve etik iş iklimi algısı ilişkisi

Literatür incelendiğinde; sosyotropik-otonom kişilik özellikleri, politik davranışlar ve etik iş iklimi algısını doğrudan inceleyen herhangi bir çalışmanın olmadığı görülmüştür. Bunun yanında, kişilik özellikleri ile politik davranışlar, politik davranışlar ile etik iş iklimi algısı ilişkisine yönelik sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu araştırmalarda kişilik özellikleri kapsamında daha çok beş faktör kişilik özelliği ele alınarak çalışmaların yapıldığı, kişilik özelliklerinin sosyotropik (sosyal aidiyet) ve otonom (özerklik) özellikler açısından bahsi geçen değişkenlerle ilişkisini ele alan çalışmaların olmadığı görülmüştür. Beş büyük temel kişilik özelliği olarak tanımlanan beş faktör kişilik kuramının kişiliği beşli bir sınıflandırmaya tabi tutması psikoloji alanındaki araştırmacılar tarafından ayrıntıya girmek yönünde eleştirilmektedir. Bununla birlikte dar kapsamlı bir sınıflandırmanın kişiliğin açıklanmasında daha etkili olabileceği tartışılmaktadır. Bu anlamda sosyotropi ve otonomi kişilik özellikleri şeklinde yeni bir sınıflandırma yapılmaktadır. Bu sınıflandırma yoğun olarak psikoloji alanında çalışılmakta ancak yönetim bilimleri alanında yaygın kullanılmayan ve çok çalışılmayan bir alan olarak karşımızda durmaktadır (Özdemir, 2016: 132). Bu nedenlerden ötürü bu çalışmada literatürde yaygın kabul gören beş faktör kişilik sınıflaması yerine Beck'in (1983) sosyal aidiyet ve özerklik sınıflaması kullanılmıştır. Kişilik özellikleri kapsamında beş faktör kişilik özelliğini ele alın çalışmalardan biri olan ve beş faktör kişilik özellikleri ile politik davranışlar arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalardan biri Witt ve arkadaşları (2002) tarafından yapılmıştır. Witt ve arkadaşları (2002) beş faktör kişilik özellikleri ile örgütsel politika algısı arasındaki ilişkiyi özel sektörde çalışan 540 çalışandan elde ettikleri veriler üzerinden incelemiştir. Elde edilen sonuçlar örgütsel politika algısının yüksek düzeyde uyumlu kişilik özelliği gösteren çalışanlarda, düşük düzeyde uyum özelliği gösteren çalışanlara oranla daha düşük olduğunu göstermiştir. Vecchione ve Caprara (2009) tarafından yapılan bir araştırmada kişilik özelliklerinin politik davranışa katılma düzeyine katkıda bulunduğu görülmüştür. Özellikle dışa dönük kişilik özelliğinin politik davranışa katılma düzeyinin önemli bir yordayıcısı olduğu tespit edilmiştir. Mondak ve Halperin (2008) beş faktör kişilik özelliğine ait bütün boyutların politik davranışın neredeyse tüm yönleri üzerinde etkili olduğunu ileri sürmüşlerdir. Çoban ve Deniz'in (2021) beş faktör kişilik özellikleri ile politik yetenek arasındaki ilişkiyi incelemek

yapmış oldukları ve 408 sağlık çalışanı üzerinden elde ettikleri verilere göre çalışanların dışa dönük ve deneyime açık olmaları ile öz disiplin ve uyumluluk gibi kişilik özelliklerinin politik yeteneklerini pozitif olarak etkilediği tespit edilmiştir. Literatürde etik iş iklimi ile politik davranışların ilişkilendirilerek araştırıldığı sınırlı sayıda çalışmalardan biri olan ve Ekinci (2017) tarafından öğretim elemanları üzerinde yapılan araştırma bulguları etik iklim algısının, politik davranışların önemli bir yordayıcısı olduğunu göstermiştir. Bu araştırmanın sonucuna göre, öğretim elemanları orta düzeyde bir etik iş iklimi ve politik davranış algısına sahiptirler, ancak bu algı cinsiyet ve akademik unvana göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Dikmetaş Yardan ve Coşkun Us (2014) algılanan politik davranış ve etik iş ikliminin hastane çalışanlarında demografik değişkenler açısından farklılık gösterip göstermediğini araştırmışlardır. Elde edilen bulgular sadece eğitim düzeyine göre etik iklim boyutunda anlamlı farklılıklar yarattığını göstermektedir. Buna göre; lise ve altı mezun olan çalışanlar, lisans ve üstü mezun çalışanlara göre daha az etik iş iklimi boyutuna katılmaktadır. Naiyananont ve Smuthranond'ın (2017) bir satış şirketinde çalışan 177 personel üzerinde yapmış oldukları araştırma sonucuna göre yüksek düzeyde etik iş iklimi algısına sahip olan çalışanların düşük düzeyde politik davranış sergiledikleri görülmüştür.

3. Araştırmanın Yöntemi

3.1. Araştırmanın amacı ve önemi

Politik davranışlar örgüt ve çalışanlar açısından olumlu ve olumsuz özellikleri bir arada taşıması ve mevcut çalışma yaşamında kaçınılmaz olması sebebiyle giderek önem kazanmaktadır. Ayrıca literatürde sosyotropik-otonom kişilik özelliklerinin politik davranışlar ile arasındaki ilişkiyi inceleyen ve bu ilişkide etik iş iklimi algısının aracılık edip etmediğini araştıran çalışmaların olmaması bu araştırmanın önemini artırmaktadır. Bu bilgiler ışığında, çalışmanın amacı sağlık sektöründe çalışanların sosyotropik ve otonom kişilik özelliklerinin politik davranış üzerine etkisinde algılanan etik iş iklimi rolünün ele alınıp, değerlendirilmesidir.

3.2. Araştırmanın modeli ve hipotezleri

Araştırmanın modeli; sosyotropik-otonom kişilik özellikleri, politik davranışlar ve etik iş iklimi algısının aracı etkisi üzerine kurulmuş olup bu kapsamda araştırmalar yapılmıştır. Bu bağlamda, araştırma modelinin içeriği açıklanarak, bu model çerçevesinde hipotezler oluşturulmuştur. Model oluşturulurken, sağlık çalışanlarının sosyotropik-otonom kişilik özellikleri bağımsız değişken, politik davranışlar ve etik iş iklimi algısı ise bağımlı değişkenler olarak ele alınmıştır. Kişilik özelliklerinin saptanması ve tanımlanması için sosyotropik-otonom özellikler yaklaşımı kullanılmıştır. Sosyotropik-otonom kişilik özellikleri: onaylanmama kaygısı, ayrılık kaygısı, kişisel başarı, özgürlük ve yalnızlıktan hoşlanma olarak beş boyuta ayrılmaktadır. Politik davranışlar ise yatay ve dikey politik davranışlar olarak iki boyut altında toplanmaktadır. Son olarak etik iş iklimi algısı tek boyut altında ölçülmektedir. Bu kapsamda geliştirilen hipotezler şunlardır:

“H1: Çalışanların sosyotropik kişilik özelliklerinin politik davranışları üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.”

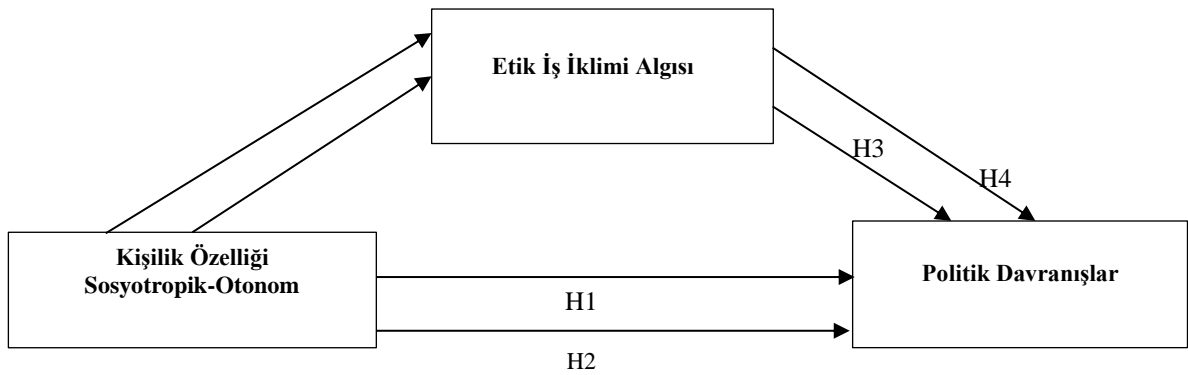
“H2: Çalışanların otonom kişilik özelliklerinin politik davranışları üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.”

“H3: Çalışanların sosyotropik kişilik özelliklerinin politik davranışları üzerinde etkisinde etik iş iklimi algısının aracı rolü vardır.”

“H4: Çalışanların otonom kişilik özelliklerinin politik davranışları üzerinde etkisinde etik iş iklimi algısının aracı rolü vardır.”

Geliştirilen hipotezler doğrultusunda oluşturulan araştırma modeli Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

3.3. Araştırmanın evren ve örnekleme

Bu araştırmada veri toplama yöntemi olarak nicel yöntem, veri toplama tekniği olarak ise anket tekniği kullanılmıştır. Anket formunda yer alan ölçekler geçerliliği ve güvenilirliği daha önce test edilmiş, alan yazında kabul görmüş ölçeklerdir. Bu bağlamda anket formu dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çalışanların demografik özelliklerini ölçmeye yönelik sorular yer almaktadır. İkinci bölümde çalışanların kişilik özelliklerini ölçmek için 1983 yılında Beck ve arkadaşları tarafından geliştirilmiş olan Sosyotropik-Otonomi Ölçeği (SOSOTÖ) kullanılmıştır. Ölçeği Türkçe'ye Şahin ve arkadaşları (1993) uyarlamışlardır. Bu araştırmada ise daha önce Özdemir'in (2015) kullandığı sosyotropik-otonom ölçeğinin kısa formu (34 sorudan oluşan) kullanılmıştır. Üçüncü bölümde İslamoğlu ve Börü (2007) tarafından politik davranış kavramının ölçülmesi amacıyla geliştirilen 36 maddeden oluşan Politik Davranış Ölçeği kullanılmıştır. Dördüncü bölümde etik iş iklim algısını ölçmede, Schwepker ve arkadaşlarının (1997) geliştirdikleri yedi ifadeden oluşan Etik İş İklimi Algısı Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek Türkçe'ye Biçer (2005) tarafından uyarlanmıştır. Kullanılan ölçekler beşli likert yöntemiyle ölçülmüştür. Anket tekniğiyle toplanan veriler SPSS programına aktarılıp, uygun istatistiksel yöntemlerle değerlendirilmiştir.

Araştırmanın evrenini Türkiye'de Malatya ilinde faaliyet gösteren Turgut Özal Tıp Merkezi ile özel hastanelerdeki sağlık çalışanları oluşturmaktadır. Bu doğrultuda araştırmanın örneklemini İnönü Üniversitesi Turgut Özal Tıp Merkezi ile Malatya ilinde faaliyet gösteren bütün özel hastaneler oluşturmaktadır. Bu kapsamda gerek kamu gerek özel hastanelerden resmi olarak izinler alınmış ve anket çalışması yapılmıştır. Araştırmada kolayda örneklem yöntemi ile yüz yüze görüşmeler yapılarak veriler toplanmıştır. Özel ve kamu çalışanları olmak üzere toplam 324 kişiden veri toplanmıştır. Ancak bu anketlerden dört tanesi sağlıksız, hatalı ve eksik veri içermesi sebebiyle kapsam dışında bırakılarak 320 sağlık çalışanından elde edilen anket verileri SPSS'e girilmiştir. Hastanelerden izin alma esnasında, evren ve örneklemin belirlenebilmesi için çalışan sayıları istenmiştir. Bu hastanelerden bir kısmı sağlık çalışanlarının sayılarını tam olarak paylaşırken bir kısmı ise yaklaşık sayılar vermiştir. Hastanelerin insan kaynakları departmanlarından alınan 2019 yılı Eylül-Aralık aylarına ait bilgilere göre izin verilen hastanelerde toplam sağlık çalışanı sayısı 1824 olarak tespit edilmiştir.

4. Araştırmanın Analizi ve Bulgular

Araştırmada elde edilen veriler SPSS (Statistical Package for Social Sciences) for Windows 25.0 ve AMOS (Analysis of Moment Structures) 23.0 programları kullanılarak analiz edilmiştir. Ölçeklerin güvenilirliğini test etmek amacıyla "Güvenilirlik Analizi", "Madde Toplam Puan Korelasyonu" ve Amos programı kullanılarak yapı geçerliliğini test etmek için "Doğrulamalı Faktör Analizi (DFA)" yapılmıştır. Kişilik özelliklerinin politik davranışlar ve bilgi ifşasına olan etkisinde etik iş iklimi algısının aracılık edip etmediği Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) yöntemleri ile incelenmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkiyi test etmek için ise korelasyon analizi uygulanmıştır. Kategorik değişkenler için sıklık dağılımlarına ait istatistikler

verilmiştir.

4.1. Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bulgular

Araştırmada katılımcıların cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu ve hastanenin bağlı olduğu sektör ele alınmıştır. Bu değişkenlere ilişkin demografik dağılımlar, Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin İstatistikî Bulgular

		Frekans	Yüzde (%)			Frekans	Yüzde (%)
<i>Cinsiyet</i>	Kadın	215	67,2	<i>Sektör</i>	Kamu	196	61,3
	Erkek	105	32,8		Özel	124	38,8
	Toplam	320	100,0		Toplam	320	100,0
<i>Medeni Durum</i>	Evli	179	54,9	<i>Toplam Çalışma Süreniz</i>	0-3 yıl	93	29,1
	Bekar	139	42,6		4-7 yıl	80	25,0
	Cevap Vermeyenler	2	2,5		8-11 yıl	58	18,1
	Toplam	318	97,5		12-15yıl	41	12,8
<i>Yaş</i>	20-25	84	26,3		16 yıl ve üzeri	48	15,0
	26-31	101	31,6		Toplam	320	100,0
	32-37	56	17,5	<i>Hastanedeki Çalışma Süreniz</i>	0-3 yıl	145	45,3
	38-43	52	16,3		4-7 yıl	70	21,9
	44 ve üzeri	27	8,4		8-11 yıl	52	16,3
	Toplam	320	100,0		12-15 yıl	29	9,1
<i>Eğitim Durumu</i>	Lise	52	16,3		16 yıl ve üzeri	24	7,5
	Önlisans	82	25,6		Toplam	320	100,0
	Lisans	140	43,8	<i>Görev Unvanınız</i>	Doktor	44	13,8
	Lisansüstü	45	14,1		Hemşire/Hemşir	102	31,9
	Diğer	1	0,3		Ebe	11	3,4
	Toplam	320	100,0		Sağlık Memuru	19	5,9
<i>Aylık Gelir</i>	800-2324 TL	122	38,1		Diğer	144	45,0
	2325-3849 TL	51	15,9		Toplam	320	100,0
	3850-5374TL	87	27,2	<i>Yönetim Görevi</i>	Var	29	9,1
	5375-6899 TL	27	8,4		Yok	291	90,9
	6900-8424 TL	20	6,3		Toplam	320	100,0
	8425 ve üzeri TL	13	4,1				
	Toplam	320	100,0				

Tablo 1’de araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının demografik özelliklerini açıklayan bulgulara bakıldığında katılımcıların %67,2’sinin kadın, %32,8’inin erkek olduğu görülmektedir. Katılımcıların medeni durumlarına göre dağılımları incelendiğinde %54,9’unu evliler, %42,6’sını bekarlar oluşturmaktadır. Yaşlarına göre dağılım incelendiğinde, en çok katılımcının %31,6 ile 26-31 yaş aralığında olduğu, bunu takiben ise %26,3 ile 20-25 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Yaş değişkenine ait bulgular araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının çoğunlukla gençlerden oluştuğunu göstermektedir. Katılımcıların eğitim durumları incelendiğinde çoğunluk %43,8 ile lisans ve %25,6 ile önlisans mezunlarından oluşmaktadır. Katılımcıların hangi sektörde çalıştığına baktığımızda %61,3’ü kamu sektöründe, %38,8’i ise özel sektöre ait bir hastanede çalışmaktadır. Katılımcıların iş hayatındaki toplam çalışma sürelerine ait bulgular ise şöyledir; %29,1’i 0-3 yıl aralığında, %25,0’i 4-7 yıl aralığında, %18,1’i 8-11 yıl aralığında, %12,8’i 12-15 yıl aralığında ve %15,0’i 16 yıl ve üzerinde çalışma yılına sahiptirler. Katılımcıların

halihazırda çalıştıkları hastanelerdeki çalışma sürelerine baktığımızda; %45,3'ü 0-3 yıl, %21,9'u 4-7 yıl, %16,3'ü 8-11 yıl, %9,1'i 12-15 yıl ve %7,5'i 16 yıl ve üzerinde mevcut hastanelerinde çalışmaktadırlar. Katılımcıların aylık geliri incelendiğinde büyük bir çoğunluğun %38,1 ile 800-2324 TL aralığında, bunu takiben %15,9'unun 2325-3849 TL aralığında olduğu görülmektedir. Katılımcıların görev unvanı açısından; %13,8'i doktor, %31,9'u hemşire/hemşir, %3,4'ü ebe, %5,9'u sağlık memuru ve %45,0'i diğer çalışanlar (diyetisyen, fizyoterapi teknikeri, EMG teknisyeni, radyoloji teknikeri, ATT, tıbbi laborant teknikeri, anestezi teknikeri, EKG teknikeri, eczacı, geriatri teknikeri, odyometrist, tıbbi sekreter) olarak belirlenmiştir. Katılımcıların %9,1'inin yönetim görevi varken, %90,9'unun herhangi bir yönetim görevi bulunmamaktadır.

4.2. Araştırmanın güvenilirliğine ve doğrulayıcı faktör analizine ilişkin bulgular

Bir ölçüğe ait hesaplanan güvenilirlik katsayısının 0,60-0,80 aralığında ve daha yüksek olması test puanlarının güvenilirliği için yeterli görülmektedir (Büyüköztürk, 2016: 181-183; Özdemir, 2008: 74; Kalaycı, 2010: 405). Bu bağlamda araştırmada kullanılan Sosyotropik-Otonom Kişilik Özellikleri Ölçeği ve alt boyutlarının güvenilirlikleri ayrı ayrı değerlendirildiğinde, güvenilirlik katsayıları onaylanmama kaygısı boyutu için (0.68), ayrılık kaygısı boyutu için (0.60), kişisel başarı boyutu için (0.60), özgürlük boyutu için (0.64), yalnızlıktan hoşlanma boyutu için (0.60) ve ölçeğin geneli için (0.79) olarak bulunmuş ve yeterli derecede güvenilirliğe sahip oldukları tespit edilmiştir. Politik davranışlar ölçeğinin ve alt boyutlarının güvenilirlikleri ayrı ayrı değerlendirildiğinde cronbach alfa katsayıları yatay politik davranışlar boyutu için (0.93), dikey politik davranışlar boyutu için (0.91) ve ölçeğin geneli için (0.95) olarak bulunmuş ve iyi derecede güvenilirliğe sahip olduğu tespit edilmiştir. Son olarak etik iş iklimi algısı ölçeğinin güvenilirlik katsayısı (0.83) olarak bulunmuş ve iyi derecede güvenilirliğe sahip olduğu tespit edilmiştir.

Hipotezlerin kabul görüp görmeyeceğini tespit eden temel analizlere geçmeden önce araştırmada kullanılan "Sosyotropik-Otonom Kişilik Özelliği Ölçeği", "Politik Davranışlar Ölçeği" ve "Etik İş İklimi Algısı Ölçeği" için doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır. Yapılan araştırmalarda temel analizlere geçilmeden önce DFA yapılarak ölçüklerin geçerliliğinin kanıtlanması oldukça yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Gürbüz ve Şahin, 2016: 334).

Tablo 2. Sosyotropik-Otonom Kişilik Özellikleri Ölçeğinin Birinci Düzey Çok Faktörlü Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Modelin Uyum İyiliği Sonuçları

	Yapısal Eşitlik Modeli Değerleri	Tavsiye Edilen Değerler
χ^2/df	2.307	≤ 5
RMSEA	0.064	≤ 0.10
GFI	0.843	≥ 0.80
AGFI	0.811	≥ 0.80
SRMR	0.078	≤ 0.10
$\chi^2 : 722.168, df: 313, p: 0,000$		

Doğrulayıcı Faktör analizine göre ölçeğin yapısal denklem model sonucu (Structural Equation Modeling Results) $p=0,000$ düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Ölçeği oluşturan 34 madde üzerinde DFA yapılmış ve bunun sonucunda yedi madde modelden çıkarılmıştır (1, 3, 7, 9, 14, 20 ve 28). Geriye kalan 27 maddenin ve beş alt boyutun ölçük yapısıyla ilişkili olduğu belirlenmiştir. Ayrıca modelde iyileştirme yapılmıştır. İyileştirme yapılırken uyumu azaltan değişkenler belirlenmiş, artık değerler arasında kovaryansı yüksek olanlar için yeni kovaryans oluşturulmuştur. Sonrasında yenilenen uyum indisi hesaplamalarında uyum indisleri için kabul edilen değerlerin sağlandığı tespit edilmiştir. Modelin uyum iyiliği sonuçları incelendiğinde χ^2/sd değerinin 5'in altında, RMSEA değerinin 0.10'un altında, GFI değerinin 0.80'in üzerinde, AGFI değerinin 0.80'in üzerinde ve SRMR değerinin 0.10'un altında ve değerlerin kabul edilebilir olduğu görülmüştür. Elde edilen bu sonuçlara göre Sosyotropik-Otonom Kişilik

Özellikleri Ölçeği'nin 27 madde ve beş faktör ile doğrulandığı tespit edilmiştir.

Tablo 3. Politik Davranışlar Ölçeğinin Birinci Düzey Çok Faktörlü Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Modelin Uyum İyiliği Sonuçları

	Yapısal Eşitlik Modeli Değerleri	Tavsiye Edilen Değerler
χ^2/df	2.986	≤ 5
RMSEA	0.079	≤ 0.10
GFI	0.811	≥ 0.80
AGFI	0.803	≥ 0.80
SRMR	0.076	≤ 0.10
$\chi^2 : 1725.672, df: 578, p: 0,000$		

Doğrulayıcı faktör analizine göre ölçeğin yapısal denklem model sonucu (Structural Equation Modeling Results) $p=0,000$ düzeyinde anlamlı olduğu, ölçeği oluşturan 36 madde ve iki alt boyutun ölçek yapısıyla ilişkili olduğu belirlenmiştir. Ayrıca politik davranışları ölçen bazı maddelerin faktör yüklerinin düşük olması sebebiyle modelde iyileştirme yapılmıştır. Modelde iyileştirme yapıldıktan sonra yenilenen uyum indisi hesaplamalarında uyum indisleri için kabul edilen değerlerin sağlandığı tespit edilmiştir. Modelin uyum iyiliği sonuçları incelendiğinde χ^2/sd değerinin 5'in altında, RMSEA değerinin 0.10'un altında, GFI değerinin 0.80'in üzerinde, AGFI değerinin 0.80'in üzerinde ve SRMR değerinin 0.10'un altında ve değerlerin kabul edilebilir olduğu görülmüştür. Elde edilen bu sonuçlara göre Politik Davranışlar Ölçeği'nin 36 madde ve iki faktör ile doğrulandığı tespit edilmiştir.

Tablo 4. Etik İş İklimi Algısı Ölçeğinin Birinci Düzey Tek Faktörlü Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Modelin Uyum İyiliği Sonuçları

	Yapısal Eşitlik Modeli Değerleri	Tavsiye Edilen Değerler
χ^2/df	3.342	≤ 5
RMSEA	0.086	≤ 0.10
GFI	0.963	≥ 0.80
AGFI	0.919	≥ 0.80
SRMR	0.044	≤ 0.10
$\chi^2 : 43.446, df: 13, p: 0,000$		

Doğrulayıcı faktör analizine göre ölçeğin yapısal denklem model sonucu (Structural Equation Modeling Results) $p=0,000$ düzeyinde anlamlı olduğu, ölçeği oluşturan yedi madde ve tek boyutlu ölçek yapısıyla ilişkili olduğu belirlenmiştir. Ayrıca modelde etik iş iklimi algısını ölçen 6. ve 7. maddede faktör yüklerinin düşük olması sebebiyle iyileştirme yapılmıştır. İyileştirme sonrasında yenilenen uyum indisi hesaplamalarında uyum indisleri için kabul edilen değerlerin sağlandığı görülmüştür. Modelin uyum iyiliği sonuçları incelendiğinde χ^2/sd değerinin beşin altında, RMSEA değerinin 0.10'un altında, GFI değerinin 0.80'in üzerinde, AGFI değerinin 0.80'in üzerinde ve SRMR değerinin 0.10'un altında ve değerlerin kabul edilebilir olduğu görülmüştür. Elde edilen bu sonuçlara göre Etik İş İklimi Algısı Ölçeği'nin yedi madde ve tek faktör ile doğrulandığı tespit edilmiştir.

4.3. Araştırma modelindeki değişkenler arasındaki korelasyonlara ilişkin bulgular

Araştırma modelinde yer alan sosyotropik-otonom kişilik özellikleri ile politik davranış değişkenlerinin birbirleri ile kendi aralarında ilişkili olup olmadığını ve ilişkinin yönünü araştırmak için korelasyon testi yapılmıştır. H1: Çalışanların sosyotropik kişilik özelliklerinin alt boyutları ile politik davranışların alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki vardır ve H2: Çalışanların otonom kişilik özelliklerinin alt boyutları ile politik davranışların alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki vardır hipotezleri için yapılan korelasyon analizi sonucunda elde edilen bulgular Tablo 5, 6 ve 7'de gösterilmiştir.

Tablo 5. Çalışanların Sosyotropik-Otonom Kişilik Özellikleri İle Politik Davranışları Arasındaki İlişki

	Kişilik Özellikleri	Politik Davranışlar
Kişilik Özellikleri	1.000	0.241
p	-	0.000*
Politik Davranışlar		1.000
p		-

*p<0.05

Tablo 5’de görüldüğü gibi çalışanların kişilik özellikleri ile politik davranışları arasındaki ilişkiyi test etmek için korelasyon analizi uygulanmıştır. Analiz sonucuna göre çalışanların sosyotropik-otonom kişilik özellikleri ile politik davranışları arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir ($r= 0.241$, $p <0.05$).

Tablo 6. Çalışanların Sosyotropik Kişilik Özelliklerinin Alt Boyutları İle Politik Davranışların Alt Boyutları Arasındaki İlişki

	Onaylanmama Kaygısı	Ayrılık Kaygısı	Yatay Davranışlar	Politik Davranışlar	Dikey Davranışlar	Politik Davranışlar
Onaylanmama Kaygısı	1.000	0.462	0.293		0.219	
p	-	0.000*	0.000*		0.000*	
Ayrılık Kaygısı		1.000	0.132		0.109	
p		-	0.019*		0.051	
Yatay Politik Davranışlar			1.000		0.775	
p			-		0.000*	
Dikey Politik Davranışlar					1.000	
p					-	

*p<0.05

Çalışanların sosyotropik kişilik özelliklerinin alt boyutları ile politik davranışların alt boyutları arasındaki ilişkiyi test etmek için yapılan korelasyon analizi sonucuna göre, onaylanmama kaygısı ile yatay ($r=0.293$, $p<0.05$) ve dikey politik davranışlar arasında ($r=0.219$, $p<0.05$) istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Sosyotropik kişilik özelliğinin diğer alt boyutu olan ayrılık kaygısı ile yatay politik davranışlar arasında ($r=0.132$, $p<0.05$) istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülürken, ayrılık kaygısı ile dikey politik davranışlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Sonuç olarak “H1: Çalışanların sosyotropik kişilik özelliklerinin alt boyutları ile politik davranışların alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki vardır” hipotezi ayrılık kaygısı ile dikey politik davranışlar açısından ret edilirken, diğer boyutlar için kabul edilmiştir.

Tablo 7. Çalışanların Otonom Kişilik Özelliklerinin Alt Boyutları İle Politik Davranışların Alt Boyutları Arasındaki İlişki

	Kişisel Başarı	Özgürlük	Yalnızlıktan Hoşlanma	Yatay Davranışlar	Politik Davranışlar	Dikey Davranışlar	Politik Davranışlar
Kişisel Başarı	1.000	0.448	0.404	0.229		0.126	
p	-	0.000*	0.000*	0.000*		0.024*	
Özgürlük		1.000	0.398	0.006		0.033	
p		-	0.000*	0.238		0.555	
Yalnızlıktan Hoşlanma			1.000	0.080		0.010	
p			-	0.154		0.856	
Yatay Politik Davranışlar				1.000		0.775	
p				-		0.000*	
Dikey Politik Davranışlar						1.000	
p						-	

*p<0.05

Analiz sonucuna göre, kişisel başarı ile yatay politik davranışlar arasında ($r=0.229$, $p<0.05$) ve dikey politik davranışlar arasında ($r=0.126$, $p<0.05$) istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu

görülmektedir. Ancak otonom kişilik özelliğinin özgürlük ve yalnızlıktan hoşlanma boyutları ile yatay ve dikey politik davranışlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Sonuç olarak “H2: Çalışanların otonom kişilik özelliklerinin alt boyutları ile politik davranışların alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki vardır” hipotezi kişisel başarı ile dikey ve yatay politik davranışlar açısından kabul edilirken, diğer boyutlar için ret edilmiştir.

4.4. Aracılık etkisine ilişkin hipotezlerin bulguları

H3’de “Çalışanların sosyotropik kişilik özelliklerinin alt boyutlarının politik davranışların alt boyutları üzerinde etkisinde etik iş iklimi algısının aracı rolü vardır” ve H4’da “Çalışanların otonom kişilik özelliklerinin alt boyutlarının politik davranışların alt boyutları üzerinde etkisinde etik iş iklimi algısının aracı rolü vardır” hipotezleri geliştirilmiştir. H3 ve H4 hipotezlerinin test edilmesi yapısal yol modeli ile gerçekleştirilmiştir.

Tablo 8. Onaylanmama Kaygısı Boyutunun Yatay Politik Davranışlar Üzerindeki Etkisinde Etik İş İklimi Algısının Aracı Rolü Modeline İlişkin Sonuçlar

Etki	Tahmin	Standart Hata	t	p	Sonuç
Onaylanmama Kaygısı → Yatay Politik Davranışlar	0.450	0.061	5.152	***	Kabul
Doğrudan Etki	Tahmin	Standart Hata	t	p	Sonuç
Onaylanmama Kaygısı → Yatay Politik Davranışlar	0.461	0.063	5.171	***	Kabul
Dolaylı Etki	Tahmin	Güven Aralığı			
Onaylanmama Kaygısı → Yatay Politik Davranışlar	-0.007	(-0.026, 0.004)			Anlamlı Değil
Uyum İndeksleri:					
χ ² /df: 2.112, RMSEA: 0.059, GFI: 0.822, AGFI: 0.800, IFI: 0.897, CFI: 0.897					

*p<0.05

Oluşturulmuş olan modelde aracılık rolüne bakmadan önce bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde etkisinin olup olmadığı tahmin değerine bakılarak incelenmiştir. Bunun sonucunda onaylanmama kaygısının, yatay politik davranışlar üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu görülmüştür ($\beta = 0.450$, $p < 0.05$). Bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde etkisinin anlamlı olması sonucunda aracılık etkisine bakılmıştır. Ancak Tablo 8’de görüldüğü gibi, dolaylı etkiye yönelik güven aralığının 0 içermemesi gerekmektedir. Dolaylı etkiye yönelik güven aralığının sıfır içermesi durumunda bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde etkisinin anlamlı olmadığı, dolaylı etkinin anlamlı olmamasından ötürü de aracılıktan söz edilemeyeceği ifade edilmektedir.

Tablo 9. Ayrılık Kaygısı Boyutunun Yatay Politik Davranışlar Üzerindeki Etkisinde Etik İş İklimi Algısının Aracı Rolü Modeline İlişkin Sonuçlar

Etki	Tahmin	Standart Hata	t	p	Sonuç
Ayrılık Kaygısı → Yatay Politik Davranışlar	0.242	0.068	2.820	***	Kabul
Doğrudan Etki	Tahmin	Standart Hata	t	p	Sonuç
Ayrılık Kaygısı → Yatay Politik Davranışlar	0.242	0.067	2.798	***	Kabul
Dolaylı Etki	Tahmin	Güven Aralığı			
Ayrılık Kaygısı → Yatay Politik Davranışlar	-0.003	(-0.024, 0.009)			Anlamlı Değil
Uyum İndeksleri:					
χ ² /df: 2.046, RMSEA: 0.057, GFI: 0.826, AGFI: 0.802, IFI: 0.901, CFI: 0.900					

*p<0.05

Oluşturulmuş olan modelde aracılık rolüne bakmadan önce bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde etkisinin olup olmadığı incelenmiştir. Bunun sonucunda ayrılık kaygısının, yatay politik davranışlar üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu görülmüştür ($\beta=0.242$, $p<0.05$). Bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde etkisi anlamlı iken, bu etkide aracılık rolü olup olmadığına bakılmıştır. Elde edilen modelin sonuçlarına göre %95 güven aralığındaki değerlerin 0'ı içermesi modelde aracı rolünün olmadığını göstermektedir (-0.024, 0.009).

Tablo 10. Kişisel Başarı Boyutunun Yatay Politik Davranışlar Üzerindeki Etkisinde Etik İş İklimi Algısının Aracı Rolü Modeline İlişkin Sonuçlar

Etki	Tahmin	Standart Hata	t	p	Sonuç
Kişisel Başarı → Yatay Politik Davranışlar	0.388	0.242	2.897	***	Kabul
Doğrudan Etki	Tahmin	Standart Hata	t	p	Sonuç
Kişisel Başarı → Yatay Politik Davranışlar	0.386	0.224	2.963	***	Kabul
Dolaylı Etki	Tahmin	Güven Aralığı			
Kişisel Başarı → Yatay Politik Davranışlar	-0.006	(-0.043, 0.015)			Anlamlı Değil
Uyum İndeksleri:					
χ^2/df : 2.073, RMSEA: 0.058, GFI: 0.826, AGFI: 0.800, IFI: 0.899, CFI: 0.898					

* $p<0.05$

Oluşturulmuş olan modelde aracılık rolüne bakmadan önce bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde etkisinin olup olmadığı incelenmiştir. Bunun sonucunda kişisel başarının, yatay politik davranışlar üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu görülmüştür ($\beta=0.388$, $p<0.05$). Bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde etkisi anlamlı iken, bu etkide aracı rolü olup olmadığına bakılmıştır. Elde edilen modelin sonuçlarına göre %95 güven aralığındaki değerlerin 0'ı içermesi modelde aracı rolünün olmadığını göstermektedir (-0.043, 0.015).

Tablo 11. Özgürlük Boyutunun Yatay Politik Davranışlar Üzerindeki Etkisinde Etik İş İklimi Algısının Aracı Rolü Modeline İlişkin Sonuçlar

Etki	Tahmin	Standart Hata	t	p	Sonuç
Özgürlük → Yatay Politik Davranışlar	0.063	0.056	0.875	0.381	Kabul Değil

Oluşturulmuş olan modelde aracılık rolüne bakmadan önce bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde etkisinin olup olmadığı incelenmiştir. Bunun sonucunda özgürlüğün, yatay politik davranışlar üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığı görülmüştür ($\beta=0.063$, $p>0.05$). Bu etki anlamsız olduğu için aracı rolüne bakılamamaktadır.

Tablo 12. Yalnızlıktan Hoşlanma Boyutunun Yatay Politik Davranışlar Üzerindeki Etkisinde Etik İş İklimi Algısının Aracı Rolü Modeline İlişkin Sonuçlar

Etki	Tahmin	Standart Hata	t	p	Sonuç
Yalnızlıktan Hoşlanma → Yatay Politik Davranışlar	0.086	0.038	1.245	0.213	Kabul Değil

Oluşturulmuş olan modelde aracılık rolüne bakmadan önce bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde etkisinin olup olmadığı incelenmiştir. Bunun sonucunda yalnızlıktan hoşlanmanın, yatay politik davranışlar üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığı görülmüştür ($\beta= 0.086$, $p >0.05$). Bu etki anlamsız olduğu için aracı rolüne bakılamamaktadır.

Tablo 13. Onaylanmama Kaygısı Boyutunun Dikey Politik Davranışlar Üzerindeki Etkisinde Etik İş İklimi Algısının Aracı Rolü Modeline İlişkin Sonuçlar

Etki	Tahmin	Standart Hata	t	p	Sonuç
Onaylanmama Kaygısı → Dikey Politik Davranışlar	0.369	0.082	5.042	***	Kabul
Doğrudan Etki	Tahmin	Standart Hata	t	p	Sonuç
Onaylanmama Kaygısı → Dikey Politik Davranışlar	0.391	0.100	2.011	***	Kabul
Dolaylı Etki	Tahmin	Güven Aralığı			
Onaylanmama Kaygısı → Dikey Politik Davranışlar	-0.014	(-0.049, 0.006)			Anlamlı Değil

Uyum İndeksleri:

χ^2/df : 2.236, RMSEA: 0.062, GFI: 0.860, AGFI: 0.831, IFI: 0.923, CFI: 0.923

* $p < 0.05$

Oluşturulmuş olan modelde aracılık rolüne bakmadan önce bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde etkisinin olup olmadığı incelenmiştir. Bunun sonucunda onaylanmama kaygısının, dikey politik davranışlar üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu görülmüştür ($\beta= 0.369$, $p < 0.05$). Bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde etkisi anlamlı iken, bu etkide aracı rolü olup olmadığına bakılmıştır. Elde edilen modelin sonuçlarına göre %95 güven aralığındaki değerlerin 0'ı içermesi modelde aracı rolünün olmadığını göstermektedir (-0.049, 0.006).

Tablo 14. Ayrılık Kaygısı Boyutunun Dikey Politik Davranışlar Üzerindeki Etkisinde Etik İş İklimi Algısının Aracı Rolü Modeline İlişkin Sonuçlar

Etki	Tahmin	Standart Hata	t	p	Sonuç
Ayrılık Kaygısı → Dikey Politik Davranışlar	0.170	0.100	2.154	***	Kabul
Doğrudan Etki	Tahmin	Standart Hata	t	p	Sonuç
Ayrılık Kaygısı → Dikey Politik Davranışlar	0.150	0.106	1.914	0.056	Kabul Değil
Dolaylı Etki	Tahmin	Güven Aralığı			
Ayrılık Kaygısı → Dikey Politik Davranışlar	-0.006	(-0.043, 0.015)			Anlamlı Değil

Uyum İndeksleri:

χ^2/df : 2.250, RMSEA: 0.063, GFI: 0.859, AGFI: 0.829, IFI: 0.919, CFI: 0.919

* $p < 0.05$

Oluşturulmuş olan modelde aracılık rolüne bakmadan önce bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde etkisinin olup olmadığı incelenmiştir. Bunun sonucunda ayrılma kaygısının, dikey politik davranışlar üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu görülmüştür ($\beta= 0.170$, $p < 0.05$). Bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde etkisi anlamlı iken, bu etkide aracı rolü olup olmadığına bakılmıştır. Elde edilen modelin sonuçlarına göre %95 güven aralığındaki değerlerin 0'ı içermesi modelde aracı rolünün olmadığını göstermektedir (-0.043, 0.015).

Tablo 15. Kişisel Başarı Boyutunun Dikey Politik Davranışlar Üzerindeki Etkisinde Etik İş İklimi Algısının Aracı Rolü Modeline İlişkin Sonuçlar

Etki	Tahmin	Standart Hata	t	p	Sonuç
Kişisel Başarı → Dikey Politik Davranışlar	0.288	0.298	2.754	***	Kabul
Doğrudan Etki	Tahmin	Standart Hata	t	p	Sonuç
Kişisel Başarı → Dikey Politik Davranışlar	0.322	0.337	2.898	***	Kabul
Dolaylı Etki	Tahmin	Güven Aralığı			
Kişisel Başarı → Dikey Politik Davranışlar	-0.014	(-0.086, 0.027)			Anlamli Değil
Uyum İndeksleri:					
χ^2/df : 2.416, RMSEA: 0.067, GFI: 0.850, AGFI: 0.819, IFI: 0.910, CFI: 0.910					

*p<0.05

Oluşturulmuş olan modelde aracılık rolüne bakmadan önce bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde etkisinin olup olmadığı incelenmiştir. Bunun sonucunda kişisel başarının, dikey politik davranışlar üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu görülmüştür ($\beta = 0.288$, $p < 0.05$). Bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde etkisi anlamlı iken, bu etkide aracı rolü olup olmadığına bakılmıştır. Elde edilen modelin sonuçlarına göre %95 güven aralığındaki değerlerin 0'ı içermesi modelde aracı rolünün olmadığını göstermektedir (-0.086, 0.027).

Tablo 16. Özgürlük Boyutunun Dikey Politik Davranışlar Üzerindeki Etkisinde Etik İş İklimi Algısının Aracı Rolü Modeline İlişkin Sonuçlar

Etki	Tahmin	Standart Hata	t	p	Sonuç
Özgürlük → Dikey Politik Davranışlar	0.019	0.092	0.270	0.787	Kabul Değil

Oluşturulmuş olan modelde aracılık rolüne bakmadan önce bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde etkisinin olup olmadığı incelenmiştir. Bunun sonucunda özgürlüğün, dikey politik davranışlar üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığı görülmüştür ($\beta = 0.019$, $p > 0.05$). Bu etki anlamsız olduğu için aracı rolüne bakılamamıştır.

Tablo 17. Yalnızlıktan Hoşlanma Boyutunun Dikey Politik Davranışlar Üzerindeki Etkisinde Etik İş İklimi Algısının Aracı Rolü Modeline İlişkin Sonuçlar

Etki	Tahmin	Standart Hata	t	p	Sonuç
Yalnızlıktan Hoşlanma → Dikey Politik Davranışlar	0.058	0.063	0.845	0.398	Kabul Değil

Oluşturulmuş olan modelde aracılık rolüne bakmadan önce bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde etkisinin olup olmadığı incelenmiştir. Bunun sonucunda yalnızlıktan hoşlanmanın, dikey politik davranışlar üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığı görülmüştür ($\beta = 0.058$, $p > 0.05$). Bu etki anlamsız olduğu için aracı rolüne bakılamamaktadır. Aracılık etkisini belirlemek amacıyla yapılan analizler sonucunda çalışanların sosyotropik ve otonom kişilik özelliklerinin alt boyutlarının politik davranışların alt boyutları üzerinde etkisinde etik iş iklimi algısının aracı rolünün bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre H3 ve H4 hipotezleri kabul edilmemiştir.

5. Sonuç

Bu çalışmanın amacı sağlık sektöründe çalışanların kişilik özelliklerinin politik davranışlar üzerine etkisinde algılanan etik iş iklimi rolünün ele alınıp, değerlendirilmesidir. Bu doğrultuda sağlık sektörü çalışanlarının sahip oldukları sosyotropik ve otonom kişilik özelliklerinin çalışanların politik davranışlarını nasıl etkilediği ve bu etkide etik iş iklimi algısının aracılık rolünün olup olmadığı bu çalışmada temel problem olarak ele alınmıştır. Bu çalışma Malatya ilinde faaliyet gösteren özel sektör ile kamu sektöründeki hastanelerde çalışan 320 sağlık çalışanı üzerinde uygulanmıştır. Bu doğrultuda her iki sektöre ait kurumlarda düzeltici tedbir ve önlemlerin alınabilmesi için idareci ve yöneticilere katkı sağlanması planlanmıştır. Araştırma konusu hakkında alanyazın taraması ve incelemesi yapıldıktan sonra, sosyotropik-otonom kişilik özellikleri, politik davranışlar ve etik iş iklimi algısı değişkenlerine yönelik hipotezler oluşturulmuş ve bir araştırma modeli geliştirilmiştir. Araştırmada elde edilen veriler SPSS 25.0 ve AMOS 23.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir.

Araştırmada H1 ve H2 hipotezleri için yapılan korelasyon analizi sonucunda sosyotropik-otonom kişilik özellikleri ile politik davranışlar arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Sosyotropik-otonom kişilik özelliklerinin alt boyutları ile politik davranışların alt boyutları arasındaki ilişkiyi belirlemek için yapılan korelasyon analizi sonucunda sosyotropik kişilik özelliğinin alt boyutu olan onaylanmama kaygısı ile yatay ve dikey politik davranışlar arasında istatistiksel olarak anlamlı, pozitif yönlü ve zayıf düzeyde bir ilişki olduğu görülmüştür. Sosyotropik kişilik özelliğinin diğer alt boyutu olan ayrılık kaygısı ile yatay politik davranışlar arasında istatistiksel olarak anlamlı, pozitif yönlü ve düşük düzeyde bir ilişki olduğu görülürken, ayrılık kaygısı ile dikey politik davranışlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Sosyotropik kişilik özelliği yüksek düzeyde uyumlu olmayı içeren bir yapıyı temsil etmektedir. Bu çalışmada sosyal aidiyeti yüksek, uyumlu sağlık çalışanlarının politik davranışlarda bulunma eğiliminin olduğu bulgulanmıştır. Bu kişilik özelliğine sahip çalışanların yöneticileri ve meslektaşları tarafından kabul görmeleri, onaylanmaları ve fikirlerinin değer görmesi çok önemlidir. Bu nedenle katılımcıların gerek meslektaşları gerekse de yöneticileri tarafından sevilip kabul görmek ve onaylanmak için dikey ve yatay düzeyde politik davranışlar sergiledikleri görülmektedir. Bu sonuçlara göre bireyin diğerleri tarafından onaylanmama kaygısı arttıkça politik eylemlerde bulunma eğilimi de artmaktadır. Ancak Witt ve arkadaşları (2002) tarafından özel sektörde yapılan beş faktör kişilik özellikleri ile örgütsel politika algısı arasındaki ilişkiyi içeren çalışmada düşük düzeyde uyum özelliği gösteren çalışanlarda örgütsel politika algısının daha fazla olduğu, yüksek düzeyde uyumlu kişilik özelliği gösteren çalışanlarda ise politika algısının daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Ancak Çoban ve Deniz'in (2021) yapmış olduğu araştırma sonucuna göre uyumlu kişilik özellikleri politik davranışın öncülü olan politik yeteneği pozitif olarak etkilemektedir. Başka bir ifadeyle çalışmada uyumlu kişilik özelliği arttıkça politik yeteneği de artmaktadır.

Otonom kişilik özelliklerinin alt boyutları ile politik davranışların alt boyutları arasındaki ilişkiyi belirlemek için yapılan korelasyon analizi sonucunda otonom (özerk) kişilik özelliğinin alt boyutu olan kişisel başarı ile yatay ve dikey politik davranışlar arasında istatistiksel olarak anlamlı, pozitif yönlü ve zayıf düzeyde bir ilişki olduğu bulgulanmıştır. Ancak otonom kişilik özelliğinin özgürlük ve yalnızlıktan hoşlanma boyutları ile yatay ve dikey politik davranışlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Örgüt içerisindeki ücret, görev ve sorumlulukların dağılımı, terfi etme, kariyerde hızlıca ilerleme vb. kıt kaynaklardan daha fazla pay almak için çalışanlar tarafından sergilenen politik davranışlar ile otonom kişilik özelliklerinden kişisel başarı özelliği ile arasında ilişki olması beklenen bir sonuçtur. Nitekim Robbins ve Judge (2013) kişilik özelliklerinden başarı ihtiyacı ile politik davranışlar arasında sıkı bir bağ olduğunu ifade etmektedir. Çünkü kişisel başarı odaklı çalışanlar; işinde başarılı olmak için sürekli çalışan, amaç ve hedeflere ulaşmak gibi başarıya odaklı bireylerdir. Başarı elde etmedikleri zaman mutsuz olup depresyona girme eğilimleri çok yüksektir. Bu uğurda yatay ve dikey politik davranışları sergilemekten çekinmeyeceklerdir. Ayrıca elde edilen ilişkinin pozitif yönlü olması kişisel başarıya atfedilen değerlerin artması durumunda çalışanlar tarafından politik eylemlerin de artacağını göstermektedir. Dolayısıyla elde edilen bu sonuç, sağlık çalışanlarının amaç ve hedeflerine ulaşmak için dikey düzeyde “üst yönetim ve üst yönetime yakın kişiler ile yakın ilişkiler kurmak”, “üst yönetimin düzenlediği bütün

sosyal aktivitelere katılmak” ve yatay düzeyde “yöneticilerini etkilemek için meslektaşlarının desteğini almaya çalışmak”, “iş arkadaşlarının fikirlerini kendi fikriymiş gibi satmak”, “iş arkadaşlarına sürekli övgüler yağdırmak” gibi politik davranışları bir araç olarak kullandıkları şeklinde yorumlanmaktadır. Sosyotropik-otonom kişilik özellikleri ile politik davranışlar arasındaki ilişki ele alındığında, bu araştırmada genel olarak hem sosyotropik hem de otonom kişilik özelliklerine sahip sağlık çalışanlarının politik eylemlerde bulunabileceği görülmektedir.

Korelasyon analizi sonuçlarında, bağımsız değişken olan Sosyotropik-Otonom Kişilik Özellikleri'nin bağımlı değişken olan Politik Davranışlar'a etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Aracı değişken olan “Etik İş İklimi Algısı” modele dahil edildiğinde doğrudan etki olmadan bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde etkili olması durumunda aracılık etkisi incelenmiştir. Bu bilgiler ışığında H3 ve H4 hipotezlerini test etmek amacıyla yapılan aracılık analizleri sonuçlarında bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde etkisi anlamlı iken elde edilen modelin sonuçlarına göre %95 güven aralığındaki değerlerin 0'ı içermesi modelde aracı rolünün olmadığını göstermektedir. Araştırmada etik iş iklimi algısının bağımlı ve bağımsız değişken arasında aracılık rolünün olmadığı görülmektedir. Bu bulgu neden sonuç ilişkisi bağlamında nasıl değerlendirilmelidir? Etik iş iklimi algısını belirleyen en önemli faktörlerden biri görev süresidir. Bu yüzden görev süresi fazla olan çalışanların etik iş iklimi algısı daha fazla olmaktadır (Victor ve Cullen, 1988: 119-122). Araştırmaya katılan çalışanların %45, 3'ünün bağlı oldukları hastanelerinde 0-3 yıl arası bir görev süresine sahip oldukları görülmektedir. Dolayısıyla sağlık çalışanlarının kişilik özelliklerinin politik davranışlara etkisinde etik iş iklimi algısının aracılık rolünün olmaması bu kapsamda açıklanabilir. Ancak literatürde etik iş iklimi algısı ile politik davranışlar ilişkisinde araştırma sonuçlarımızdan farklı bir takım sonuçlar mevcuttur. Bu kapsamda Ekinci (2017) tarafından öğretim elemanları üzerinde yapılan araştırma bulguları etik iklim algısının, politik davranışların önemli bir yordayıcısı olduğunu göstermiştir. Her ne kadar çalışmamızda etik iş iklimi algısı kişilik özellikleri ile politik davranışlar arasında aracı bir değişken olarak ele alınsa da etik iş iklimi algısının kişilik özellikleri ile politik davranışlar ilişkisinde herhangi bir etkisi bulunmamıştır.

Araştırmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda kamu ve özel sağlık sektörlerindeki uygulamacılara (yönetici ve idareci) yönelik bir takım öneriler sunulmaktadır;

- Elde edilen sonuçlar dikkate alındığında yöneticiler personel seçiminde kurumlarına fayda sağlayacak kişilik özelliklerine sahip çalışanları tercih etmelidir. Nitekim kişilik özellikleri çalışanın örgüte faydalı olup olmayacağı konusunda bir takım ipuçları sunmaktadır. Bu yüzden işe alım sürecinde kişilik analizleri ve kişilik testleri yapılarak personel seçimi yapılmalıdır.
- Türkiye'nin toplumsal kişilik yapısı ele alındığında “toplulukçu kültüre” dahil olduğu ve sosyotropik kişilik özelliklerinin bu yapıyı daha iyi temsil ettiği görülmektedir. Toplulukçu kültürlerde ortak çıkarlar bireysel çıkarlardan daha önemli görülmektedir. Bu kapsamda sosyotropik (sosyal aidiyet) kişilik özelliklerine sahip çalışanların gerek özel gerekse de iş hayatlarında ortak çıkarları ön planda tutarak daha uyumlu davranışlar sergiledikleri söylenebilir. Bu nedenle özellikle sağlık sektörü açısından sosyotropik kişilik özelliklerine sahip çalışanların işe alınması örgütler açısından fayda sağlayacaktır.
- Yöneticiler örgüt iklimi ve örgüt kültürüne yönelik politikaları oluştururken politik davranışları azaltıcı yönde adımlar atmalıdır. Bu uygulamalara yönelik stratejiler geliştirmelidir.

Bu araştırmada; araştırmayla ilgili olarak toplanan verilerin, sosyotropik-otonom, politik davranış ve etik iş iklimi algısı ölçekleriyle sınırlı olması, anket tekniği dışında diğer veri toplama yöntemlerinin kullanılmaması, araştırmanın sadece Malatya ili sınırları içindeki kamu ve özel sektör hastaneleri ile sınırlı olması ve bu sektörlerdeki sağlık çalışanlarının araştırmaya dahil edilmiş olması, bu doğrultuda araştırmanın sonuçlarının örneklemin nitelikleri ile sınırlı olması ve araştırmanın tek bir ilde yürütülmesi sebebiyle sonuçların genellenebilir olması hususunda kısıt yaratması ve sağlık sektörünün çok yoğun bir sektör olması sebebiyle çalışanların ankete vakit ayıramamaları gibi bir takım kısıtlılıklar bulunmaktadır. Bu bilimsel araştırmanın bir takım kısıtlılıkları bulunduğundan ileriki zamanlarda bu alanda çalışma

yapmak isteyen araştırmacılara yol gösterici olabilecek öneriler sunmak mümkündür. Öncelikle gelecekte bu konuda yapılması düşünülen benzer çalışmaların farklı örneklem kitleleri ile yapılması uygun olacaktır. Çünkü bu araştırma sadece sağlık sektöründeki çalışanlar üzerinde gerçekleştirilmiştir. Akademik personel, banka çalışanları gibi farklı sektörlerdeki çalışanlar ele alınarak yeni araştırmalar yapılabilir. Bu alışma sadece Malatya ilindeki sağlık çalışanları ile sınırlı tutulmuştur. Bu nedenle örneklem farklı bölgelerdeki sağlık çalışanlarının da ilave edilerek yeni bir araştırmanın yapılması farklı sonuçlar ve bakış açıları yaratacağından önemli görülmektedir. Bu araştırmada kişilik özelliklerinin politik davranışlar üzerinde ilişkisinde etik iş iklimi algısının aracılık etkisi bulunmadığından, aracılığa konu olabilecek farklı değişkenler ele alınıp incelenebilir. Bu araştırmada yönetim ve organizasyon alanı için yeni ve farklı bir sınıflama olan ‘‘Sosyotropik-Otonom Kişilik zellikleri’’ sınıflaması kullanılmıştır. Bu yüzden politik davranışlar konusu farklı kişilik sınıflamaları ile ele alınıp incelenebilir. Ülkemizde araştırmalarda yaygın bir şekilde kullanılan ‘‘Beş Faktör Kişilik zellikleri’’ sınıflaması ile farklı araştırmaların yapılması, sonuçlara farklı bakış açısı kazandırması açısından önemlidir. Farklı araştırma ve analiz yöntemleri kullanılarak elde edilecek olan sonuçlar ile mevcut sonuçlar desteklenebilir.

Kaynakça

- AKÇAKANAT, Tahsin ve Hasan H. UZUNBACAK (2017), ‘‘Proaktif Kişiliğin Politik Beceri zerine Etkisi’’, **BMIJ**, 5 (3), 786-807.
- AŞIK, Akşit Nuran (2017), ‘‘Otel alışanlarının Sosyotropik ve Otonomik Kişilik zelliklerinin örgütsel zdeşleme Düzeylerine Etkisi’’, **Journal of Tourism and Gastronomy Studies**, 5(3), 288-302.
- AYTAÇ, Serpil (2001), ‘‘rgtsel Davranış Açısından Kişiliğin nemi’’, **İş Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi**, 3(1). <http://www.isguc.org/?p=article&id=96&cilt=3&sayi=1&yil=2001>
- BADER, Gloria E. (1986), Understanding Individual Political Behaviors In Organizations: Instrument Development and Validation, Doktora Tezi, San Diego Üniversitesi, California-Amerika.
- BECK, Aaron T.; N. EPSTEIN; R. P. HARRİSON ve J. EMERY (1983), **Development Of The Sociotropy Autonomy Scale: A Measure Of Personality Factors In Psychopathology**, Philadelphia, University of Pennsylvania.
- BECK, Aaron T. (2002), Cognitive Models Of Depression, i. Robert L. Leahy ve E. (Ed.), Clinical Advances In Cognitive Psychotherapy Theory and Application, New York: Springer Publishing Company, 29-61.
- BİÇER, Mehmet (2005), Satış elemanlarının iş tatmini, örgütsel bağlılığı ve işten ayrılma niyetinin etik iklim ile ilişkisi: Sigorta ve ilaç sektörlerinde bir araştırma. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). ukurova niversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana
- BIELING, Peter J.; Aaron T. BECK ve Gregory K. BROWN (2000), ‘‘The Sociotropy–Autonomy Scale: Structure and Implications’’, **Cognitive Therapy and Research**, 24 (6), 763–780.
- BUCHANAN, David A. (2008), ‘‘You Stab My Back, I’ll Stab Yours: Management Experience and Perceptions Of Organization Political Behaviour’’, **British Journal of Management**, 19, 49–64.
- BUSS, Arnold H. (1989), ‘‘Personality As Traits’’, **American Psychologist**, 44(11), 378-1388.
- COBB, Anthony T. (1986), ‘‘Political Diagnosis: Applications In Organizational Development’’, **The Academy of Management Review**, 11(3), 482-496.
- OBAN, Ramazan ve Mehmet DENİZ (2021), ‘‘Yneticilerin Kişilik zelliklerinin Politik Yeteneklerine Etkisi zerine Sağlık Sektöründe Bir Araştırma’’, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 46, 375-396.
- DİKMETAŞ YARDAN, Elif ve Nurcan COŞKUN US (2014), ‘‘Hastane alışanlarının Kurum İçi Politik Davranışlar ve Etik İklime Algılamaları’’, **Verimlilik Dergisi**, 1, 77-88.
- EKİNCİ, Ergin C. (2017), ‘‘The Relationships Between Organizational Ethical Climate and Political Behavior Perceptions Of The Faculty Members’’, **Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi**, 32(1),1-17.
- ERKMEN, Turhan; Serdar BOZKURT ve Emel ESEN (2011), ‘‘A Study About The Relationship between Political Behavior and Ethical Climate in Banking Sector’’, 3rd International Conference on Governance, Fraud, Ethics & Social Responsibility, Nevşehir, Türkiye, 07Haziran.
- EROğLU, Feyzullah (2011), **Davranış bilimleri**, 11. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- FARRELL, Dan ve James C. PETERSEN (1982), ‘‘Patterns Of Political Behavior In Organizations’’, **Academy of Management Review**, 7(3), 403-412.
- FERRİS, Gerald R. ve Timothy A. JUDGE (1991), ‘‘Personel/Human Resources Management: A Political Influence Perspective’’, **Journal of Management**, 17(2), 447-488.

- FERRİS, Gerald R. ve K. Michele KACMAR (1992), "Perceptions Of Organizational Politics", **Journal of Management**, 18(1), 93-116.
- GÜRBÜZ, Sait ve Faruk ŞAHİN (2016), **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri**, 3. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınları.
- HURTZ, Gregory M. ve John J. DONOVAN (2000), "Personality and Job Performance: The Big Five Revisited", **Journal of Applied Psychology**, 85(6), 869-879.
- İSLAMOĞLU, Güler ve Deniz BÖRÜ (2007), "Politik Davranış Boyutları: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması", **Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 7(14), 135-153.
- KABAKÇI, Elif (2001), "Üniversite Öğrencilerinde Sosyotropik/Otonomik Kişilik Özellikleri, Yaşam Olayları Ve Depresif Belirtiler", **Türk Psikiyatri Dergisi**, 12(4), 273-282.
- KOODAMARA, Navin K.; Nandana PRABHU; Mendon SUHAN ve Sethumadhavan Lakshmi NARAYANAN (2020), "Big five personality traits and ethical climate: A test of antecedents of unethical behaviour", **Journal Of Education For Business**, 96 (4), 243-251.
- KOLTS, Russell L.; April M. ROBINSON ve Jessica J. TRACY (2004), "The Relationship Of Sociotropy And Autonomy To Posttraumatic Cognitions and PTSD Symptomatology In Trauma Survivors", **Journal Of Clinical Psychology**, 60(1), 53-63.
- LOPEZ, Tará Burnthorne; Barry J. BABİN ve Christina CHUNG (2009), "Perceptions Of Ethical Work Climate and Person-Organization Fit Among Retail Employses In Japon and The Us: A Crosscultural Scale Validation", **Journal of Business Research**, 62, 594- 600.
- MAYES, Bronston T. ve Robert W. ALLEN (1977), "Toward A Definition Of Organizational Politics", **Academy of Management Review**, 2, 672-678.
- MCALLİSTER, Charn P.; B. Parker ELLEN III; Pamela L PERREWE;, Gerald R. FERRİS ve Daniel J. HİRSCH (2015), "Checkmate: Using Political Skill To Recognize And Capitalize On Opportunities In The 'Game' of Organizational Life", **Business Horizons**, 58, 25-34.
- MCBRİDE, Carolina; Jason R. BACCHİOCHİ ve R. Michael BAGBY (2005), "Gender Differences In The Manifestation Of Sociotropy and Autonomy Personality Traits", **Personality and Individual Differences**, 38, 129-136.
- MİNTZBERG, Henry (1985), "The Organization As Political Arena", **Journal of Management Studies**, 22(2), 133-154.
- MOHAN BURSALI, Yeliz ve Zübeyir BAĞCI (2011), "Çalışanların Örgütsel Politika Algıları İle Politik Davranışları Arasındaki Karşılıklı İlişkiler", **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 9, 23-41.
- MONDAK, Jeffery J. ve Karen D. HALPERİN (2008), "A Framework For The Study Of Personality And Political Behaviour", **British Journal of Political Science**, 38(2), 335-362.
- MORGAN, Clifford T. (2013), **Psikolojiye Giriş**, Çev. B. Tegin, 10. Baskı, Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları.
- NAIYANANONT, Patthiya ve Thipthinna SMUTHRANOND (2017), "Relationships between ethical climate, political behavior, ethical leadership, and job satisfaction of operational officersin a wholesale company, Bangkok Metropolitan region", **Kasetsart Journal of Social Sciences**, 38, 345-351.
- NIETZEL, Michael T. ve Monica J. HARRIS (1990), "Relationship Of Dependency and Achievement/Autonomy To Depression", **Clinical Psychology Review**, 10, 279-297.
- OTACIOĞLU, Sena Gürşen (2008), "Müzik Öğretmenlerinin Sosyotropik Ve Otonomik Kişilik Özellikleri İle Depresyon Düzeyleri Üzerine İlişkisel Bir Araştırma", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 9(1), 35-50.
- ÖZDEMİR, Lutfiye (2015), "Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Öğrencilerinin Sosyotropik-Otonom Kişilik Özellikleri İle Girişimcilik Eğilimleri Arasındaki İlişki", **Yönetim Bilimleri Dergisi**, 13(25), 115-139.
- ÖZDEMİR, Lutfiye (2016), "Kişilik Özelliklerinin Bir Girişimcilik Boyutu Olan Denetim Odağı Üzerindeki Etkisi", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 17(2), 131-149.
- ÖZSOY, Emrah ve Gültekin YILDIZ (2013), "Kişilik Kavramının Örgütler Açısından Önemi: Bir Literatür Taraması", **İşletme Bilimi Dergisi**, 1(2), 1-12.
- ROBBİNS, Stephan P. ve Timothy A. JUDGE (2013), **Örgütsel Davranış**, Çev. İnci Erdem, 14. Baskı, Ankara: Nobel Yayınları.
- PIEPER, Annemarie (2012), **Etige Giriş**, Çev: Veysel Atayman ve Gönül Sezer, 2. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- SATO, Toru S. ve Doug MCCANN (2007), "Sociotropy-Autonomy And Interpersonal Problems", **Depression And Anxiety**, 24, 153-162.
- SCHMİNKE, MARSHALL; Anke ARNAUD ve Maribeth KUENZİ (2007), "The Power Of Ethical Work Climates", **Organizational Dynamics**, 36(2), 171- 186.
- SCHWEPKER, Charles H.; O. C. FERRELL ve Thomas N. INGRAM (1997), "The İnfluence Of Ethical Climate and

- Ethical Conflict On Role Stress In The Sales Force”, **Journal of the Academy of Marketing Science**, 25(2), 99-108.
- SMÍTH, Edward E.; Susan Nolen HOEKSEMA; Barbara FREDRÍCKSON ve. Geoffrey R. LOFTUS (2014), **Psikolojiye Giriş**, Çev: Öznur Öncül ve Deniz Ferhatoğlu, 2. Baskı, Ankara: Arkadaş Yayınları.
- ŞAHİN, Nesrin; Mustafa ULUSOY ve Nail ŞAHİN (2003), “Exploring The Sociotropy-Autonomy Dimensions In A Sample Of Turkish Psychiatric Inpatients”, **Journal Of Clinical Psychology**, 59(10), 1055–1068.
- TEMPLER, Klaus J. (2018), “Dark Personality, Job Performance Ratings, and The Role Of Political Skill: An Indication Of Why Toxic People May Get Ahead At Work”, **Personality and Individual Differences**, 124, 209-214.
- TÜRK DİL KURUMU, (Erişim adresi: <http://www.tdk.gov.tr>., Erişim Tarihi: 22.03.2019).
- VALENTINE, Sean ve Tim BARNETT (2003), “Ethics Code Awareness, Perceived Ethical Values and Organizational Commitment”, **Journal of Personal Selling & Sales Management**, 23(4), 359–367.
- VALLE, M. ve PERREWÉ, P. L. (2000), “Do Politics Perceptions Relate To Political Behaviors? Tests Of An Implicit Assumption and Expanded Model”, **Human Relations**, 53(3), 359-386.
- VECCHIONE, Michele ve Gian Vittorio CAPRARA (2009), “Personality determinants of political participation: The contribution of traits and self-efficacy beliefs”, **Personality and Individual Differences**, 46, 487–492
- VICTOR, Bart ve John B. CULLEN (1988), “The Organizational Bases Of Ethical Work Climate. *Administrative Science Quarterly*”, 33(1), 101- 125.
- WITT, L. A., K. Michele KACMAR; Dawn S. CARLSON ve Suzanne ZIVNUSKA (2002), “Interactive Effects Of Personality and Organizational Politics On Contextual Performance”, **Journal of Organizational Behavior**, 23, 911-926.
- YÜKSEL, Öznur (2006), **Davranış Bilimleri**, 1. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.
- ZEL, U. (2007), “Yönetimde Kişilik Ve Kişilik Teorileri”, 2. Baskı, iç. Salih Güney (Ed.), *Yönetim ve organizasyon*, Ankara: Nobel Yayınları.

Enflasyonun İşletmelerin Finansal Faaliyetlerine ve Finansal Oranlarına Etkisinin Teorik Çerçevesi¹

Muhammed Asım Kantar², Turan Öndeş³

Özet

Enflasyonun ekonomi içindeki tüketicilere etkisinin yanı sıra işletmelere birçok etkisi vardır. Fiyatlar genel düzeyinin yükseldiği dönemlerde faiz oranlarının ve işletmelerin finansman maliyetinin artması, işletmelerin uzun vadeli plan ve yatırımlarının etkilenmesi gibi işletme faaliyetlerini etkileyen sonuçlar söz konusudur. Bununla birlikte enflasyon dönemlerinde işletmelerin finansal (mali) tablolarındaki tutarlar gerçeği yansıtmadığı için anlamsızlaşmaktadır. Bu çalışmanın amacı; enflasyonun, işletmelerin finansal faaliyetlerine etkilerini belirtmektir. Bu amaçla, literatür incelenmiş ve enflasyonun işletmeleri finansal açıdan nasıl etkileyeceği açıklanmıştır. Çalışmanın sonucunda, enflasyonun mali tablolardaki değerleri anlamsızlaştırdığı, kaynak ve varlık yapısını değiştiren etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Enflasyon, işletmenin geleceğe yönelik planlama yapmasını zorlaştırmakta ve nakit bulundurma politikasını değiştirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Enflasyon, Enflasyonun işletmelere etkileri, Finansal oranlar

Jel Kodları: M21, G32, E31

Theoretical Explanation of The Effect of Inflation on Financial Activities and Financial Ratios of Businesses

Abstract

Inflation has many effects on consumers in the economy as well as effects on businesses. In periods when the general level of prices rises, there are consequences affecting the business activities such as the increase of interest rates and the cost of financing of businesses and the impact of long-term plans and investments of businesses. In addition, the amounts in the financial statements of the businesses become meaningless. Because they do not reflect the truth during the inflation periods. The purpose of this study is to indicate the effects of inflation on the financial activities of businesses. For this purpose, the literature was researched and how inflation would affect businesses financially was explained. As a result of the study, it was found that inflation makes the values in the financial statements meaningless and has the effect of changing the capital structure and asset structure. In addition, it makes it difficult for the business to plan for the future and changes its cash holding policy.

Keywords: Inflation, Inflation effects on businesses, Financial ratios

Jel Codes: M21, G32, E31

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı Etik kurul kararı gerektirmemektedir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları M.A.K. literatürü taramış ve incelemesini yazmıştır. M.A.K. T.Ö.'nün katkılarıyla kuramsal çerçeve ve sonuç yazmıştır. M.A.K.'ın makaleye katkısı %80 T.Ö'nün makaleye katkısı %20'dir.

Çıkar Beyanı Yazarlar açısından çalışmada çıkar ilişkisi/çatışması yoktur.

¹ Bu çalışma, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Turan Öndeş danışmanlığında savunulmuş yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Arş. Gör. Erzurum Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Erzurum/Türkiye, m.asimkantar@gmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-0634-4096>

³ Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Erzurum/Türkiye, tonde@atauni.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-6580-7372>

1. Giriş

Enflasyonun tüketicilere ve ekonomiye olumsuz etkileri bilinen bir gerçektir. Bunun yanı sıra üretim yapan veya yapmayan her işletme tüketim ve mal ihtiyacı dolayısıyla ve içinde bulunduğu ekonomideki enflasyondan etkilenebilmektedir. Misal olarak fiyatlar genel düzeyinin yükseldiği dönemlerde faiz oranları yükselmekte ve işletmenin finansman maliyetleri artmaktadır. Bunun yanı sıra enflasyonist ortamlarda uzun vadeli yatırımlar ve planlamalar zorlaşmaktadır. Bununla birlikte enflasyon dönemlerinde işletmelerin finansal (mali) tablolarındaki tutarlar gerçeği yansıtamadığı için anlamsızlaşır. Enflasyon, mali tablolardaki nominal tutarlara ilişkin değerleri etkilemesine rağmen, finansal oranları aynı şekilde etkilemiyor olabilir. Bu çalışmanın amacı; enflasyonun, işletmelerin finansal faaliyetlerine etkilerini belirtmektir. Bu amaçla, literatür incelenmiş ve enflasyonun işletmeleri finansal açıdan nasıl etkileyeceği açıklanmıştır.

2. Kuramsal Çerçeve

İşletmeler finansal faaliyet sonuçlarını muhasebede kullanılan tablolar ile beyan ederler. İşletme hakkında bilgi edinecek taraflar bu mali tablolara ve dipnotlarına bakarak lazım olan bilgiyi ya doğrudan görürler ya da mali tabloları analiz ederek istenilen sonuçlara erişirler. Mali tabloların analiz edilmesi işlemine finansal analiz denilmektedir. Finansal analizde mali tablolardaki bazı kalemler birbiri ile ilişkilendirilerek işletmenin mali durumu ve faaliyet sonuçları değerlendirilmektedir (Aydın vd., 2014: 85). Farklı finansal tablolar olmasına rağmen finansal analizde en çok bilanço ve gelir tablosu kullanılmaktadır (Coşkun, 2010, s. 46).

2.1. Enflasyon kavramı ve enflasyon hesaplamasında sık kullanılan endeksler

Enflasyon, mal ve hizmetler için ödenen fiyatlar genel düzeyinin sürekli artmasıdır. Enflasyonun ortaya çıkmasının nedenleri T.C. Merkez Bankası web sitesinde dört başlık altında verilmiştir. Bunlar; talep enflasyonu, maliyet enflasyonu, para arzı, enflasyon beklentileridir (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası). Talep enflasyonu, mal veya hizmet talebinin arzdan daha fazla olması ve arzın bu talebi karşılayacak düzeye yetişememesi durumunda ortaya çıkmaktadır. Maliyet enflasyonu, üretim maliyetlerinin yükselmesi sonucu ortaya çıkan üretim azalması durumunda fiyatların yükselmesidir. Enflasyona sebep olan bir diğer neden ise para arzının artması ile yatırım ve tüketim harcamalarının artarak fiyatların yükselmesine sebep olmasıdır. Ayrıca, üretici ve tüketicilerin gelecekte fiyatların artmasının devam edeceği yönündeki beklentiler enflasyona sebep olabilmektedir.

Toplumdaki firmalar, tüketiciler, hükümetler gibi tüm birimler fiyatlar genel düzeyindeki değişmelerle yoğun şekilde ilgilendirilir. Çünkü enflasyon ortamında paranın satın alma gücü azalacak ve daha önceden alabildiği miktarda alım gücü olmayacaktır (Yıldırım vd., 2017, s. 276). Enflasyon, oranlar yardımı ile ölçülmekte ve ifade edilmektedir. Türkiye’de enflasyon oranları Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından hesaplanır.

Hesaplanan farklı fiyat endekslerine örnek olarak tüketici fiyat endeksi (TÜFE), üretici fiyat endeksi (ÜFE), ithalat ve ihracat fiyat endeksleri gibi her biri fiyatlardaki değişimin ayrı bir yönünü ön plana çıkaran endekslerin varlığından bahsedebiliriz. Uygulamada en sık kullanılan üç fiyat endeksi: TÜFE, ÜFE ve GSYİH Zımnı Deflatörüdür. (Yıldırım vd., 2017, s. 277)

Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) zımnı deflatörü, bir dönemin nominal GSYİH’sinin reel GSYİH’sine oranıdır. Baz alınan yıl ile ölçümü yapılan yıl arasındaki fiyat değişimini ölçmektedir. GSYİH deflatörü, ekonomide üretilen tüm malları ve hizmetleri içeren oldukça geniş kapsamlı bir fiyat endeksidir (Yıldırım vd., 2017, s. 278).

Tüketici fiyat endeksi (TÜFE), şehirlerde yaşayan tüketicilerin, mal ve hizmetler sepetini satın alma maliyetindeki değişimleri ölçer. Bu nedenle tipik bir hane halkının yaşam maliyetinin göstergesi olarak değerlendirilir (Yıldırım vd., 2017, s. 278).

Yurt içi üretici fiyat endeksi⁴ (Yİ-ÜFE) de TÜFE gibi belli bir mal sepetinin maliyetini ölçer. Bu endeksle ülke ekonomisinde üretimi yapılan ve yurt içi satışa konu olan malların genel fiyat düzeylerindeki değişim ölçülmektedir (Yıldırım vd., 2017, s. 279).

2.2. Enflasyonun işletmelerin finansal faaliyetlerine ve finansal oranlarına etkisi

Enflasyon geçmişteki bazı dönemler kadar tehlikeli olmasa bile günümüzde Türkiye'nin en önemli ekonomik sorunlarından birisidir. Enflasyonla birlikte paranın satın alma gücü düşmektedir. Bu sebeple işletmelerin enflasyondan etkilenmemeleri düşünülemez (Ceylan ve Korkmaz, 2018, s. 104). Enflasyonun işletmelerin finansal faaliyetlerine etkilerinden bazıları şunlardır:

- İşletmelerin üretim güçlerini ve verimliliklerini azaltır.
- Enflasyon dönemlerinde geleceğin belirsizliği ve maliyetlerin yüksek olmasından dolayı işletmeler uzun vadeli yatırım yapmaktan kaçınırlar. Bu nedenle enflasyon, işletmelerin aktif (varlık) yapısını genellikle değiştirir.
- Sermaye ihtiyacını artırır. Enflasyon dönemlerinde işletmeler reel olarak aynı düzeyde iş hacmini sürdürebilmeleri için daha fazla sermayeye ihtiyaç duyarlar. Bunun sebebi; stokların daha yüksek fiyatlarla tedarik edilmesi, yatırım fiyatlarının yükselmesi, işçilik gibi maliyet unsurlarının fiyatlarının yükselmesidir (Türko, 2002, s. 12).
- İşletmenin fon bulamaması durumunda finansman sıkıntısı oluşur ve sermayesinin erimesine sebep olur.
- Enflasyon dönemlerinde maliyetlerin ve fiyatların artması sebebiyle üretim miktarı veya satış miktarı azalabilir (Koçsoy, 1999).
- Enflasyon dönemlerinde faiz oranları artar ve yabancı kaynaklardan sağlanan fonların maliyeti artmaktadır. Bu ise, borçlanmaya ağırlık veren işletmelerin satışlarında finansman giderlerinin payının artmasına ve kârlılıklarının azalmasına sebep olabilir (Ceylan ve Korkmaz, 2018, s. 21).
- Faizlerdeki artış, firmaların uzun vadeli kaynak sağlamalarında çekingen davranmalarına sebep olur (Türko, 2002, s. 11). Bu nedenle işletmeler daha çok kısa vadeli yabancı kaynaklara yönelirler. Bunun yanı sıra, geleceğin belirsizliği ve faiz oranlarındaki değişimden dolayı kreditorler de işletmelere uzun vadeli borç vermekten kaçınmak isteyebilirler. Aynı zamanda bu riskli dönemde işletmelerin enflasyon yüzünden öz sermayeye ağırlık verip sermaye yapılarını sağlamlaştırması gerekebilir (Ceylan ve Korkmaz, 2018, s. 21). Bu ise işletmelerin finansal yapılarında (kaynak yapısı) değişiklik olmasına sebep olmaktadır.
- Uzun vadeli fon arz eden tasarruf sahipleri ise gelirlerini enflasyona endekslemek ister ve enflasyondan etkilenmemeye çalışırlar. Bu durumda enflasyona endeksli tahvil türleri ortaya çıkmıştır (Ceylan ve Korkmaz, 2018, s. 23).
- Enflasyon dönemlerinde yüksek faiz ve borç vadelerinin kısılması sebebiyle finansal risk artmaktadır (Altınışık, 2019, s. 11).
- Enflasyon, işletmelerin tutarlı ve doğru planlama yapmasını güçleştirir. Çünkü enflasyonla birlikte ücret fiyatları, hammadde fiyatları sürekli artarken geleceğin belirsizliği de artar ve planlamada kullanılan tahmin teknikleri yetersiz kalabilir. Bunun yanı sıra, enflasyon ortamında karar almanın riski daha yüksektir.

Tüm bunların yanında, "talep enflasyonu, artan talep sebebiyle fiyat artışlarına yol açarken, diğer taraftan talep artışının etkisiyle üretimin artmasına ve bu da sabit giderler dolayısıyla birim maliyetlerin reel olarak

⁴ 2005 yılından başlayarak kullanılan ÜFE yerine 2014 yılından itibaren Yİ-ÜFE kullanılmaktadır. Bu çalışmada ÜFE yazan yerlerde aslında kasit Yİ-ÜFE'dir.

düşmesine sebep olur. Bunun sonucunda satış kârları hem nominal hem de reel olarak artar” (Kishalı vd., 2003, s. 6).

Maliyet enflasyonunda, satış fiyatlarına göre yükselme önceliği maliyetlerdedir. Başka bir deyişle fiyat artışları, maliyetlerdeki yükselmeler gerekçesi ile yapılacaktır. Fiyat artışları talep miktarını azaltacaktır. Bu ise birim maliyetleri reel olarak artıracaktır. Fiyat artışları, maliyetler oranında yükseltilemeyeceğinden başlangıçta reel kârlar düşecektir. İşletme hızla sermaye erozyonuna uğrayacaktır. Bu ise işletmenin çalışma sermayesini artırma gereğini doğuracak, yapılacak sermaye maliyeti tahlilleri sonucunda sermaye yatırımı uygun olmayacak ve yatırım duracak veya azalacaktır. (Kishalı vd., 2003, s. 6)

İşletmenin faaliyet sonuçları mali tablolarda gösterilir. Bu nedenle enflasyonun faaliyet sonuçlarına etkileri, işletmenin mali tablolarına yansır. Bu yansıma sebebiyle enflasyon, mali tabloların gerçek durumu göstermelerine engel olur (Kishalı vd., 2003, s. 7). Örneğin, duran varlıklarını yeniden değerlendirmeyen işletmelerde maddi duran varlıkların tarihi maliyetlerle değerlendirilmesi durumunda Maddi Duran Varlık/ Öz Sermaye oranının düştüğü izlenimi edinilmektedir.

Enflasyonun mali tablolar üzerindeki etkisi bu tablolardaki kalemlerin parasal olup olmamalarına göre değişmektedir. Bu etki bilanço ve gelir tablosunda ayrı ayrı ele alınmalıdır. Bilançonun kendi içinde aktifler (varlıklar) ve pasifler (kaynaklar) şeklinde ikiye ayrılması sebebiyle açıklamalar ayrı yapılmalıdır (Akdoğan ve Tenker, 2001, s. 689).

Parasal varlıklar: enflasyon ortamında nominal değerleri aynı kalıp, satın alma gücü düşen varlıklardır. “Parasal aktiflerin satın alma gücü, enflasyon dönemlerinde paranın satın alma gücündeki azalmaya paralel bir seyir izleyerek azalır.” “Parasal pasif kalemler işletmenin yabancı kaynaklarından oluşur. Parasal yabancı kaynaklar nominal değerleri üzerinden ödeneceklerinden dolayı paranın zaman değeri sebebiyle, enflasyon dönemlerinde gerçek değerleri azalır” (Çabuk ve Lazol, 2018, s. 287).

Parasal olmayan varlıklar: nominal değerleri değişerek satın alma güçleri aynı kalan varlıklardır. “Parasal olmayan aktifler genel olarak enflasyon dönemlerinde değerlerini korurlar. Ancak geleneksel muhasebe kayıtlarında tarihi maliyetlerle görünürler. Parasal olmayan pasifler de enflasyon dönemlerinde genel olarak değerlerini korurlar” (Çabuk ve Lazol, 2018, s. 291).

Gelir tablosu işletmenin satış hasılatını, satışların maliyetini, faaliyet giderlerini, gelir ve giderleri, kâr/zarar kalemlerini doğru bir biçimde gösterdiği müddetçe doğru yorumlanır. Klasik muhasebe ilkesine göre düzenlenen gelir tablosu, fiyatların nispeten istikrarlı olduğu dönemlerde fayda sağlayabilir. Fakat fiyatlar genel seviyesinin değiştiği dönemlerde doğru şekilde fayda sağlayamaz. Bu nedenle enflasyonun gelir tablosu üzerindeki etkisi incelenmeli ve gerekli düzeltmeler yapılmalıdır (Çabuk ve Lazol, 2018, s. 294).

Enflasyonun yükseldiği ve fiyatların arttığı dönemlerde işletmenin hasılatı artacaktır. Bu artışın reel olup olmadığı satılan mal miktarı ve paranın satın alma gücü dikkate alınarak tespit edilmelidir. Aksi halde yanlış yorumlar yapılabilir. Benzer şekilde enflasyon ortaya çıktığı ve yükseldiği ilk dönemlerde stoklar, bazı giderler, amortismanlar gerçek değerlerinden düşük gözükeceği için brüt kâr gelir tablosunda gerçekte olduğundan yüksek çıkacaktır (Çabuk ve Lazol, 2018, s. 296).

Örneğin; 31.12.2019 tarihinde hasılat 100.000 TL iken 31.12.2020 tarihinde 150.000 TL olduğu bir durumda satışlar veya ilgili kâr %50 artmıştır diyebilir miyiz? Bu sorunun cevabını vermek için önce ilgili yılın enflasyonunu bilmek gerekmektedir. Çünkü fiyatlar genel düzeyinde artış meydana gelmiş ve paranın satın alma değışmiş olabilir (Gökçen, 2004, s. 19). Eğer işletme enflasyonun yüksek olduğu bir yılda faaliyet gösterdiyse yanlış yorum yapmamak adına önce enflasyon oranı doğru şekilde bilinmeli ve mali tablolar enflasyon düzeltilmesi ile karşılaştırılabilir ve gerçeği daha doğru gösterir hale getirilmelidir. Aksi durumda tabloyu inceleyenlere yanıltıcı bilgi gösterecektir. Enflasyonun finansal faaliyetler yanı sıra mali tablolara ve finansal oranlara aşağıdaki gibi etkileri vardır.

- Enflasyonun ortaya çıkması ile geleceğin belirsizliği artar ve maliyetlerin yükselmesi ile birlikte işletmeler uzun vadeli yatırım yapmaktan kaçınabilirler. Bu sebeple işletmelerin aktif (varlık) yapısı genellikle değişmektedir.

- Enflasyon ortamında işletmeler, ellerinde bulunan nakit vb.nin satın alma gücü azalacağı için dönen varlıklar içerisinde stoklarını artırmaya yönelebilirler. Bu nedenle Stoklar/Dönen varlıklar oranı artabilir.
- Enflasyon dönemlerinde işletmenin likidite oranlarında düşme eğilimi söz konusudur. Bunun nedeni işletmelerin dönen varlıklar içinde nakit vb. yerine stoklarını artırması ve kısa vadeli borçlanmalarını artırmalarıdır.
- Enflasyon dönemlerinde işletmeler daha çok kısa vadeli yabancı kaynaklara yönelirler. Bu ise işletmelerin finansal yapısında ve kaldıraç oranlarında değişiklik olmasına sebep olmaktadır. Borç/Aktif Toplamı oranı, Borç/Öz Sermaye oranı, Kısa Vadeli Borç/Aktif Toplamı oranları yükselecektir. Ayrıca, işletmenin borç yapısı değişmekte, Kısa Vadeli Borç/Toplam Borçlar oranında yükseliş ve uzun vadeli borçların yabancı kaynaklar içindeki payında düşüş olacaktır.
- Enflasyon dönemlerinde işletmelerin ek sermaye ihtiyacı olacağından dolayı kâr dağıtmak yerine otofinansman yoluna yönelirler. Bu ise Dağıtılan Kâr/Net Kâr oranının düşmesine neden olur (Büker vd., 2009, s. 114).
- Özellikle yeni yatırımlara girişmeyen firmalarda öz sermaye, cari fiyat değişikliklerini daha yakından izleyebildiği halde, maddi duran varlıkların tarihi maliyetlerle değerlendirilmesi durumunda Maddi Duran Varlık/ Öz Sermaye oranının düştüğü izlenimi edinilmektedir. Ancak duran varlıklarını yeniden değerlendiren firmalarda böyle bir eğilim görülmemektedir. Buna karşılık yeni yatırımlara girişen firmalarda, enflasyonun bir yandan yatırım tutarını artırması; diğer yandan firmaların yeni yatırımların finansmanında daha fazla dış kaynağa başvurma gereksinimi duymaları sonucu, Maddi Duran Varlıklar/Öz Sermaye oranının yükseldiği gözlenmektedir (Akgüç, 2013, s. 92).
- Bilançoda varlıklar, maliyet esasına göre alındığı tarihteki maliyeti ile kaydedilir. Bu nedenle enflasyonun yüksek olduğu dönemlerde gelir tablosunda satışların maliyeti gerçekte olduğundan daha düşük gözükür. Bu ise kârın gerçekte olduğundan daha yüksek bulunmasına sebep olur. Benzer durum amortismanlar için de geçerlidir. Duran varlığın tarihi maliyeti üzerinden ayrılan amortismanlar gerçek yıpranma payını ve gideri vermemektedir. Dolayısıyla enflasyon ortamında Nominal Kâr > Gerçek Kâr eşitsizliği söz konusudur. Aradaki kâr gözüken fark, fiktif kâr diğer adıyla zahiri kârdır.
- Enflasyonun, kârı gerçekte olduğundan yüksek göstermesi sonucu işletmede kârlılık oranları da yüksek gözükecektir (Akgüç, 2013).
- Enflasyon dönemlerinde kârın olduğundan daha fazla gözükmesi, gerçekte ödenmesi gereken vergiden yüksek tutarda vergi ödenmesine yol açar. Bu ise işletmenin gerçek sermayesinin erimesine sebep olur.
- Enflasyon, mali tablolardaki nominal tutarların gerçek değeri yansıtmasına engel olduğu için mali tablolar anlamsızlaşır ve gerçeği yansıtamaz. Yani paranın satın alma gücü azalırken mali tablolarda bulunan kalemlerin tarihi maliyeti ile kaydedilmesi, mali tabloların enflasyon ortamında anlamsızlaşmasına sebep olmaktadır.

Tam bu noktada, mali tabloların tekrar anlamlı hale getirilmesini sağlayan enflasyon muhasebesi kavramı ortaya çıkar. Enflasyonun yüksek olduğu dönemlerde mali tabloların doğru yorumlanması ve karşılaştırılabilir olması için mali tabloların enflasyondan arındırılması gerekir. Bu düzeltme işlemlerine genel olarak Enflasyon Muhasebesi denir. Enflasyonun mali tablolar üzerindeki etkisini gidermek amacıyla kısmi düzeltme ve genel düzeltme başlıkları altında farklı yöntemler vardır (Çabuk ve Lazol, 2018, s. 297). Mali tablolardaki nominal tutarlar düzeltme katsayısı ile çarpılarak enflasyondan arındırılmış hale getirilir. Enflasyon muhasebesi sayesinde mali tablolar karşılaştırılabilir ve daha doğru şekilde yorumlanabilir. Bunun en yararlı örneklerinden biri; enflasyon muhasebesi sonucunda gerçek kâr tespit edilir ve zahiri kârın yanlış değerlendirilmesinden kurtulmuş olunur. Ancak, enflasyon muhasebesinin uygulanması için bazı şartlar vardır.

Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) 29’da yüksek enflasyon dönemi ve finansal tabloların düzeltilmesi konusu açıklanmıştır. TMS 29’a göre enflasyon muhasebesinin uygulanması için gereken yüksek enflasyon özellikleri şu şekilde sıralanmıştır;

- (a) Nüfusun çoğunluğu servetini parasal olmayan varlıklarda ya da nispeten istikrarlı bir yabancı para biriminde tutmayı tercih eder. Elde tutulan yerel para, satın alma gücünü korumak üzere hemen yatırıma dönüştürme vb. suretiyle değerlendirilir;
- (b) Nüfusun çoğunluğu parasal tutarları yerel para biriminden değil, nispeten istikrarlı bir döviz cinsinden dikkate alır. Fiyatlar da bu döviz cinsinden belirlenebilir;
- (c) Kredili satış ve satın almalarındaki fiyatlar; süre kısa bile olsa, kredi süresi boyunca satın alma gücünde beklenen zararları karşılayacak şekilde belirlenir;
- (d) Faiz oranları, ücretler ve fiyatlar bir ‘fiyat endeksi’ne bağlıdır ve
- (e) Son üç yılın kümülatif enflasyon oranı %100’e yaklaşmakta ya da aşmaktadır. (Kamu Gözetimi Kurumu [KGK], Türkiye Muhasebe Standartları, TMS 29)

Enflasyon muhasebesi için standartlarda (TMS/TFRS) ve mevzuatta belirtilen şartlar gerçekleşmediği için (örneğin son 3 yılın enflasyon oranları toplamının %100 oranına ulaşması), Türkiye’de şu anda enflasyon muhasebesi uygulanmamaktadır.

3. Literatür İncelemesi

Konu ile ilgili yazılmış içeriğe sahip bazı çalışmaların literatür bilgisi aşağıda verilmiştir.

Boyd, Levine ve Smith (2001), yaptıkları çalışmada enflasyon ile finans sektörü performansı arasındaki ilişkiyi bulmak için basit regresyon analizi yapmışlardır. Analiz sonucunda enflasyon ile finans sektörü performansı arasında negatif ilişki olduğunu bulmuşlardır.

Riordan ve Riordan (2009) yaptıkları çalışmada enflasyonun finansal tablolar analizine etkilerini örnek vererek açıklamışlardır. Enflasyon düzeltilmesinden öncesindeki ve sonrasındaki cari oran, borç oranı, kâr marjı ve varlıkların getirisi oranlarını hesaplayıp karşılaştırmışlardır. Verdikleri örnekte dönen varlıklar ve kısa vadeli yükümlülüklerdeki hesapların tamamını parasal kalem olarak gördükleri için cari oranda değişiklik olmamıştır. Ayrıca firmanın uzun vadeli borcu olmadığı varsayılmıştır. Bu nedenle borç oranının payı değişmemiş, duran varlıklarda parasal olmayan hesapların bilançodaki tutarları düzeltilip arttığından dolayı borç oranı daha düşük görünmüştür. Aslında enflasyonun olduğu çevrede borç oranının artacağı belirtilmiştir, ancak enflasyon düzeltilmesi bu oranı düşürme etkisine sahiptir. Kâr marjında ise hem net gelir yani kâr hem net satışlar yani hasılat, enflasyon düzeltilmesinde yeniden düzenlemeye tabidir. Enflasyon düzeltilmesinde, gerçekte olduğundan yüksek gözükür net kâr düzeltme ile olması gereken seviyeye düşer. Bu sebeple kâr marjında düşüş olur. Ayrıca düzeltmeye tabi duran varlıkların, bilançodaki tutarları artacağından dolayı varlıkların getirisi oranı düşmektedir.

Açık (2006), enflasyonun mali tabloların homojenliğini bozduğunu ve işletmenin faaliyet sonuçlarını doğru yansıtmadığını belirtmiştir. Bunun nedeni olarak enflasyon ortamında paranın değer kaybetmesine rağmen finansal tablolarda parayla ölçülme ve maliyet esas kavramlarının esas alınarak hazırlanması gösterilmiştir. Fiyat hareketlerinin çok olduğu dönemde finansal tablolar, faaliyet sonuçlarını gerçekte olduğundan daha yüksek gösterecektir. Ayrıca, hesaplar veya hesap grupları arasında yapılan karşılaştırma anlamsızlaşır. Gelir tablosunda ise satışlara ilişkin hasılat cari tutarlar ile yer alırken, satışların maliyeti tarihi maliyet bedelleri ile yer almaktadır. Enflasyon ortamında fiyatlar sürekli artarken gelirler olması gerekenden daha yüksek, maliyetler ise olması gerekenden daha düşük gözükür. Bu ise paranın satın alma gücündeki düşüş ile birlikte fiktif kâr ortaya çıkmasına sebep olur. “Enflasyonun yüksek olduğu dönemlerde faaliyet kârları olduğundan fazla gözükmektedir” (Açık, 2006, s. 350). Bunların yanında Açık’a göre enflasyon işletmenin sermayesini korumasına imkân vermemektedir.

Büker, Aşıkoğlu ve Sevil, Finansal Yönetim adlı kitapta (2009) enflasyonun finansal analize etkileri konusuna değinmişlerdir. Enflasyon dönemlerinde işletmelerin likidite oranlarında düşme eğilimi görüldüğü belirtilmiştir. Bunun yanı sıra, “Borç/Aktif toplamı”, “Borç/Öz sermaye”, “Kısa vadeli borç/Aktif toplamı” oranlarının yükselme eğilimi olduğunu yazmışlardır.

Akgüç (2013), Finansal Yönetim adını verdiği kitabında enflasyonun oranlar üzerine etkileri başlığına yer vermiştir. Akgüç’e göre enflasyonun oranlara etkisi şu şekildedir: enflasyon, likidite oranlarının düşmesine, Borç/Aktif toplamı, Borç/Öz sermaye, Kısa vadeli borç/Aktif toplamı, Kısa vadeli borç/Borç toplamı oranlarının yükselmesine, Stoklar/Dönen varlıklar oranının ve kârlılık oranlarının yükselmesine sebep olmaktadır.

Erdoğan (1997), enflasyonun makro ve mikro düzeydeki etkilerinden bahsederken, enflasyonun işletmelerin varlık ve kaynak yapılarının değişmesine, işletme kârlılığının fiktif olarak büyümesine, likidite sıkıntısı yaşanmasına ve aşırı borçlanmaya sebep olabileceğine değinmiştir.

Altınışik’in 2019 yılında yayınlanan kitabında enflasyon dönemlerinde işletmelerin aynı üretim ve satış hacmini korumaları için daha fazla sermayeye ihtiyaç duydukları yazılıdır. Ayrıca, parasal varlıkların değerini kaybetmesi sebebiyle firmalar az nakit bulundurarak, değerini koruyan bir varlığa yatırım yapmak isterler. Bunun yanı sıra, sürekli fiyat artışında önümüzdeki günlerde satın alma gücü yaşamamak için gereğinden fazla stok almaya meyillidirler. Altınışik ayrıca mali tablolardaki bilgilerin anlamsız hale gelmesinin sebebini, fiyatlar yükselirken farklı tarihlerde yapılan işlemlerin farklı satın alma gücü ile mali tablolarda verilmesi olduğunu belirtmiştir.

Usta (2014), enflasyon ortamında paranın satın alma gücünün sürekli olarak düşmesi nedeniyle, borçlanan işletmelerin, borçlarını daha düşük satın alma gücüne sahip para ile ödeyeceklerinden dolayı, kârlı olduklarına değinmiştir. Bu, işletmelerin enflasyon ortamında yabancı kaynaklara yönelmelerine sebep olabilecek bir avantajdır. Zaten gelecekte ödenecek paranın daha düşük değerli olacağı düşüncesi ile işletmelerin, daha çok yabancı kaynaktan yararlanmaya yöneleceği belirtilmiştir.

Türko (2002), enflasyonun finansal kararlar üzerine etkileri konusunda, enflasyon dönemlerinde faiz oranlarının arttığını ve bu artışın, firmaların uzun vadeli borçlanmadan kaçınmalarına neden olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte firmalar enflasyon dönemlerinde kısa vadeli, değişken faizli menkul varlıklara yönelmektedir. Diğer yandan faiz oranlarındaki artış enflasyon oranının altında kaldığından dolayı, firmalar daha çok yabancı kaynaktan yararlanarak kârlarını artırabilir. Bununla birlikte tabi ki enflasyon dönemlerinde firmalar aynı düzeyde iş hacmini ve faaliyetlerini devam ettirebilmeleri için daha fazla kaynağa ihtiyaç duyarlar. Ayrıca geleceğin belirsizliği ve maliyetlerin yüksek olması sebebiyle firmaların, enflasyon dönemlerinde yatırımlarını azalttığı ve stoklarına daha yüksek harcama yaptığı belirtilmiştir.

Abebe ve Abera 2019 yılındaki çalışmalarında panel veri analizi ile Etiyopya’daki sigorta şirketlerinde finansal performansı yani kârlılığı etkileyen faktörleri araştırmışlardır. Korelasyon katsayıları incelenerek yapılan analizde enflasyonun hem varlık kârlılığı hem de öz kaynak kârlılığı üzerinde önemli ve olumsuz etkiye sahip olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, yapılan regresyon analizinde enflasyon makroekonomik faktör olduğu durumda ise, varlık kârlılığı üzerinde olumlu ancak önemsiz etkiye sahip olduğu belirtilerek, öz kaynak kârlılığı üzerinde önemsiz ve olumsuz bir etkiye sahiptir.

Hossain ve Ragiq 2012’deki çalışmalarında enflasyonun Bangladeş’teki finans sektörünün performansı üzerindeki etkisini değerlendirmeyi amaçlamışlardır. Analiz sonucunda ılımlı enflasyonun (%6-7) finans sektörü için elverişli olduğunu, çok düşük ve yüksek enflasyonun ise finans sektörü performansı üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu göstermişlerdir.

Tolulope ve Oyeyinka 2014 yılındaki çalışmalarında Afrika bölgesinde enflasyonun finansal sektör performansındaki etkisini araştırmışlardır. Çalışma, panel veriler kullanılarak 1980 ile 2011 yılları arasındaki dönemde 45 ülkeyi kapsamıştır. Sektör performansı ölçüsü olarak likidite oranı kullanılmıştır. Sonuçlar enflasyonun finansal sektör performansında negatif etkiye sahip olduğunu gösterir. Bu etki özellikle bankacılık sektöründe kendini belli etmiştir.

Lie ve Zhang 2014'te yayınlanan makalelerinde enflasyonun sermaye yapısı üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Enflasyonu ölçmek için TÜFE'yi kullanmışlardır. Oluşturdukları modelin sonuçlarını Çin borsasında işlem gören şirketlerin verileri ile ampirik olarak doğrulamışlardır. Analiz sonucunda artan enflasyonun borç oranını artıracakını bulunmuştur. Ancak şirketin kurumlar vergisi oranı da azalırsa borç seviyesinin azalacağı belirtilmiştir.

Akbaş 2012'deki çalışmasında 2005-2010 yıllarının verilerini alarak makroekonomik faktörlerin Türkiye'deki bankaları nasıl etkilediğini incelemiştir. Çalışma sonucu enflasyon ile aktif kârlılığı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve ters yönlü ilişki bulunduğunu göstermiştir.

4. Sonuç

Bu çalışmada enflasyonun, işletmelerin finansal faaliyetlerine ve finansal oranlarına etkisi belirtilmiştir. Bu doğrultuda teorik literatür incelenmiş ve enflasyonun işletmelere finansal açıdan etkileri belirtilmiştir.

Bu çalışmanın konusu ile ilgili bugüne kadar ortaya konulmuş ilgili yazınlar incelendiğinde, enflasyon ortamında mali tablolardaki değerlerin gerçeği yansıtamayacağı kesin şekilde ifade edilebilir. Bunun sebebini Açık (2006) ve Altınışık (2019) paranın enflasyon ortamında değer kaybetmesine rağmen maliyet esası kavramının uygulanması ve mali tablolarda bulunan kalemlerin tarihi maliyeti ile kaydedilmesi olduğunu belirtmişlerdir. Finansal tablolardaki değerlerin tekrar anlamlı hale gelmesi ve karşılaştırılabilir olması için enflasyon düzeltilmesine tabi tutulması gerekmektedir. Böylece işletme hakkında bilgi almak isteyen kişiler daha doğru bilgiye erişecek ve yanlış yorum yapmaktan kaçınabilecektir.

Enflasyonun başka bir etkisi ise maliyetlerin artmasından dolayı işletmelerin kaynak ihtiyacını artırmasıdır. Ancak hem faizlerin artması hem de piyasa şartlarının değişmesi sebebiyle sağlanmak istenen bu kaynakların maliyeti yükselecektir. Bunun yanı sıra enflasyon dönemlerinin getirdiği belirsizlik ve artan riskler ile birlikte işletmelerin geleceğe yönelik planlama yapması oldukça zorlaşır. İşletmeler varlık ve kaynak yapısını değiştirmek zorunda kalabilirler. Burada bazı finansal oranlarının değişeceğinden şüphe yoktur. Ayrıca, enflasyon dönemlerinde işletmeler, normal faaliyet dönemlerinde izledikleri politikalarından farklı bir politika izlemeleri gerekecektir.

Bu çalışma incelenirken işletmelerin finansal faaliyetlerini etkileyen, enflasyon dışında başka faktörler olduğu unutulmamalıdır ve işletmenin faaliyet gösterdiği ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durum göz önüne alınmalıdır. Çünkü ülkeden ülkeye enflasyon ile ekonomik durum ve sektörlerin özelliklerine göre sektörden sektöre işletme faaliyetleri farklılık gösterebilir.

Kaynakça

- Abebe, A. K., & Abera, M. T. (2019). Determinants of financial performance; evidence from ethiopia insurance companies. *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 5(1), 155-172.
- Açık, S. (2006). Enflasyonun finansal tablolar üzerindeki etkilerini giderici bir tedbir olarak enflasyon muhasebesi ve Türkiye'deki yasal düzenlemeler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 345-360.
- Akbaş, H. E. (2012). Determinants of bank profitability: an investigation on turkish banking sector. *Öneri*, 10(37), 103-110.
- Akdoğan, N., ve Tenker, N. (2001). *Finansal tablolar ve mali analiz teknikleri* (Genişletilmiş 7. bas.). Gazi Kitabevi.
- Akgüç, Ö. (2013). *Finansal yönetim* (9. bas.). Avcıol basım.
- Altınışık, İ. (2019). *Enflasyonun işletmeler üzerindeki etkisi ve bu etkileri gidermeye yönelik yöntemler*. Iksad publishing house.
- Aydın, N., Başar, M., ve Coşkun, M. (2014). *Finansal yönetim* (4. bas.). Detay yayıncılık.
- Boyd, J. H., Levine, R., ve Smith, B. D. (2001). The impact of inflation on financial sector performance. *Journal of Monetary Economics*, 47(2), 221-248.
- Brigham, E. F., ve Houston, J. F. (2007). *Fundamentals of financial management* (11th edition). South-Western.
- Büker, S., Aşıkoğlu, R., ve Sevil, G. (2009). *Finansal yönetim*.
- Ceylan, A., ve Korkmaz, T. (2018). *İşletmelerde finansal yönetim* (16. bas.). Ekin Yayınevi.
- Coşkun, M. (2010). Finansal analiz. N. Aydın, *Finansal yönetim* (8. bas.) içinde. Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Çabuk, A., ve Lazol, İ. (2018). *Mali tablolar analizi* (18. bas.). Ekin yayınevi.

- Erdoğan, N. (1997). *Mali tablolar ve analizi*. Atıla yayıncılık kitabevi.
- Gökçen, G. (2004). Enflasyonun mali tablolar analizine etkileri. *Mali Çözüm Dergisi* (69), 14-25.
- Hossain, M., ve Rafiq, F. (2012). *Global commodity price volatility and domestic inflation: Impact on the performance of the financial sector in bangladesh*, MPRH Paper 52167, University Library of Munich, Germany.
- TMS 29, Türkiye Muhasebe Standartları, Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu.
- Kışalı, Y., Işıklılar, S., ve Bozkurt, N. (2003). Enflasyon muhasebesi (2. bas.). Türkmen Kitabevi.
- Koçsoy, M. (1999). *Enflasyonun finansal tablolar ve maliyetler üzerindeki etkilerinin genel fiyat düzeyi muhasebesine göre düzeltilmesi ve bir uygulama*. [Yüksek Lisans Tezi. Anadolu Üniversitesi].
- Li, C., ve Zhang, M. (2014). Research on insecure impact of inflation upon capital structure. *International Journal of Security and Its Applications*, 8(5), 421-426.
- Riordan, D. A., ve Riordan, M. P. (2009). Inflation and Financial Statement Analysis in the International Accounting Classroom. *Journal of Teaching In International Business* (20), 174-187.
- Tolulope, A. O., ve Oyeyinka, O. L. (2014). The impact of inflation on financial sector performance: a case study of sub-saharan africa. *Indian Journal of Finance*, 8(1), 43-50.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. Enflasyonun nedenleri. Erişim tarihi: 21.05.2021
<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Temel+Faaliyetler/Para+Politikasi/Fiyat+Istikrari+ve+Enflasyon/Neden#:~:text=Talep%20enflasyonu%3B%20mal%20ve%20hizmet,oranlar%C4%B1nda%20azalma%20ya%C5%9Fand%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20d%C3%B6nemlerde>
- Türko, M. (2002). Finansal yönetim (2. bas.). Alfa basım yayım.
- Usta, Ö. (2014). İşletme finansı ve finansal yönetim (6. bas.). Detay yayıncılık.
- Yıldırım, K., Şıklar, İ., Bakırtaş, İ., Koyuncu, C., Yılmaz, R., Yıldırım, O., ve Erdinç, Z. (2017). İktisada giriş. Nisan kitabevi.

Otomotiv Sektöründe Kurumsal Sürdürülebilirlik Uygulamalarının Eşbenzeşmesi Üzerine Bir Araştırma: BMW, Toyota, Ford Örneği¹

Artür Yetvart Mumcu² Refika Bakoğlu³

Özet

Son yıllarda popülerliği ve önemi artan kurumsal sürdürülebilirlik kavramı ve uygulamaları, hem bilimsel araştırmalarda hem de işletme uygulamalarında çokça ele alınmaktadır. İşletmeler faaliyetlerini gerçekleştirirken topluma ve doğaya olası olumsuz etkiler yaratma riskini önleme yönünde çaba sarf etmektedir. Bununla birlikte toplumun çeşitli ihtiyaçlarının giderilmesine de destek olabilmektedir. Bu kapsamda ele alınan kurumsal sürdürülebilirlik her geçen gün önem kazanmakta ve ilgili işletmeler tarafından nicelik ve nitelik olarak artırılmaya çalışılmaktadır. İşletmeler sürdürülebilirlikle ilgili çalışmalarını arttırmakla birlikte bu çalışmalarını düzenli raporlar şeklinde kamuoyu ile paylaşmaktadırlar. Bu araştırmada çok uluslu işletmeler tarafından uygulanan kurumsal sürdürülebilirlik çalışmaları incelenmiş ve bir eşbenzeşme sorgulanmıştır. Araştırmada dünyadaki en büyük otomotiv üreticileri içerisinde yer alan ve farklı ülke merkezli üç otomotiv işletmesi ele alınmıştır. Araştırmada bu işletmelerin yayınladıkları sürdürülebilirlik raporlarıyla birlikte, üretim yaptıkları bölgelerde uyguladıkları sürdürülebilirlik faaliyetleri incelenmiştir. Tespit edilen sürdürülebilirlik uygulamaları sınıflandırılmış ve sürdürülebilirlik faaliyetleri arasındaki benzer yapılar sorgulanmıştır. Tespit edilen benzerlikler yeni kurumsal kuramda yer alan eşbenzeşme yaklaşımı kapsamında ele alınmış ve yorumlanmıştır. Araştırma sonucunda en fazla kurumsal sürdürülebilirlik faaliyetinin Toyota tarafından gerçekleştirildiği görülmüştür. Ayrıca işletmelerde ortak olarak en fazla çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik alanlarında faaliyetler gerçekleştirildiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: kurumsal sürdürülebilirlik, eşbenzeşme, yeni kurumsal kuram

Jel Kodları: Q56

A Study on the Isomorphism of Corporate Sustainability Practices in the Automotive Industry: The Case of BMW, Toyota, Ford

Abstract

The concept and practices of corporate sustainability, whose popularity and importance have increased in recent years, are widely discussed both in scientific research and in business practices. While carrying out their activities, businesses make efforts to prevent the risk of possible negative effects on the society and nature. In addition, they can also support the fulfillment of various needs of the society. Corporate sustainability, which is considered in this context, is gaining importance day by day and the relevant businesses are trying to increase it in terms of quantity and quality. While businesses increase their sustainability efforts, they share these studies with the public in the form of regular reports. In this research, corporate sustainability studies implemented by multinational businesses were examined and an isomorphism was questioned. In the research, three automotive companies based in different countries, which are among the largest automotive manufacturers in the world, are discussed. In the research, the sustainability activities of these businesses in the regions where they make production were examined, together with the sustainability reports they published. The identified sustainability practices were classified and similar structures between sustainability activities were questioned. The identified similarities were discussed and interpreted within the scope of the isomorphism approach in the new institutional theory. As a result of the research, it was seen that the most corporate sustainability activities were carried out by Toyota. In addition, it has been determined that the most common activities in the fields of environmental and social sustainability are carried out in the businesses.

Keywords: corporate sustainability, isomorphism, new institutional theory

Jel Codes: Q56

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı	Etik kurul kararı gerektirmemektedir.
Yazarların Makaleye Olan Katkıları	Yazarlar araştırmanın tasarımına ve uygulanmasına, sonuçların analizine ve metnin yazılmasına eşit katkıda bulunmuştur.
Çıkar Beyanı	Yazarlar ya da üçüncü taraflar açısından çalışmada çıkar ilişkisi/çatışması bulunmamaktadır.

¹ Bu çalışma 464423 numaralı T.C. Marmara Üniversitesi yüksek lisans tezinden türetilmiştir

² Dr. Öğretim Üyesi, T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi, İİBF, Girişimcilik Bölümü, İstanbul, Türkiye, a.mumcu@iku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2276-0145>.

³ Prof.Dr. T.C. Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, İstanbul, Türkiye, refika@marmara.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6652-6748>.

1. Giriş

Günümüzde işletmelerin üretim süreçlerinde ihtiyaç duydukları kaynakların kullanımındaki artışlar birçok kaygıyı da beraberinde doğurmaktadır. Sürdürülebilir kaynakların ve ürünlerin önemindeki artış da bu durumu kanıtlar niteliktedir. İşletmelerin doğal kaynakları koruma ve sosyal faydalar üretme çabaları kapsamında uyguladıkları kurumsal sürdürülebilirlik faaliyetlerinin işletmelerin satışlarını ve karlılıklarını arttırdığına dair kanıtlar da artmaktadır (Harris, 2007).

Bu duruma paralel olarak da günümüzde işletme düzeyinde uygulanan kurumsal sürdürülebilirliğin önemi de her geçen gün artmaktadır. Bunun temelinde krizlerle mücadele ve küresel kaynakların doğru yönetimi için sürdürülebilirlik uygulamalarının işletmelerin gündemine dahil olmasıdır (Bos-Brouwers, 2010, s. 430). Ayrıca işletmelerin paydaşlarına karşı yükümlülüklerinin toplum için yaratılan faydaya katkılarıyla dengeli olmasının gerekliliğinin ortaya çıkmasıdır. Bu amaçlar doğrultusunda işletmeler ilk olarak 1989 yılından başlayarak periyodik olarak yayınladıkları finansal raporlar dışında, çevreyle, toplumla ve sürdürülebilirlikle ilgili politikalarını ve yarattıkları etkilerini raporlamaya başladıkları gözlemlenmektedir (Kolk, 2004).

Geçmişte kurumsal bilgi yönetimi ve transferi, kurumsal öğrenme, kurumsal değer, kurumsal mutluluk, kurumsal vatandaşlık, kurumsal İtibar, kurumsal sosyal sorumluluk, kurumsal yönetim ve kurumsal sosyal sermaye birçok kavramla nitelendirilen sorumluluklar günümüzde kurumsal sürdürülebilirlik başlığı altında yer almakta, içsel unsurlar olarak ifade edilmekte (Kuşat, 2012) ve de raporlanmaktadır. Bu raporlama standartlarında öncülük olarak Birleşmiş Milletler (BM) tarafından 1997 yılında oluşturulan küresel raporlama girişimi (Global Reporting Initiative-GRI) ile standart bir format oluşturulmaya çalışılmıştır (<http://www.globalreporting.org>, 2008).

Günümüze kadar yapılmış birçok araştırmada kurumsal sürdürülebilirlik uygulamaları incelenirken bu raporlama standartları kullanılarak ülke bazında veya işletme bazında çalışmalar gerçekleştirilmiş, ayrıca işletmelerin global kurumsal sürdürülebilirlik raporlarına öncelik verilmiştir (Isaksson ve Steimle, 2009).

Çalışmamızda ele aldığımız otomotiv sektöründe hizmet veren 3 çok uluslu işletmenin kurumsal sürdürülebilirlik çalışmaları incelenmiştir. Yazında konu ile ilgili araştırmalardan farklı olarak, işletmelerin uyguladıkları global uygulamalarının yanı sıra yerel kurumsal sürdürülebilirlik uygulamaları da araştırılmıştır. Bu araştırmada işletmelerin uyguladıkları kurumsal sürdürülebilirlik çalışmalarında benzer bir yapı olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu benzerlik gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler bazında da kurumsal sürdürülebilirlik çalışmalarının niceliksel olarak kıyaslaması yapılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırmamızın temel amacı, çok uluslu işletmeler tarafından uygulanan kurumsal sürdürülebilirlik çalışmalarının tespit edilmesi, sonrasında ise bu işletmelerin uyguladıkları kurumsal sürdürülebilirlik çalışmalarında birbirleri ile benzer bir yapılarının olup olmadığının sorgulanmasıdır. Ayrıca araştırmamızda çok uluslu işletmelerin gelişmiş ve de gelişmekte olan ülkelerde uyguladıkları kurumsal sürdürülebilirlik çalışmaları arasında bir benzerlik olup olmadığı da ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde, ilgili literatürden hareketle kavramsal bir çerçeve oluşturulmuş, ikinci bölümde konu ile ilgili geçmişte yapılmış olan araştırmaların tespiti ile teorik altyapı oluşturulmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde araştırma modeli açıklanarak, araştırma yöntemi ve veri toplama araçları açıklanmıştır. Devam eden bölümde, araştırmanın tasarımı ve bulguları sunulmuş, çalışma sonuç bölümü ile sonlandırılmıştır.

2. Literatür Taraması

2.1. Kurumsal Sürdürülebilirlik

Kurumsal sürdürülebilirlik (KS) kavramı ile ilgili literatürde birçok tanımlama yapılmıştır. Bu tanımlarda işletmelerin sürdürülebilirlik çalışmaları çevresel, sosyal ve ekonomik olarak 3 boyut ile incelenmektedir.

Sürdürülebilirlik felsefesinin işletmelerde oluşturulmasında kurumsal sürdürülebilirlik kavramı çok önemli bir yer tutmaktadır (Bansal, 2002). Kurumsal sürdürülebilirlik; adil ve insani sosyal yaklaşım, istihdam, işgücü gibi konularda sosyal; çevreye verilen zararların azaltılması ve giderilmesi gibi konularda çevresel, sürdürülebilir büyüme, fırsat ve risklerin yönetilmesi, hissedar değerini artırma gibi konularda ise ekonomik uygulamalarla gerçekleştirilmektedir. Kısa vadeli kazançlar yerine uzun vadeli kazanç elde etme amaçları doğrultusunda kurumsal sürdürülebilirlik yaklaşımı işletmeler tarafından uygulanmaktadır (Schafer, 2005; Hahn, 2006; Çalışkan, 2012; Fenton vd., 2016).

Sürdürülebilirlik ilk olarak doğal çevreye verilen zararların azaltılma çalışmaları doğrultusunda çevresel sürdürülebilirlik boyutuyla ortaya çıkmıştır. 2000'li yılların başında ise küresel değişimler ve bu değişimlerin toplumlara ve işletmeler üzerindeki etkileri neticesinde farklı sürdürülebilirlik çeşitleri ifade edilmeye başlanmıştır. Bu gelişmeler doğrultusunda kurumsal sürdürülebilirlik ekonomik, sosyal ve çevresel faktörlerden oluşan üç evreli modelle ifade edilmeye başlanmıştır (Elkington, 1994). Sürdürülebilirlik çevresel bir bakış açısı ile başlamış, gelişmeye ilişkin bütün ekonomik, mali ve ticari politikaların; ekonomik, sosyal ve çevre ile ilgili açılardan uyumlaştırıldığı bir sürece dönüşmüştür (Nemli, 2001). Bu bütünlük bakış açısının akademik araştırmalarda da sosyal, ekonomik ve çevresel endişeleri birleştiren üç temel yönlendirici kavram olarak ele alındığı görülmüştür (McKenzie, 2004). Elkington tarafından ortaya konan 3 boyutlu bu model günümüzde uluslararası endeksler ve de raporlama standartlarında da halen yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Mumcu ve Ufacık, 2016).

Sürdürülebilirlik hem literatürde hem de çalışmamız dâhilinde her ne kadar üç ayrı boyutla ele alınmış olsa da her bir boyutunun diğer boyutlarla ilişkili hatta bağımlı olduğu, hiçbir sürdürülebilirlik faaliyetinin diğer boyutlar göz önünde bulundurulmadan tasarlanmasının veya ele alınması mümkün olamayacağı görüşü bulunmaktadır (Dyllick ve Hockerts, 2002). Bu bağlamda sürdürülebilirlik kavramının üç temel yapısı olan çevresel sürdürülebilirlik, ekonomik sürdürülebilirlik ve de sosyal sürdürülebilirlik kavramları tanımlanmaya çalışılacaktır.

2.1.1. Çevresel Sürdürülebilirlik

Sürdürülebilirliğin üç boyutu veya üçlü kar hanesinden ilkinin oluşturduğu çevresel sürdürülebilirlik, ilk kez 1987 yılında Birleşmiş Milletler sponsorluğundaki Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonunun (WCED) yayınladığı “Ortak Geleceğimiz” raporunda uluslararası mecrada tanımlanmıştır (Elkington, 1998; Koçak ve Balcı, 2010).

Raporun geneli itibarıyla dünyayı tehdit eden çevresel sorunlar ve bu sorunların çözümü için ulusal ve uluslararası düzeyde yapılması gerekenler ortaya konulmuştur. Ayrıca raporda çevresel sürdürülebilirliğin “günümüzün gereksinimlerini, gelecek nesillerin kendi gereksinimlerini karşılayabilme yeteneklerinden ödün vermeden karşılayan kalkınma” olarak tanımlanmıştır (WCED, 1987). Bunun sebebi çevre üzerinde yaratılan herhangi bir olumsuz etkinin, geri dönülemez şekilde tüm canlıların yaşamını tehdit etme potansiyeline sahip olmasıdır (Koçak ve Balcı, 2010).

Sürdürülebilirlik kavramı ve doğal çevrenin korunması, daha sonra Avrupa Birliği (AB) düzeyinde 1992 yılında Maastricht Anlaşması ile kapsamlı olarak 4 ana madde üzerinden tanımlanmıştır (Avrupa Birliği anlaşması, 2001). Bu maddeler “Çevre kalitesini geliştirmek ve korumak, insan sağlığını korumak, doğal kaynakların dikkatli ve akılcı kullanımını sağlamak, bölgesel ya da evrensel tüm çevresel problemleri uluslararası düzeyde ele almak ve değerlendirmek” şeklindedir. Bu maddeler dönemin çevresel sürdürülebilirlik tanımı olarak bir referans noktası olmuştur. Bunun dışında literatürde birçok tanımlama yapıldığı görülmüştür. Konu üzerinde araştırma yapan Mazurkiewicz’ in (2005) çalışmasında çevresel sürdürülebilirliğin, “işletmelerin tesis planlamalarında ve üretim süreçlerinde, atıkların ve zararlı olan salınımların en aza indirmesi, doğal kaynakların kullanımının verimli bir şekilde uygulanması, ayrıca doğal kaynakların gelecek nesillere aktarılabilmesini sağlamak” olarak tanımlandığı görülmektedir. Ayrıca Çakar’a (2007) göre ise çevresel sürdürülebilirliğin “mevcut kaynakları tüketirken sonraki kuşakların bu kaynaklardan faydalanma şansını yok etmemek” olarak tanımlandığı görülmüştür. Ayrıca Dyllick ve Hockerts (2002) çevresel sürdürülebilirliği şirketlerin faaliyetleri sonucu çevresel etkileri olarak

tanımlamış, bu alanı da Doğal Kaynaklar (fosil yakıt, biyolojik çeşitlilik toprak kalitesi) ve Doğal Sermaye (iklim stabilizasyonu, su arıtımı, toprak iyileştirme, bitki ve hayvanların üremesi) olarak ikiye ayırmış oldukları görülmüştür. Ayrıca çevresel sürdürülebilirlikle ilgili yapılan çalışmalardan Vezzoli ve Manzini'nin (2008) yaptığı benzer tanımda “çevresel sürdürülebilirliği dünyada ya da bölgesel düzeyde insanların faaliyetleri gerçekleştirilirken doğanın döngüsünü ve gezegenin kendi içinde var olan dengesini bozmadan ve gelecek nesillerle paylaşmak zorunda olduğumuz doğal çeşitliliğin azalmasına engel olarak oluşturulan sistematik koşullar” olarak ifade ettikleri görülmüştür. Birer ve Dikmen'in 2010 yılındaki çalışmasında ise; en iyi yaşam koşullarının sağlanmasının, doğal çevrenin korunmasının yanı sıra tarihsel ve kültürel çevrenin korunmasını da çevresel sürdürülebilirlik tanımına dâhil ettiği görülmektedir.

Literatürde, uluslararası kuruluşlar ve endeks ifadelerinden oluşturulan çerçeve dâhilinde, çevresel sürdürülebilirlik; enerji tüketimi, temiz su, atık yönetimi, biyolojik çeşitliliğin korunması, karbon salımları vb. yöntemlerle işletmelerin faaliyetlerini gerçekleştirirken çevreye ve doğaya direkt ve dolaylı yollarla verilen zararların en aza indirilmesi ile başlayarak, gelecek nesiller için mevcut doğal kaynakları korumak ve zenginleştirme faaliyetleri olarak tanımlanabilecektir. Ayrıca çevresel sürdürülebilirlik tanımının her geçen gün kapsamının genişletildiği ve de buna bağlı olarak işletmelerin yüklenmesi gereken sorumluluğun da her geçen gün arttığını ifade etmek yerinde olacaktır.

2.1.2. Ekonomik Sürdürülebilirlik

Ekonomik sürdürülebilirliği toplumsal ve uluslararası kalkınma çerçevesinde incelediğimizde gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olan sınırlı kaynakları sürdürmek için düzenleyici ilkeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüz koşullarının ve kaynak kullanımının, doğal biyotik sistemlerin bütünlüğünü, istikrarını ve güzelliklerini bozmaksızın insan ihtiyaçlarını karşılamaya devam ettiği, insan toplumları için arzu edilen gelecekteki bir durumu tasavvur eden bir süreçtir (Shaker, 2015).

Dyllick ve Hockerts (2002) ekonomik sürdürülebilirliği, şirketlerin hissedarlarına ortalama ve ortalamann üzerinde bir getiri elde ettirirken, herhangi bir zamanda likidite sağlamak için yeterli nakit akışına sahip olması olarak tanımlamışlardır. Ayrıca ekonomik sürdürülebilirliğin finansal sermaye gibi maddi olan sermayenin yanı sıra buluşlar, bilgi birikimi, müşteriler vb. maddi olmayan sermaye gibi birçok ekonomik sermayenin doğru bir şekilde yönetilmesi olarak tanımlamışlardır. Pandit ekonomik sürdürülebilirliği mevcut kaynakları en iyi şekilde kullanmak için mümkün olan çeşitli stratejileri belirlemek olarak tanımlamıştır. Böylece bu kaynakların hem verimli hem de uzun vadeli faydalar sağlayacak şekilde kullanımının sağlanacağını ifade etmiştir. Anand ve Sen ise ekonomik sürdürülebilirliği servetin azamileştirilmesi gelir dağılımında adalet olarak tanımlamışlardır. Ekonomik sürdürülebilirliği değerlendirmek için GSYİH'yi ve GSMH'yi kıstas olarak tanımlamışlar, dolayısıyla, ekonomik sürdürülebilirliği firma / endüstri seviyesinde değerlendirmek için kıstas olarak gelir ve kârın belirleyici olacağını savunmuşlardır.

2.1.3. Sosyal Sürdürülebilirlik

Sosyal sürdürülebilirlik kavramı, toplumların gelecek kuşaklarına olan saygılarını, birbirleriyle nasıl yaşadıklarını, kendileri için seçtikleri hedeflere ulaşmak için buldukları mekânın fiziki sınırlarını dikkate alarak nasıl hareket ettikleri ile ilgilidir. Ayrıca bu sürdürülebilirlik boyutu sosyal politika alanlarıdır (Birleşmiş Milletler, 2008). Bununla beraber sosyal sürdürülebilirlik prensipleri, günümüzün öne çıkan konuları olan sosyal katılım, sosyal sermaye, ekonomi, çevre ve yaşam kalitesi konularını kapsamaktadır (Colantino vd., 2009).

Bilimsel çerçevede literatürde sosyal sürdürülebilirlikle ilgili birçok çalışma ve tanımlama yapılmıştır. Bu çalışmalardan Littig ve Griebler'in (2005) tanımına göre sosyal sürdürülebilirlik insan hayatının kalitesini arttırarak sosyal adalete ve her seviyedeki paydaşlara odaklanmaktır. Bir başka çalışmada Partridge (2005) sosyal sürdürülebilirliği, insanların sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını çevresel açıdan sürdürülebilir ve sağlıklı olarak değerlendirerek gerçekleştirmesi olarak tanımlamıştır. Dyllick ve Hockerts (2002) ise sosyal sürdürülebilirliği işletmelerin faaliyet gösterdikleri çevrelerdeki insan sermayesinin arttırması ve bu

toplulukların toplumsal sermayesinin iletilmesi çalışmaları olarak tanımlanmışlardır. Ayrıca sosyal sermayenin, menfaat sahiplerinin beklentilerini anlayabilecekleri şekilde yönetilmesi gerekeceğini savunmuşlardır. Son olarak Colantonio ve Dixon (2009) sosyal sürdürülebilirliği tanımlarken, kavramın kapsamından yola çıkarak bir çerçeve oluşturmaya çalışmış ve bu kapsamı başlıklar halinde belirlemiştir. Bunlar demografik değişim, eğitim ve beceriler, iş sağlığı ve güvenliği, konut ve çevre sağlığı, aidiyet ve kültür, katılım, yetkilendirme ve erişim, sosyal sermaye, sosyal uyum refah, mutluluk ve yaşam kalitesidir.

2.2. Çok uluslu İşletme

Araştırmamızın bu bölümde çalışmamızın konusunu oluşturan kavramlardan çok uluslu işletmeler kavramının çerçevesi oluşturulmaya çalışılacaktır. Literatürde çok uluslu işletmeler konusunda pek çok farklı tanım yapıldığı gözlemlenmiştir. Yapılan araştırmada çok uluslu işletmeler tanımlanırken işletmenin sermaye dolaşımı ve faaliyetlerin sayısının en ayırt edici özellik olduğu gözlemlenmiştir. Çok uluslu işletmeler üzerine ilk çalışmaları yapanlardan biri olan Vernon (1971) anavatanları dışında en az 6 ülkede, üretici nitelikteki bağlı işletmelerde yönetimi denetleyen büyük işletmelerin çok uluslu işletme olarak sayılabileceğini (Vernon, 1971) öne sürmüştür. Çok uluslu işletmeleri tanımlamaya çalışan Livingstone'un, uluslararası faaliyet gösteren işletmeler içerisinde birden fazla ülkede ve sürekli olarak hizmet veren, çalışanların günlük faaliyetlerinde tek bir ülke yönetiminin kontrolüyle sınırlandırılmış olmayan yatırımlar olarak ifade ettiği görülmüştür (Joanna, 1998).

Bu tanımlar ışığında çok uluslu işletmelerin ilk modern örneği olarak Unilever işletmesi görülmektedir. 1950 yılında Alman işletmesi Uni ve İngiliz işletmesi Lever Brothers'ın birleşmesi ile kurulmuştur. İki işletme birleşerek Unilever ismini almışlar ve 60 farklı ülkede faaliyet gösteren, 500 bayisi olan dünyanın en büyük işletmesi (Williams, DuBrin ve Sisk, 1985) haline gelerek çok uluslu işletme tanımına bir örnek oluşturmuştur.

2.3. Eşbenzeşme

Eşbenzeşme kavramı köklerini yeni kurumsal kurmadan almaktadır. Fakat daha öncesinde kurumsal kuramın ifade edilmesi yerinde olacaktır. Kurumsal kuram örgütlerin birtakım kanuni, ekonomik ve çevresel baskılarla, çevresi ile göstermiş olduğu uyum ve değişim sürecini açıklamaya çalışan, örgütlerin çevre ile olan ilişkisini ortaya koyan bir disiplindir. Ayrıca bu uyum ve değişimin sadece örgütlerle sınırlı kalmayıp sosyal davranışların, alışkanlıkların, kültürlerin de çevre ile ilişkisinin yine kurumsal kuram çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. Kurama göre çevre kaynaklı bu baskılar örgütü veya davranışı toplumda kabul edilecek bir forma sokmaktadır (Amenta ve Ramsey, 2010; Keskin, Akgün ve Koçoğlu, 2016).

Kurumsal Kuram temelinde çevresel etkilerden yola çıkan eşbenzeşme kavramı, yeni kurumsal kuram kapsamında ilk defa Meyer ve Rowan tarafından 1977 yılında "*Kurumsallaşmış örgütler: Efsane ve tören olarak biçimsel yapı*" (Özen, 2010) başlıklı makale ile ortaya konulmuştur. Meyer ve Rowan (1977) çalışmalarında sanayi sonrası toplumlardaki birçok örgütün formal yapılarının büyük ölçüde çalışma faaliyetlerinin talepleri doğrultusunda oluşmadığını, bunun aksine kurumsal çevreleriyle uyumlu biçimde oluştuğunu iddia etmişlerdir. Bu çalışmada kurum kavramı çeşitli aktörler tarafından alışkanlık haline getirilmiş eylemlerin, karşılıklı etkileşimlerle kendilerinin dışında somut bir gerçeklik haline gelmesi (Berger, 1967) ele alınmıştır. Ortaya konan yeni kurumsal yaklaşımı aslında kurumsal kuramdan çok farklı görüşler ortaya koymamakta, bunun yerine mevcut bilgi birikimine yeni vurgular ve görüşler eklemektedir.

Yeni kurumsalcılar, araştırmaya konu eşbenzeşme kavramını yazına kazandırmışlar ve bu kavramdan yola çıkarak, örgütlerin gerek taklitçilik gerek zorlayıcılık gerekse normatif baskıların etkisiyle birbirlerine giderek daha çok benzemeye başladıklarını ortaya koymuşlardır (Di Maggio ve Powell, 1983). Eşbenzeşme kavramını netleştiren asıl çalışma ise yeni kurumsalcılar olarak anılan DiMaggio ve Powell'a ait olan "Demir Kafesin Yeniden Değerlendirilmesi: Örgütsel Alanlarda Eşbenzeşme ve Ortak Ussallık" başlıklı çalışmadır. Çalışmalarında örgütsel yapı ve uygulamalarda başlangıçta bir çeşitliliğin olduğunu fakat

zamanla örgütler arası etkileşimin arttığını ve bu örgütler arasında belirgin hale gelmiş benzer yapıların oluştuğunu ifade etmişlerdir (Meyer ve Rowan, 1977).

3. Yöntem

Araştırmamızda içerik analizi yöntemi kullanılarak örneklem dâhilinde 3 farklı işletme incelenmiştir. Araştırmanın geçerliliği ve güvenilirliğinin artırılması amacıyla uluslararası geçerliliğe sahip sektörel bir çok endekste ortak olarak en üst sıralarda yer alan, farklı kültürden 3 farklı çok uluslu otomotiv şirketi seçilmiştir. Derinlemesine bir araştırma ile keşfedilebilecek sonuçlara ulaşılmak amacıyla da kurumsal sürdürülebilirlik uygulamalarının uygun bir şekilde incelenmesi ve de sınıflandırılması gerektiğinden içerik analiz yöntemi kullanılmıştır.

İçerik analizi yöntemi; bilgisayar destekli veya kişi kodlaması yöntemi olarak iki şekilde gerçekleştirilebilmektedir (Weber, 2007). Araştırmamızda kişi kodlaması yöntemi ile içerik analizi tercih edilmiştir. Bunun sebebi örnekleme az sayıda işletmenin bulunması ve de araştırmanın amacı gereği kelime bazlı bir aramanın tercih edilmemesi, kurumsal sürdürülebilirlik uygulamalarının tespit edilmeye çalışılmasıdır.

İçerik analizi, belirli kurallara dayalı kodlamalarla bir metnin bazı sözcüklerinin daha küçük içerik kategorileri ile özetlendiği sistematik, yinelenebilir bir teknik (Büyükoztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2009) olması sebebiyle doğru ve yinelenebilir sonuçlara ulaşabilmek amacıyla veriler titizlikle toplanıp en uygun şekilde sınıflandırılmaya çalışılmış, verilerin toplanması, kodlanması ve de yorumlanması süreçlerinde objektif ve bağımsız bir yaklaşım sergilenmiştir.

Araştırma konusunu oluşturan otomotiv sektöründe kurumsal sürdürülebilirlik uygulamaları araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Bu evren dahilinde 3 çok uluslu otomotiv üreticisinin kurumsal sürdürülebilirlik faaliyetleri araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Bu örneklem dahilinde 1248 kurumsal sürdürülebilirlik faaliyetine ulaşılmıştır. Bu faaliyetler araştırmanın gerçekleştirildiği 2017 yılına kadar web siteleri, raporlar ve de haber kaynaklarında yayınlanmış sürdürülebilirlik faaliyetleridir.

Araştırmamızın analiz birimi otomotiv sektöründe üretim yapan çok uluslu işletmelerdir. Bu işletmeler seçilirken işletme merkezlerinin farklı kültür ve coğrafyalardan olması tercih edilmiştir (Amerika-Ford, Almanya-BMW, Japonya-Toyota). Ayrıca bu işletmeler, Nasdaq (OMX Global Automobile) Endeksi, Brendwatch (Otomotiv Sosyal Endeksi) gibi birçok farklı ülke tarafından ve farklı ölçütlerle belirlenen endekslerde bulunan otomotiv işletmeleri içerisinden, en fazla raporlama yapan ve faaliyetlerine en fazla ulaşılabilen işletmelerin incelenmesi sonucu seçilmiştir.

Çalışmamızda veri olarak topladığımız kurumsal sürdürülebilirlik uygulamalarının sınıflandırılması amacıyla G4-sürdürülebilirlik standartları kullanılmıştır. Bu standartlar BM bünyesinde hizmet veren GRI kurumunun belli periyodlarla güncellenen ve de tüm dünyada kabul görmüş bir sınıflandırma olması sebebiyle seçilmiş ve bu şekilde araştırmamızın güvenli ve geçerli bir yapıya ulaşmasına çalışılmıştır. İşletmelerin uyguladıkları sürdürülebilirlik faaliyetleri bu endeks başlıkları doğrultusunda ekonomik, çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik temaları oluşturulup kodlanmıştır. Her bir faaliyet bu temalar altında yer alan toplam 46 madde altında kodlanmıştır (Ekonomik 4 madde, çevresel 12 madde, sosyal 30 madde). Ayrıca gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin belirlenmesinde yine BM 'in 2016 insani gelişmişlik raporu referans alınmıştır.

İçerik analizi yönteminde belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde yapılan sınıflandırma ve de bunların araştırma konusu dahilinde okuyucuya uygun bir şekilde aktarılması (Yıldırım, Şimşek, 2006) gerekmektedir. Çalışmamızda da kurumsal sürdürülebilirlik uygulamaları incelenirken bu sınıflandırmanın doğru bir şekilde yapılması ve okuyucuya aktarılması sağlanmaya çalışılmıştır. Araştırmamıza konu kurumsal sürdürülebilirlik uygulamaları Excel tablolarında gerekli başlıklar ve de ayrımlar gözetilerek uygun bir şekilde aktarılmış, çıkan sonuçlar değerlendirilmiş ve de araştırma konusu dâhilinde doğru bir sonuca ulaşmaya çalışılmıştır. Kodlama, araştırmacının verileri farklı zamanlarda 2 kez kodlaması şeklinde gerçekleşmiştir. Araştırmaya konu verilerin birçok farklı formatta (pdf, word, excel, power point

dosyaları, web sayfaları, haber bültenleri), farklı veri tabanlarında ve farklı dillerde bulunması sebebiyle her bir veri kaynağı için esnek bir veri toplama yöntemi kullanılması gerekliliğiyle kişi kodlaması tercih edilmiştir.

Son olarak araştırmanın güvenilirliğini arttırmak amacıyla çalışmanın her adımında ayrıntılı olarak tablolar oluşturularak, araştırmanın yol haritası ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ortaya konulmaya çalışılan bu yol haritası ile çalışmanın ayrıntılı bir şekilde incelenmesi, tekrarlanabilmesi ve de sorgulanabilmesi, ayrıca konu ile ilgili gelecekte yapılmak istenen çalışmalara da kaynak oluşturabilmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

Araştırmamızda uygulanan İçerik Analizinin Aşamaları Aşağıda tablo halinde verilmiştir.

Tablo 1. İçerik Analizi Aşamaları

1.Aşama	Araştırma konusunun belirlenmesi neticesinde konu ile ilgili kavramların incelenmesi ve bu kavramlarla ilgili konumuz dahilinde yapılmış çalışmaların literatür taranması yoluyla incelenmesi.
2.Aşama	Örneklemin tespit edilmesi ve sonrasında otomotiv sektöründe bulunan endekslerin ve de işletmelerin incelenmesi sonucu örneklem dâhilinde otomotiv sektöründen üç adet çok uluslu işletmenin seçilmesi.
3.Aşama	Seçilen işletmelerin global ve yerel web sitelerinin, yayınladıkları raporların, haber kaynaklarının incelenmesi.
4.Aşama	Bu kaynaklardan elde edilen kurumsal sürdürülebilirlik çalışmalarının tespit edilip, uygulandıkları ülkelerin gelişmişlik düzeyleri belirtilerek bir tablo haline getirilmesi.
5.Aşama	Oluşturulan tabloda 3 işletmenin her birinin uyguladığı kurumsal sürdürülebilirlik uygulamalarında, frekansların kodlanması.
6.Aşama	En fazla uygulanan kurumsal sürdürülebilirlik faaliyetlerinin tespit edilmesi
7.Aşama	Ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre herhangi bir eşbenzeşme veya ilişki olup olmadığının incelenmesi.

4. Bulgular

Araştırmamız dâhilinde seçilen üç çok uluslu otomotiv şirketinin uyguladıkları kurumsal sürdürülebilirlik çalışmaları GRI-G4 standartlarında belirlemiş konu başlıkları altında kodlanarak veri setleri oluşturulmuş ve aşağıda sunulan bulgular elde edilmiştir.

30 maddeden oluşan GRI-G4 standartları tablosu üzerinde her üç işletmenin toplamda 1248 adet kurumsal sürdürülebilirlik uygulaması uygun başlık altına frekans sayılarına göre kodlanmıştır. Tabloda kurumsal sürdürülebilirlik uygulamaları başlıkları çevresel, ekonomik ve sosyal olarak görülmektedir.

Bu veriler doğrultusunda kurumsal sürdürülebilirlik uygulamalarının ana temalar altında ilk kodlanması neticesinde Tablo 2'ye ulaşılmıştır.

Tablo 2. Tüm kurumsal sürdürülebilirlik Uygulamaları Frekansları Özeti

Sürdürülebilirlik Uygulamaları Topamları	BMW				TOYOTA				FORD				İşletmeler Toplamı
	Gelişmekte olan	Gelişmiş	Toplam	İşletmeler toplamına oranı	Gelişmekte olan	Gelişmiş	Toplam	İşletmeler toplamına oranı	Gelişmekte olan	Gelişmiş	Toplam	İşletmeler toplamına oranı	
Ekonomik	3	8	11	27,50%	12	7	19	47,50%	7	3	10	25,00%	40
Çevresel	42	118	160	25,16%	205	161	366	57,55%	84	26	110	17,30%	636
Sosyal	58	61	119	20,80%	189	138	327	57,17%	80	46	126	22,03%	572
Toplam	103	187	290	23,24%	406	306	712	57,05%	171	75	246	19,71	1248

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi toplamda 1248 kurumsal sürdürülebilirlik uygulaması tespit edilmiş, bunlardan 290 tanesi BMW, 712 tanesi Toyota, 248 tanesi ise Ford tarafından gerçekleştirildiği görülmüştür. 712 ile en fazla faaliyete Toyota' nın sahip olduğu görülmektedir.

Bir sonraki adımda her üç sürdürülebilirlik boyutu kendi teması altında ayrı ele alınmıştır. Bu üç tema olan ekonomik, çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik uygulamaları içerisinde en fazla çalışmanı yapıldığı ilk beş faaliyet tablolara aktarılmış ve aşağıda sunulmuştur.

Tablo 3. Ekonomik Sürdürülebilirlik Uygulamaları

Ekonomik Sürdürülebilirlik	BMW				TOYOTA				FORD				İşletmeler Toplamı
	Gelişmekte olan	Gelişmiş	Toplam	İşletmeler toplamına oranı	Gelişmekte olan	Gelişmiş	Toplam	İşletmeler toplamına oranı	Gelişmekte olan	Gelişmiş	Toplam	İşletmeler toplamına oranı	
Dolaylı Ekonomik Etkiler	1	3	4	19,05%	6	3	9	42,86%	6	2	8	38,10%	21
Ekonomik Performans OECD	2	5	7	41,18%	6	2	8	47,06%	1	1	2	11,76%	17
Toplam	3	8	11	28,95%	12	5	17	44,74%	7	3	10	26,32%	38

Yukarıdaki tabloda işletmelerin uyguladıkları ekonomik sürdürülebilirlik uygulamalarının tablosu yer almaktadır. Bu tema altında toplam 38 uygulama görülmüştür. Ekonomik sürdürülebilirlik teması altında 4 madde bulunmasına rağmen 1 ' den fazla faaliyeti olmayan 2 başlık analizden araştırmadan çıkartılmış, sadece tablo 3' te yer alan maddeler incelenmiştir. Bu tablodan yola çıkarak en fazla ekonomik sürdürülebilirlik faaliyetinin 17 ile Toyota tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu sayı 3 işletmenin toplam ekonomik sürdürülebilirlik faaliyetinin de %44,74' ünü oluşturmaktadır. En fazla dolaylı ekonomik etkiler maddesi altında 21 kodlama yapılmıştır. Bu maddede de yine Toyota 9 faaliyet ile en fazla uygulama yapmıştır.

Ayrıca Toyota ve Ford'un gelişmekte olan ülkelerde, gelişmiş olan ülkelere kıyasla daha fazla ekonomik sürdürülebilirlik faaliyeti gerçekleştirdiği görülmektedir.

Tablo 4. Çevresel Sürdürülebilirlik Uygulamaları

Çevresel Sürdürülebilirlik	BMW				TOYOTA				FORD				İşletmeler Toplamı
	Gelişmekte olan	Gelişmiş	Toplam	İşletmeler toplamına oranı	Gelişmekte olan	Gelişmiş	Toplam	İşletmeler toplamına oranı	Gelişmekte olan	Gelişmiş	Toplam	İşletmeler toplamına oranı	
Atık Sular ve Atıklar	7	27	34	23,45%	35	53	88	60,69%	18	5	23	15,86%	145
Enerji	6	26	32	31,68%	27	24	51	50,50%	15	3	18	17,82%	101
Emisyonlar	6	14	20	20,83%	31	26	57	59,38%	13	6	19	19,79%	96
Biyolojik Çeşitlilik	4	11	15	21,43%	31	17	48	68,57%	5	2	7	10,00%	70
Su	5	14	19	28,79%	19	14	33	50,00%	11	3	14	21,21%	66
Toplam	28	92	120	25,10%	143	134	277	57,95%	62	19	81	16,95%	478

Yukarıdaki tabloda işletmelerin uyguladıkları çevresel sürdürülebilirlik uygulamalarının tablosu yer almaktadır. Bu tema altında toplam 478 uygulama görülmüştür ekonomik sürdürülebilirlik teması altında 12 madde bulunmasına rağmen düşük frekanstaki 7 madde analizden çıkartılmış, sadece tablo 4' te yer alan maddeler incelenmiştir. Bu tablodan yola çıkarak en fazla çevresel sürdürülebilirlik faaliyetinin 277 ile Toyota tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu sayı 3 işletmenin toplam ekonomik sürdürülebilirlik faaliyetinin de %57,95' ini oluşturmaktadır. En fazla atık sular ve atıklar maddesi altında kodlama yapılmıştır. Bu maddede de yine Toyota 88 faaliyet ile en fazla uygulama yapmıştır.

Ayrıca Toyota ve Ford'un gelişmekte olan ülkelerde, gelişmiş olan ülkelere kıyasla daha fazla çevresel sürdürülebilirlik faaliyeti gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu bulgu ekonomik sürdürülebilirlikle benzer bir yapı göstermektedir.

Tablo 5. Sosyal Sürdürülebilirlik Uygulamaları

Sosyal Sürdürülebilirlik	BMW				TOYOTA				FORD				İşletmeler Toplamı
	Gelişmekte olan	Gelişmiş	Toplam	İşletmeler toplamına oranı	Gelişmekte olan	Gelişmiş	Toplam	İşletmeler toplamına oranı	Gelişmekte olan	Gelişmiş	Toplam	İşletmeler toplamına oranı	
Yerel Toplumlar OECD/UNGC	28	18	46	12,57%	151	82	233	63,66%	45	42	87	23,77%	366
Eğitim ve Öğretim OECD	8	20	28	71,79%	5	6	11	28,21%	0	0	0	0,00%	39
İş Sağlığı ve Güvenliği OECD	6	6	12	40,00%	6	6	12	40,00%	5	1	6	20,00%	30
Çeşitlilik ve Fırsat Eşitliği	3	3	6	22,22%	4	4	8	29,63%	13	0	13	48,15%	27
İstihdam	2	8	10	40,00%	6	5	11	44,00%	3	1	4	16,00%	25
Toplam	47	55	102	20,94%	172	103	275	56,47%	66	44	110	22,59%	487

Yukarıdaki tabloda işletmelerin uyguladıkları sosyal sürdürülebilirlik uygulamalarının tablosu yer almaktadır. Bu tema altında toplam 487 uygulama görülmüştür ekonomik sürdürülebilirlik teması altında 30 madde bulunmasına rağmen düşük frekanstaki 25 madde analizden çıkartılmış, sadece tablo 5' te yer alan maddeler incelenmiştir. Bu tablodan yola çıkarak en fazla sosyal sürdürülebilirlik faaliyetinin 275 ile

Toyota tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu sayı 3 işletmenin toplam ekonomik sürdürülebilirlik faaliyetinin de %56,47' sini oluşturmaktadır. En fazla yerel toplumlar maddesi altında kodlama yapılmıştır. Bu maddede de yine Toyota 233 faaliyet ile en fazla uygulama yapmıştır.

Ayrıca Toyota ve Ford'un gelişmekte olan ülkelerde, gelişmiş olan ülkelere kıyasla daha fazla çevresel sürdürülebilirlik faaliyeti gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu bulgu ekonomik sürdürülebilirlikle benzer bir yapı göstermektedir.

Yukarıdaki tablolarda her tema altında Toyota'nın Ford ve BMW işletmelerine kıyasla daha fazla sürdürülebilirlik faaliyet gerçekleştirdiği görülmüştür. Ayrıca hem temalar seviyesinde hem de maddeler seviyesinde bu yapı benzerdir. Bunların birlikte yine hem temalar hem de maddeler seviyesinde Toyota ve Ford' un gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş olan ülkelere kıyasla daha fazla sürdürülebilirlik faaliyeti gerçekleştirdikleri görülmüştür.

5. Tartışma ve Sonuç

Araştırma sonucu elde edilen bulgular ışığında otomotiv sektöründe hizmet veren ve üretim yapan çok uluslu işletmelerin uyguladıkları kurumsal sürdürülebilirlik çalışmalarında görülen benzerlikler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu şekilde ortaya çıkan eşbenzeşmenin, işletme kökenli, ülke veya kültür kökenli gelenekselleşmiş alışkanlıklarla yapılacak faaliyetlerden ayrıştırılması sağlanmaya çalışılmıştır. Elde edilen bulgular ışığında incelenen işletmelerin kurumsal sürdürülebilirlik uygulamalarında bazı benzer yapılara rastlanmıştır.

İşletmelerin ekonomik sürdürülebilirlik faaliyetlerindeki veriler sınırlı olması sebebiyle güvenli sonuçlara ulaşılamamıştır. Fakat en fazla ekonomik sürdürülebilirlik faaliyetinin Toyota tarafından gerçekleştirilmiş olduğu elde edilen sınırlı verilerle tespit edilmiştir. Bu ekonomik sürdürülebilirlik faaliyetleri de en fazla gelişmekte olan ülkelerde görülmüştür. Ford işletmesi de Toyota' ya benzer şekilde en fazla gelişmekte olan ülkelerde bu sürdürülebilirlik faaliyetlerini gerçekleştirmiştir.

Çevresel sürdürülebilirlik uygulamalarında Toyota'nın 277 uygulama ile en fazla uygulamaya sahip işletme olduğu görülmektedir. Ayrıca Toyota' nın yine gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş olan ülkelere kıyasla daha fazla uygulama gerçekleştirdiği görülmektedir. Yine aynı şekilde Ford da gelişmiş ülkelerde çevresel sürdürülebilirlik faaliyetlerini gelişmiş ülkelere kıyasla daha fazla gerçekleştirmektedir. Fakat BMW gelişmiş ülkelerde daha fazla çevresel sürdürülebilirlik faaliyeti gerçekleştirmektedir. Bunun sebebi olarak BMW' nun hedef kitleleri olan müşterilerin daha üst ekonomik seviyede olması ve buna oranla gelişmiş ülkelerde daha fazla satış yapma isteği olabileceği kanaati oluşmaktadır. Toyota ve Ford ürün grupları içerisinde orta ve alt segment otomobillerde daha fazla satış hedefleri olan işletmeler olduğundan, gelişmekte olan ülkelerde bu tür faaliyetleri gerçekleştiriyor olabileceği kanaatine ulaşılmıştır.

Öncelikle Toyota ve Ford' un, kendi sürdürülebilirlik faaliyetleri içerisinde en fazla sosyal sürdürülebilirlik uygulaması yaptıkları görülmüştür. Bu sosyal sürdürülebilirlik faaliyetleri içerisinde tüm işletmelerin en fazla yerel toplumlar maddesi (366 uygulama) altında sürdürülebilirlik uygulaması yaptığı görülmüştür. Her üç işletmenin de sosyal sürdürülebilirlik alanının da en fazla bu tema altında uygulaması olduğu görülmüştür. Uluslararası işletmelerin farklı ülkelerde ticari başarıya ulaşabilmeleri için toplumlar tarafından kabul görmeleri ve meşrulaşmaları gerekmektedir. Bu bağlamda da her üç işletmenin de en fazla yerel toplumlar ile ilgili sosyal sürdürülebilirlik uygulaması gerçekleştirmesi meşrulaşma yolunda gerek duyulmuş çabalar kapsamında düşünülebilecektir (Biloslavo vd., 2020)

Bu benzer yapılardan yola çıkarak işletmeler arasında kısmi bir eşbenzeşme durumunun söz konusu olabileceği görüşü doğmuştur. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kıyaslanmasında yine benzer yapılarla karşılaşılmıştır. Ford ve Toyota işletmelerinin gelişmekte olan ülkelerde daha fazla kurumsal sürdürülebilirlik faaliyetinde bulunduğu görülmüştür. Buradan yola çıkarak işletmelerin kurumsal sürdürülebilirlik çalışmalarını ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre uyguladıkları kanaati doğmuştur. Her işletmenin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde uyguladıkları kurumsal sürdürülebilirlik faaliyetleri niteliksel olarak farklılıklar göstermektedir. Her işletmenin kendine özgü bir kurumsal sürdürülebilirlik

politikası olabileceği ve bu yönde bir tutum sergileyebileceği gözlemlenmiştir (Sturgeon vd., 2009).

Ayrıca araştırmamızda en yüksek frekans ve gelişmişlik düzeyi açılardan benzer yapı görülen çevresel sürdürülebilirlik ve de yerel toplumla ilgili uygulamalarında daha fazla görülmesi sebebiyle, çok uluslu işletmelerin bu alanlara daha fazla önem verdikleri görüşü doğmuştur.

Araştırmada sürdürülebilirlik faaliyetlerinin sayıları incelenerek hangi çeşit uygulamaların daha fazla tercih edildiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Fakat bu faaliyetlerin bütçeleri ve kapsamaları bakımından bir kıyaslama yapılamaması önemli bir sınırlılıktır. Ayrıca üç farklı kültürden 3 farklı ülke işletmesi seçilmiş olması bir sınırlılıktır. Farklı kültürlerden işletmeler de örnekleme dâhil edilerek daha fazla işletme ile gerçekleştirilmesi ile daha geçerli sonuçlar elde etmek mümkün olabilecektir. Araştırmada elde edilen veriler kurum veya kuruluşların tek taraflı beyanlarından oluşmaktadır. Bu beyanlar doğrultusunda incelenen ve de araştırma konumuzu oluşturan kurumsal sürdürülebilirlik uygulamalarının gerçek hayatta ne boyutta uygulanmış olduğu sorusu bir sınırlılık olarak ortaya çıkabilecektir.

Ayrıca çalışmamız sonucu gözlemlediğimiz alanlardaki eşbenzeşmenin türü incelenerek keşifsel gerçekleştirdiğimiz bu araştırma nicel çalışmalar ile test edilmesi gelecekte yapılacak çalışmalar arasındadır. Araştırmamıza konu işletmelerin merkez ülkelerinde (main country) yaptıkları kurumsal sürdürülebilirlik uygulamaları ile merkez ülke dışındaki (other country) kurumsal sürdürülebilirlik uygulamalarının kıyaslanması da farklı bir araştırma konusu olabilecektir.

Kaynakça

- Amenta, E., & Ramsey, K. M. (2010). Institutional theory. In Handbook of politics (pp. 15-39). Springer, New York, NY.
- Anand, Sudhir, and Amartya Sen. (2000), "Human development and economic sustainability." World development.
- Avrupa Birliği, Avrupa Birliği Anlaşması, (2017), "http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11992M/htm/11992M.html#0001000001", (Erişim Tarihi 14.05.2017).
- Bansal P. (2002). The Corporate Challenges of Sustainable Development. Academy of Management Executive.
- Berger, P.L., (1967). Luckmann, T. The Social Construction of Reality. New York: Doubleday.
- Biloslavo, R., Bagnoli, C., Massaro, M., & Cosentino, A. (2020). Business model transformation toward sustainability: the impact of legitimation. Management Decision.
- Birer, E. D., Dikmen, S. Ü., Yiğit, S., (2010), "İlköğretim Binalarında Sürdürülebilir Tasarım İlkeleri", ISBS. Ankara: G.Ü.
- Birleşmiş Milletler, Dünya Çevre ve Kalkınma Raporu, (2008), "Our Common Future. Transmitted to the General Assembly as an Annex to document", "http://www.un-documents.net/ocf-ov.htm", (Erisim Tarihi: 27.04.2017).
- Bos-Brouwers, H.J.E. (2010). Corporate sustainability and innovation in SMEs: Evidence of themes and activities in practice. Bus. Strategy Environ.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2009). Bilimsel araştırma yöntemleri (5. bs.). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Colantonio, A., Dixon, T., Ganser, R., Carpenter, J., Ngombe, (2009) "A. Measuring Socially Sustainable Urban Regeneration in Europe", Oxford Institute for Sustainable Development and European Investment Bank.
- Çalışkan, A., Ö., (2012), "İşletmelerde Sürdürülebilirlik ve Muhasebe Mesleği İlişkisi", İSMMMO Mali Çözüm Dergisi, s.133-161.
- DiMaggio, P.J. ve Powell, W.W. (1983), "The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields", American Sociological Review.
- Dyllick, Thomas, and Kai Hockerts. (2002), "Beyond the business case for corporate sustainability." Business strategy and the environment 11.2.
- Elkington, J., (1994), "Towards a Sustainable Corporation: Win-Win-Win Business Strategies for Sustainable Development", California Management Review 36(2).
- Fenton, O., Healy, M., G., Brennan, F., P., Thornton, S., F., Lanigan, G., J., & Ibrahim, T., G.. (2016). "Holistic evaluation of field-scale denitrifying bioreactors as a basis to improve environmental sustainability." Çevre Kalite Dergisi,
- Gladwin, T., Kennelly, J. ve Krause, T.S. (1995). Shifting paradigms for sustainable development: implications for

- management theory and research. *Academy of Management Review*, 20(4).
- Global Reporting Initiative., (2008), <http://www.globalreporting.org> (Erisim Tarihi: 27.04.2017).
- Hahn, T., Scheermesser, M., (2006), "Approaches to Corporate Sustainability Among German Companies", *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*.
- Harris, A. (2007). Distributed leadership: conceptual confusion and empirical reticence, *International Journal of Leadership in Education*, 10(3).
- Isaksson, R., & Steimle, U. (2009). What does GRI-reporting tell us about corporate sustainability? *The TQM Journal*.
- Joanna, Kinsey (1998). *Marketing in Developing Countries*, New York: Mc-Millian Publishing.
- Keskin, H., Akgün, A. E., & Koçoğlu, İ. (2016). Örgüt teorisi. *Nobel Dağıtım*, 153-154.
- Koçak, F., & Balcı, V. (2010). Doğada yapılan sportif etkinliklerde çevresel sürdürülebilirlik. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 2(2), 213-222.
- Kolk, A., A (2004). Decade of Sustainability Reporting: Developments and Significance. *International Journal of Environment and Sustainable Development*, 51-64.
- Kuşat, N., (2012). Sürdürülebilir işletmeler için kurumsal sürdürülebilirlik ve içsel unsurları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi* 14.2, 227-242.
- Littig, B., Griebler, E., (2005) "Social sustainability: a catchword between political pragmatism and social theory", *International Journal of Sustainable Development*,
- Mazurkiewicz, P., (2005), "Corporate environmental responsibility: Is a common CSR framework possible?", *World Bank Discussion Paper*.
- McKenzie, S., (2004), "Social Sustainability: towards some definitions", *Hawke Research Institute Working Paper Series*, 1-31.
- Meyer, J. W., & Rowan, B., (1977). Institutionalized organizations: Formal structure as myth and ceremony. *American journal of sociology*, 83(2), 340-363
- Mumcu, A. Y., & Ufacık, O. E. (2016). A research on sustainability indices: BIST Sustainability Index. *Social and economic perspectives on sustainability*, 264-269.
- Nemli, E., (2001), "Çevreye duyarlı yönetim anlayışı", *İ.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*.
- Özen Ş., (2010). Örgüt Kuramları. Bölüm: Yeni Kurumsal Kuram: Örgütleri Çözümlemede Yeni Ufuklar Yeni Sorunlar , Ankara: İmge Kitabevi.
- Pandit, N. M. (2012), "Analysis of promotion, establishment, economic sustainability and growth prospects of ancillary business units situated in a textile special economic zone", *Doktora Tezi, Gujarat Üniversitesi*, s.32
- Partridge, E. (2005), "Social Sustainability: A Useful Theoretical Framework?", Paper presented in "The Australasian Political Science Association Annual Conference," *Yeni Zelanda: Dunedin*.
- Schäfer, H., (2005) "International corporate social responsibility rating systems. Conceptual outline and empirical results", *Journal of Corporate Citizenship*.
- Shaker, R., R., (2015), "The spatial distribution of development in Europe and its underlying sustainability correlations", *Applied Geography*, s.304-314.
- Sturgeon, T. J., Memedovic, O., Van Biesebroeck, J., & Gereffi, G. (2009). Globalisation of the automotive industry: main features and trends. *International Journal of Technological Learning, Innovation and Development*, 2(1-2), 7-24.
- Ulaş Çakar, (2007) "Çevreci Şirket ve Çevre Muhasebesi", *Mali Çözüm Dergisi*.
- Vernon, R. (1971). *Sovereignty at Bay: The Multinational Spread of U.S. Enterprises*, New York: Basic Books.
- Vezzoli, C., Manzini, E., (2008) "Design for environmental sustainability", *Milan: Springer Science & Business Media*.
- WCED., (1987) "World Commission on Environment and Development, Our Common Future: The Brundtland Report", *Oxford: Oxford University Press*.
- Weber, R. P., (2007). *Basic Content Analysis*. London: Sage Publications, 1990, Aktaran: Bakoğlu, R., Aşkun, B. *Mission statements of socially responsible firms: a content analysis. Journal of Global Strategic Management*.
- Williams, J. C., DuBrin, A. J. & Sisk, H. L. (1985). *Management and Organization*. Cincinnati: South-Western Publishing Co.
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. İstanbul: Seçkin Yayıncılık.

İmalat İşletmelerinin Çevre Koruma Uygulamalarının Performanslarına Etkisinin Belirlenmesi¹

Yasemin Tatlı², Gamze Özer³

Özet

İşletmelerin imalat sırasında çevreye duyarlı malzemeler kullanması, atık yönetimi ya da temiz enerji kullanımı gibi uygulamalar ilk etapta maliyet arttıran unsurlar gibi görünse de uzun dönemde pek çok avantajı da beraberinde getirmektedir. Özellikle son dönemde bu iddiayı kanıtlayacak dünyanın farklı noktalarında pek çok akademik çalışma bulunmaktadır. Çalışmada işletmelerde bahsedilen pozitif etkilerin hedef kitleyi oluşturan TRA 1 Düzey 2 Bölgesi'nde (Erzurum, Erzincan ve Bayburt'ta) faaliyet gösteren ve çevreye yönelik çalışma yürüten ya da çevre politikası olan işletmelerde de olup olmadığı araştırılmıştır.

Çalışmada kolayda örnekleme yöntemi ile Erzurum, Erzincan ve Bayburt'ta faaliyet gösteren 100 işletme yöneticisine anket uygulanmıştır. Elde edilen veriler AMOS 22 ve SPSS 22.0 paket programları kullanılarak analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda elde edilen bilgiler ile literatürde daha önce yapılan çalışmalardan elde edilen bilgiler kıyaslandığında benzer sonuçlara rastlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: çevre yönetimi, üretim yönetimi, işletme performansı

Jel Kodları: Q50, M11, L25

Determining the Effect of Environmental Protection Practices on the Performance of Manufacturing Enterprises

Abstract

Although applications such as the use of environmentally friendly materials, waste management or the use of clean energy during manufacturing seem to increase costs at first, they also bring many advantages in the long run. Especially recently, academic studies have been published in many parts of the world to prove this claim. In this study, it was investigated whether the positive effects of the applications mentioned in the manufacturing enterprises which carry out environmental studies or have an environmental policy in the TRA 1 Level 2 Region (Erzurum, Erzincan and Bayburt).

In the study, a questionnaire was applied to 100 business managers operating in Erzurum, Erzincan and Bayburt with convenience sampling method. The collected data were analyzed using AMOS 22 and SPSS 22.0 package programs. When the information obtained as a result of the analysis was compared with the information obtained from previous studies in the literature, similar results were found.

Keywords: environmental management, production management, business performance

Jel Codes: Q50, M11, L25.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı	Bu çalışma (Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu 06.01.2021 tarihli toplantısı ve E-95674917-108.99-1441 sayılı Etik Kurul Onay Belgesi ile) bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.
Yazarların Makaleye Olan Katkıları	Y. Tatlı ve G. Özer araştırmanın tasarımı ve uygulanmasına, sonuçların analizine ve metnin yazılmasına eşit katkıda bulunmuştur.
Çıkar Beyanı	Yazarlar ya da üçüncü taraflar açısından çalışmada çıkar ilişkisi/çatışması bulunmamaktadır.

1. Giriş

İnsanoğlu var olduğu zamandan günümüze kadar yürüttüğü çalışmaların temelinde doğaya üstünlük kurma çabası bulunmaktadır. Bu amaç doğrultusunda bütün olanaklarını kullanan insan, geliştirdiği teknolojiler ile doğayı sınırsızca tüketmiştir (Ağacan, 2014). Doğal kaynakların aşırı tüketilmesi dünyanın dengesinin bozulmasına sebep olmuş ve bu durum insanlığı tehdit eder bir hale gelmiştir. Yaşanan iklim ve çevre krizi insanlara doğanın ne kadar önemli olduğunu ve geleceğimizin çevreyle uyumlu bir şekilde yaşamalarına bağlı olduğunu göstermiştir (Yücel, 2016). Bu noktada çevreyi bozduğu gibi düzeltilmesi gereken de insandır. Çünkü etkilendiğimiz, etkilediğimiz, biçimlendiğimiz, kendimizi gerçekleştirdiğimiz yani biz olduğumuz çevre, insan faaliyetlerinden bağımsız değildir (Erol, 2005).

Sanayi devrimine kadar geçen sürede insanların çevreye verdikleri zararlar çok büyük boyutlara ulaşmamıştır. Ancak devrimin ardından artan nüfusa paralel olarak artan üretim ve tüketim faaliyetleri doğal kaynakların hızla tükenmesine ve çevrenin bozulmasına sebep olmuştur. Tahribatin insanlığı tehdit eder boyuta ulaşması ile işletmeler tehlikenin farkına varmış ve bütünsel olarak üretimde farklı bir anlayışa geçmiştir (Dede, 2019). Bu anlayışa göre yapılan üretimde işletmeler doğal kaynakları daha verimli kullanımı, atıkların çevreye zarar vermeden bertarafı, çevre dostu üretim teknolojileri, çevreci ambalaj vb. uygulamaları önceliklelerdir (Tezcan, 2001).

Üretim yaparken çevreye duyarlı olmak her ne kadar insani bir sorumluluk olsa da işletmelerin bu konsepti benimsemeleri ilk etapta maliyet artışına sebep olacağından ve yatırımın sonucunun uzun dönemde görülmesi nedeniyle kabul görmesi ve uygulanması çekinceyle karşılanmaktadır. Fakat bir noktada işletmelerin çevreye duyarlı üretim yapmaları gerekmektedir. İşletmelerin çevreye duyarlı üretim yapmalarındaki en önemli sebepler şu şekilde sıralanabilir (Şenel, 2004);

¹ Bu çalışma 686841 numaralı "İmalat İşletmelerinin Çevre Koruma Uygulamalarının Performanslarına Etkisinin Belirlenmesi" adlı Gümüşhane Üniversitesi'nde sunulan yüksek lisans tezinden türetilmiştir

² Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İşletme Bölümü, Gümüşhane/Türkiye, yasemintatli@gumushane.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0143-6127

³ Gümüşhane/Türkiye, gamzeozzer24@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6761-7000

Atıf: Tatlı, Y. ve Özer, G. (2022). İmalat İşletmelerinin Çevre Koruma Uygulamalarının Performanslarına Etkisinin Belirlenmesi. *Global Journal of Economics and Business Studies*, Cilt 11(21), 60-74.

- ✓ Devlet baskısı
- ✓ Uluslararası çevrenin korunması anlaşmaları
- ✓ Yeşil tüketici baskısı
- ✓ İşletmelerin sosyal sorumluluğu
- ✓ Ulusal ve uluslararası çevre standartlarına uyum
- ✓ Çıkarıcı grupların baskısı
- ✓ Çevreci grupların baskısı
- ✓ Rekabet baskısı
- ✓ Yeni fırsatlar oluşturmak
- ✓ Çevrenin maliyetler üzerine etkisi
- ✓ Güçlü bir tedarik zincirinde yer almak
- ✓ Sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunmak

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ülkeler kalkınma hamlesi başlattılar. Bu hamle ile üretimlerini arttıran ülkeler gelişmiş ülke statüsüne yükselirken diğer taraftan üretimle ortaya çıkan atıkların kontrolsüz olarak elden çıkarılması çevrenin gittikçe kirlenmesine sebep olmuştur. Başlangıçta kalkınma adına atıklar mazur görülse de sorun bölgesel olmaktan çıkıp ülkesel hatta küresel boyuta ulaşmıştır (Gupta,1995: Tıraş, 2012). Devletler 1960 – 1970'li yıllarda çevre konusuna gittikçe daha fazla önem verir hale gelmiştir. Fakat gerçekte 1990'lı yıllara kadar işletme açısından çevre kavramının eksik tanımlanması işletmeler kaynaklı çevre sorunlarının da ihmal edilmesine sebep olmuştur.

1990'ların başında yoğunlaşan çalışmalar neticesinde Uluslararası Ticaret Odası'nın yayımladığı 16 prensipli berat, 1992 yılında Rio De Jenerio'da toplanan Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansında kabul edilmiştir. Konsey Uluslararası Standartlar Organizasyonu (ISO) ile çevre standartlarını tartışma kararı vermiştir. 1996 yılında ISO 14001 adı ile duyurulan standartlar en son Ekim 2015'de güncellenmiştir (Çaça, 2016).

Günümüzde tüketicilerin çevreye verdikleri önemin artması, hükümetleri ve işletmeleri yeni kararlar almaya zorlamaktadır. Hükümetler çevre alanında önleyici düzenlemeler yapma yoluna giderken, işletmeler de yaşadıkları ekonomik kaygılar nedeniyle, çevreye duyarlı stratejiler geliştirmeye mecbur bırakılmıştır. İşletmeler çevre yönetimini ek bir maliyet olarak gören anlayıştan vazgeçmiş, çevre sorumluluğunu arttırarak, performanslarını geliştirici bir yönetim anlayışı benimsemişlerdir.

İmalat yapan işletmeler, kullandıkları yöntemler nedeniyle çevreyi kirletmeye eğilimlidirler. İşletmelerin üretim girdisi olarak çevreye duyarlı malzemeler kullanmaları, üretim süreçlerinin ve ortaya çıkan atıkların çevreye zararını minimuma indirmeleri düz bir bakış açısıyla işletme maliyetlerini arttıran unsurlar olarak görülmektedir. Diğer taraftan dünyanın farklı yerlerinde yürütülen akademik çalışmalar çevre koruma uygulamalarının işletmelere pazarda rekabet avantajı kazanmaları, işletme imajının artması, performans iyileşmesi gibi pek çok fayda sağladığını da göstermektedir. Akademik literatürde özellikle çevre koruma uygulamalarının işletmelerin performanslarına olumlu etki gösterdiği önermesini destekleyen pek çok çalışma bulunmaktadır. Çalışmanın temel amacı dünyanın farklı bölgelerinde yapılan çalışmalarda ki performanstaki bu pozitif etkilerin hedef kitleyi oluşturan TRA 1 Düzey 2 Bölgesi'nde yer alan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illerinde faaliyet gösteren ve çevreye yönelik politikaları ya da çalışmaları olan imalat işletmelerinde de olup olmadığı araştırmaktır.

Çalışmanın örneklem sayısı kolayda örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Örneklemden gerekli veriler anket yöntemi kullanılarak oluşturulmuş. Araştırmadan elde edilen veriler Doğrulayıcı Faktör Analizi için AMOS 22 ve tanımlayıcı istatistikler, korelasyon ve regresyon analizleri için SPSS 22.0 paket programları kullanılarak analiz edilmiştir. Son olarak araştırma sonuçları değerlendirilerek işletme yaşamına ilişkin önerilere sunulmuştur.

2. Çevreci Üretim Uygulamalarının Literatür İncelenmesi

Dünya üzerindeki kaynakların azalması ve çevre kirliliğinin gittikçe artması insanların ve işletmelerin dikkatini daha fazla çevre konularını vermelerine haliyle akademik olarak da bu konudaki çalışmaların sayısının gittikçe artmasına sebep oldu. Aşağıda bu çalışmalardan ve çalışmaların sonuçlarından bazı örnekler verilmiştir.

Özesen (2009) çalışmasında örnek olay yöntemiyle EcoCap Kapak Sanayi Ltd. Şti'nin yeşil tedarik zinciri faaliyetleri incelemiş, çevre uygulamaları konusunda birlikte çalıştıkları İzaydaş ve Çevko kurumlarının zincir içerisinde yaptıklarını ve rollerini anlatmıştır.

Zeng vd. (2010) Çin'deki Denetlenmiş Temiz Üretim İşletmeleri Rehberinde listelenen 500 firmadan 125 ile yaptığı çalışmayı Yapısal Eşitlik Modellemesi ile analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda Temiz üretimin firmanın iş performansı üzerinde genel olarak olumlu bir etkisi olduğunu sonucu çıkmıştır. Ayrıca, düşük maliyetli plandaki temiz üretim faaliyetlerinin finansal performansa finansal olmayan performansa kıyasla daha büyük bir katkısı olduğunu, yüksek maliyetli plandaki temiz üretim faaliyetlerinin ise finansal olmayan performansa finansal performansa kıyasla daha büyük bir katkısı olduğu bulunmuştur. Zhu vd. (2010) Çin'de dört farklı üretim alanındaki (Kimya/Petrokimya, Elektronik, otomobil ve Mekanik) 334 işletmede yaptığı çalışmada çevre odaklı tedarik zinciri işbirliği konusunda

farklılık olup olmadığını araştırmıştır. Araştırma dört Çinli üretici türü arasında çok değişkenli varyans analizi (MANOVA) ile küme analitik sonuçları, bir döngüsel ekonomi girişiminin başarılı olması için yukarı ve aşağı tedarik zinciri ortaklarıyla işbirliğini yoğunlaştırmanın önemini vurgulamaktadırlar.

Ghorbannezhad vd. (2010) çalışmalarında İran'da bulunan bir kağıt üreticisi Kaveh Papermaking Company'nin enerji tüketiminin çevre üzerindeki etkisini azaltmak amacıyla literatür taraması ve saha çalışması kullanılarak analitik hiyerarşi prosesi (AHP) ile bir hiyerarşik modeli yapılandırılmışlardır. Üretimde sürecinde 35 alt kriter arasında 5 kritere daha yüksek öncelik verdiklerini göstermiştir. Yapılan analizde süreç ve girdi değişiminin öncelikli olarak ele alınması gerektiğini bulmuşlardır. Yılmaz ve Bozkurt (2011) Türkiye'deki ISO 500 listesinde yer alan işletmelerde yaptıkları araştırmada çevreye duyarlı uygulamaların işletmelerin rekabet güçleri ve diğer işletme fonksiyonlarıyla olan ilişkisini incelemiştir. Araştırmanın sonucuna göre işletmelerin çevreye bakış ile rekabet gücü arasında pozitif yönlü olsa da zayıf bir ilişkinin olduğu sonucu bulmuşlardır.

Ortolano vd. (2014) Pakistan'da özellikle deri sektöründe öncü olan Sialkot, Lahor ve Karaçi'deki üç temiz üretim merkezinden ikisinin performansını değerlendirerek Pakistan'ın sanayi sektöründe temiz üretimin yaygınlaşmasını değerlendirmektedir. Çalışmanın verileri temiz üretim merkezlerinin hizmet sağladığı 80 deri tabakhane ve tekstil işleme firmasından elde edilmiştir. Anketten elde edilen veriler analiz edildiğinde firmaların temiz üretim merkezlerinin önerdiği temiz üretim önlemlerinin çoğunu benimsediği ve ithalatçı ülkelerden ve uluslararası alıcılardan gelen talepleri çevresel uyumun önemli itici gücü olduğunu belirttiler. Yazarlar uluslararası pazardaki müşterilerinden gelen baskı ile işletmelerin çevre performansı arasında pozitif yönlü ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

Rehman vd. (2016) Hindistan'daki 318 imalat işletmesiyle yürüttükleri çalışma, sadece modeli geliştirmekle kalmadı, aynı zamanda optimizasyonunu da denedi, duyarlılık analizi yoluyla sağlamlığını kontrol etti ve yapay sinir ağı (YSA) simülasyonu aracılığıyla kalıpları ve olası eğilimleri tahmin etme yeteneğini geliştirmişlerdir. Ayrıca, bu model, çevresel ayak izlerini azaltmada kanıtlayıcı bir uygulama olarak yoğunluğunu ve etkinliğini ortaya çıkarmak için vaka şirketi verileri aracılığıyla doğrulanmıştır. Çalışma işletmelerin çevresel, operasyonel ve finansal performansını iyileştirmek amacıyla yürütülen yeşil üretim uygulamaları için hem kritik yeşil üretim faktörlerini hem de performans ölçümlerini nasıl belirlemeleri gerektiğine dair faydalı bilgiler ve kılavuzlar sunmaktadırlar.

Mokhtari ve Hasani (2017) yaptıkları çalışmada üreticilerin orta vadede üretim-taşıma planlaması yaparken, üretim ve nakliye maliyetlerinin yanı sıra üretilen atıklar, gaz emisyonları, gürültü rahatsızlığı, işçi yaralanmaları ve enerji tüketimi gibi çevresel etkileri de en aza indirmeye çalıştıklarını belirtmişlerdir. Yazarlar çalışmalarında üretim tesislerinde daha temiz bir üretim-ulaşım planlaması (CPTP) problemi için çok amaçlı bir optimizasyon modeli önermektedirler. Orijinal optimizasyon problemini çözmek için de bulanık hedef programlama benimsenmiş ve sezgisel algoritmalar tasarlamışlardır. Ayrıca, algoritmaların kalitesini ve önerilen modelin uygulanabilirliğini değerlendirmek için kapsamlı hesaplama deneylerinin yanı sıra gerçek vaka çalışmaları da dikkate almaktadırlar.

Neto vd. (2018)'de Brezilya'da üretim zincirinde hem sıvı hem de katı tehlikeli atık üreten su ve çeşitli kimyasallar kullanan bir Metal Kaplama Endüstrisi'ndeki bir işletmede çalışma yürüttüler. Çalışmada temiz üretimin uygulanmasının ekonomik ve çevresel avantajlarını değerlendirmişlerdir. Ekonomik değerlendirme için, yatırım getirisi ve iç getiri oranı ölçütlerini kabul etmişlerdir.

D'Souza vd. (2020) Çin'deki çok uluslu şirketlerden 229 yönetici ile yaptığı çalışmanın verilerini regresyonlar, faktör analizi, küme analizi ve tek yönlü ANOVA'ya dayalı olarak analiz etmişlerdir. Çevresel uygulamalar, çevresel performansı iyileştirmek için iç baskılar ve çevresel performansı iyileştirmek için dış baskılar da dahil bir dizi değişkenin etkileri araştırmışlardır. Araştırmada çok uluslu şirketler üzerinde çevre uygulamalarına yönelik iç ve dış baskılar ile firma sürdürülebilirliği arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

Maama vd. (2021) ilk kez sahra altı Afrika'sında şeker üreticilerinin temiz üretim ve bunun çevresel ve finansal etkileri üzerinde araştırma yürütmüşlerdir. 323 katılımcının dâhil olduğu çalışmadan elde edilen veriler yapısal eşitlik modellemesi ile analiz edilmiştir. Analiz temiz üretim ile hem çevresel hem de ekonomik performans arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkisi olduğunu göstermiştir. Sonuçlar aynı zamanda, temiz üretimin firmaların çevresel ve finansal performansını iyileştirebilecek üretim israfını azaltabileceğini varsayan inovasyon teorisi ile de tutarlılık göstermiştir. Bu sonuç, temiz üretimin daha başarılı bir şekilde uygulanmasının şeker üretim firmalarının performansını olumlu yönde etkilemeye devam edeceğini ima etmektedirler.

Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri (TRA1 Bölgesi Düzey 2 İlleri) toplamda 40.842 kilometrekarelik yüzölçümü ile DAP (Doğu Anadolu Projesi) Bölgesi'nin alansal olarak en geniş bölgesidir. Türkiye'nin doğu sınırı girişinden başlayarak en büyük nüfus, yerleşme, ticaret ve eğitim merkezi olan Erzurum da bölge içerisinde yer almaktadır. Erzurum ilinde sanayi sektöründe faaliyet gösteren işletmeler, başta tarım ve hayvancılık olmak üzere ilin doğal kaynak potansiyelini değerlendirmeye yönelik olarak; gıda, maden, taş ve toprağa dayalı sanayide faaliyet göstermektedir. Bu çalışma TRA 1 Düzey 2 Bölgesi'nde yer alan Erzurum, Erzincan ve Bayburt da imalat yapan işletmeler üzerine uygulanmış ve imalat işletmelerinde çevreye duyarlı üretim anlayışının düzeyi ve çevreci üretim uygulamalarıyla ne gibi sonuçlar elde edildiğinin araştırılması yapılmıştır.

3. Araştırmanın Metodolojisi

3.1. Örnekleme Süreci

Araştırma için veri toplamada bilgilerin ana kütleyi meydana getiren tüm birimlerden alınmasına “Tam Sayım” ya da “Tam Gözlem” denmektedir. Yürütülen çalışmada mevcuttaki bilgi kaynakları zengin olsa da araştırmacının gerekli olan verileri her zaman “Tam Gözlem” ile elde etmesi mümkün olmamaktadır. Böyle durumlarda araştırmacı toplamak istediği verileri ana kütleyi temsil edecek şekilde onun daha küçük bir modelinden (örneklem kütesinden) toplayabilmektedir (Tatlı, 2015). Bu durumda araştırmacı örneklem büyüklüğünün sayısını doğru bir biçimde hesaplamalıdır. Örneklem büyüklüğünün hesaplanmasında kullanılan formül şu şekildedir (Çam, 2012);

$$n = \frac{N \cdot t^2 \cdot p \cdot q}{d^2 \cdot (N - 1) + t^2 \cdot p \cdot q}$$

Burada;

n = Örneklem büyüklüğü; N = Evren büyüklüğü; p = Olayın görülme sıklığı; q = 1 – p; d = p için öngörülen yanılma payı; t = Anlamlılık düzeyini ifade eder.

Araştırmanın yapıldığı TRA 1 Düzey 2 Bölgesi illeri olan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illerinde Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı (KUDAKA) verilerine göre 333 imalat işletmesi bulunmaktadır. Yukarıda yer alan formül ile hesaplama yapıldığında % 95 güven aralığında % 5 hata payı ile evrenin örneklem büyüklüğünün 178 olduğu sonucuna varılmıştır. Ancak Covid-19 salgınının olması, anket çalışmasının işletmelere yapıyor olması ve çalışmaya sadece çevre konusunda çalışması ya da çevre politikası olan işletmelerin dâhil edilmesi gibi nedenler dikkate alındığında örneklem büyüklüğünün 100 olması çalışma için yeterli görülmüştür. Bu doğrultuda ana kütleyi temsil edecek şekilde Erzurum’dan 50, Erzincan’dan 25 ve Bayburt’tan 25 işletme seçilmiştir. Çalışmada kullanılan verilerin toplanması için Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’ndan 06.01.2021 tarihli toplantısı ile E-95674917-108.99-1441 sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

3.2. Araştırmanın Modelleri ve Hipotezler

Aşağıda Şekil 1 ve Şekil 2’de gösterilen araştırmanın modelleri, tanımlayıcı araştırma modelidir. Tanımlayıcı araştırma modeli bir problemle ilgili durumları, değişkenleri ve değişkenler arasındaki ilişkileri tanımlamaya yönelik bir modeldir. Yapılan literatür araştırması sonucunda, Lai ve Wong’un (2012), “Green Logistics Management and Performance: Some Empirical Evidence From Chinese Manufacturing Exporters” isimli çalışmalarından yararlanarak araştırma ölçeği oluşturulmuştur.

Araştırma modellerinde yer alan bağımsız değişkenler şu şekildedir;

Çevresel Düzenlemeler: Çevresel düzenlemeler girdilerden kullanım ömrünü tamamlamış ürünlerin imhasına kadar olan faaliyetlerden kaynaklanan çevresel zararları kontrol altına almak için devletler tarafından yürürlüğe konulan uygulamalardır (Zhu vd., 2008).

Müşteri Baskısı: İşletmenin müşterisi olan tarafların işletmelerin çevre prosedürlerini uygulamalarına yönelik olarak yaptıkları baskıları ifade eder. Yapılan araştırmalar müşterilerin çevreye yönelik uygulamalar için işletmelere baskılarını arttırmalarının işletmelerin çevre uygulamaları yapmaları konusunda pozitif etkiye sahip olduğunu göstermektedir (Tanrıverdi, 2018).

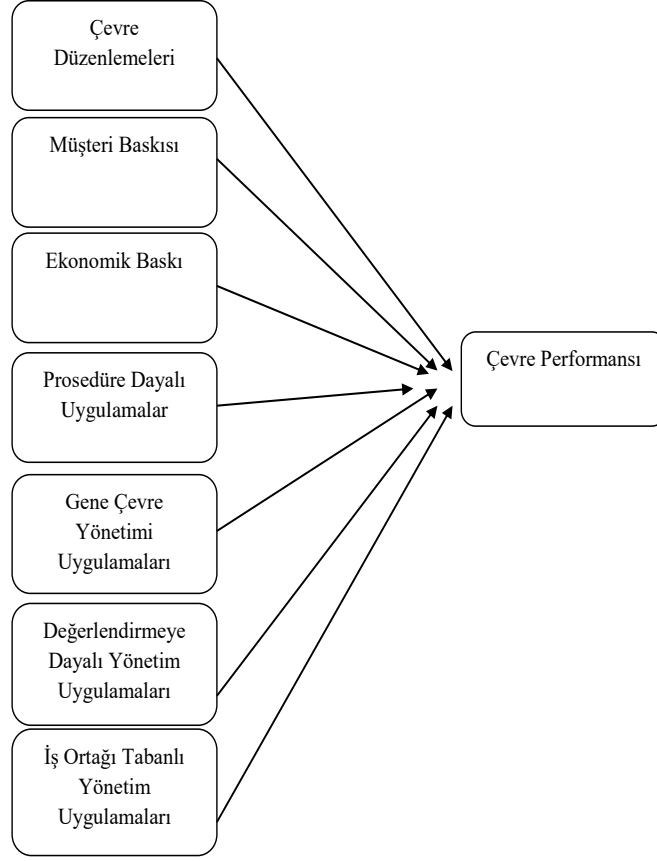
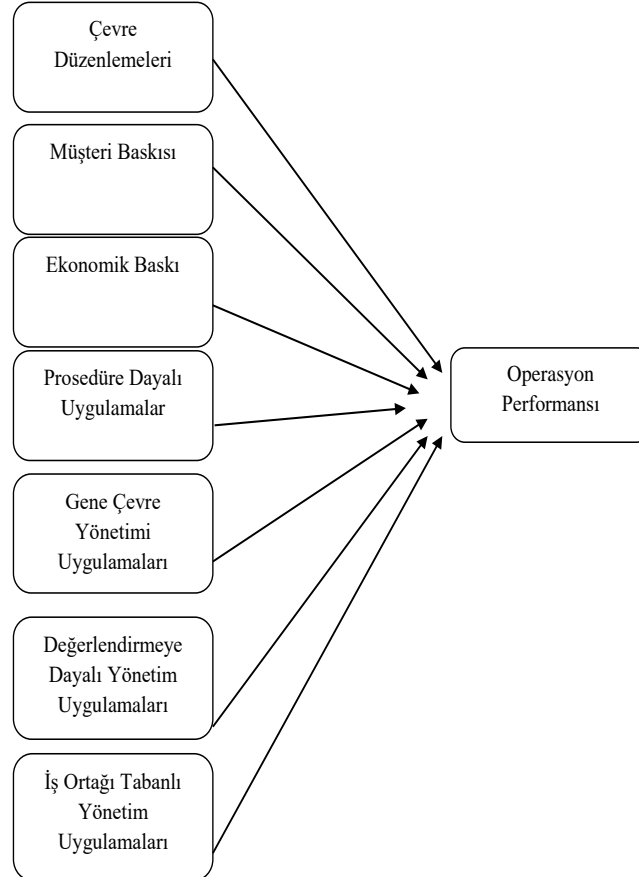
Ekonomik Baskı: İşletmelere yapılan geri dönüşüm için ters lojistik maliyetlerinde hissedilen ekonomik baskı çevresel ve operasyonel performans üzerinde etkilidir (Lai vd., 2012).

Prosedüre Dayalı Uygulamalar: Ürün ve hizmet kontrolünü sağlayacak raporlamalara dayanan prosedüre dayalı uygulamalar işletmelerin performanslarını olumlu yönde etkilemektedir (Tanrıverdi, 2018).

Genel Çevre Yönetimi Uygulamaları: Uluslararası standartlara ve sertifikalara uygun olan uygulamaları bünyesinde barındıran genel çevre yönetimi uygulamalarının işletmelerin performanslarını etkilediği görülmüştür (Lai vd., 2012).

Değerlendirmeye Dayalı Yönetim Uygulamaları: Değerlendirmeye dayalı yönetim uygulamaları işletmelerdeki raporlama sonuçlarının düzenli şekilde takibini kapsayan uygulamaları ifade eder (Lai vd., 2012).

İş Ortağı Tabanlı Yönetim Uygulamaları: İşletmeler iş ortağı tabanlı yönetim uygulamalarında lojistik, hukuk ve tedarik alanlarında ortak alanlar oluşturularak performanslarında başarıya ulaşmayı hedeflemektedirler (Tanrıverdi, 2018).

Şekil 1. Araştırma Modeli 1**Şekil 2.** Araştırmanın Modeli 2

Hipotezlere dair yapılan literatür araştırmasının ardından imalat işletmelerinin çevre yönetimi uygulamalarının çevre performansı ve operasyon performansı üzerinde olumlu bir etkisi olup olmadığını tespit etmek için $H_1 - H_{14}$ hipotezi oluşturulmuştur. Tablo 1’de araştırmaya ait hipotezler gösterilmiştir.

Tablo 1. Araştırmanın Hipotezleri

H ₁ :	İşletmelerde çevre düzenlemeleri çevre performansını olumlu yönde etkilemektedir.
H ₂ :	İşletmelerde müşteri baskısı çevre performansını olumlu yönde etkilemektedir.
H ₃ :	İşletmelerde ekonomik baskı çevre performansını olumlu yönde etkilemektedir.
H ₄ :	İşletmelerde prosedüre dayalı uygulamalar çevre performansını olumlu yönde etkilemektedir.
H ₅ :	İşletmelerde değerlendirmeye dayalı yönetim uygulamaları çevre performansını olumlu yönde etkilemektedir.
H ₆ :	İşletmelerde iş ortağı tabanlı yönetim uygulamaları çevre performansını olumlu yönde etkilemektedir.
H ₇ :	İşletmelerde genel çevre yönetimi uygulamaları çevre performansını olumlu yönde etkilemektedir.
H ₈ :	İşletmelerde çevre düzenlemeleri operasyon performansını olumlu yönde etkilemektedir.
H ₉ :	İşletmelerde müşteri baskısı operasyon performansını olumlu yönde etkilemektedir.
H ₁₀ :	İşletmelerde ekonomik baskı operasyon performansını olumlu yönde etkilemektedir.
H ₁₁ :	İşletmelerde prosedüre dayalı uygulamalar operasyon performansını olumlu yönde etkilemektedir.
H ₁₂ :	İşletmelerde değerlendirmeye dayalı yönetim uygulamaları operasyon performansını olumlu yönde etkilemektedir.
H ₁₃ :	İşletmelerden iş ortağı tabanlı yönetim uygulamaları operasyon performansını olumlu yönde etkilemektedir.
H ₁₄ :	İşletmelerde genel çevre yönetimi uygulamaları operasyon performansını olumlu yönde etkilemektedir.

3.3. Araştırmanın Kapsamı ve Önemi

Çalışmada TRA 1 Düzey 2 Bölgesi illeri olan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illerinde faaliyet gösteren ve çevreye yönelik çalışması ya da politikası olan imalat işletmelerinin çevreci üretimin performanslarına etkisi ölçülecektir. Betimsel tarama yöntemi ile gerçekleştirilen araştırmada hızlı ve kolay ulaşılabılır olması ve maliyeti minimize etme amacıyla kolay ulaşılabılır durum örneklemeinden yararlanılmıştır.

Literatürde Türkiye’deki imalat işletmelerinin çevre yönetim uygulamaları ile performansları arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar oldukça azdır. Bu açıdan literatürdeki boşluğu doldurmayı amaçlayan çalışma çevre yönetim uygulamalarının işletmelerin çevresel ve operasyonel performanslarıyla olan ilişkisini ortaya koymaktır.

4. Bulgular

4.1. İşletmeye Ait Demografik Bulgular

Araştırmaya katılan işletmelere ait demografik bulgular Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. İşletmelere Ait Demografik Bulgular

		Sayı (n)
İller	Erzurum	50
	Bayburt	25
	Erzincan	25
Faaliyet alanı	Tekstil ve deri	15
	Orman ürünleri	7
	Kimya ürünleri	5
	Gıda ürünleri	13
	İnşaat malzemeleri	10
	Mermer	6
	İçecek	7
	Dekorasyon malzemeleri	5
	Mobilya	12
	Ambalaj imalatı	8
	Cam ve metal ürünler	7
	Elektrik elektronik	4
	Enerji	1
Çalışan Sayısı	1-10	41
	11-49	59

Tablo 2. (Devamı)

<i>Hukuki Statü</i>	Şahıs işletmesi	48
	Kolektif şirket	22
	Komandit şirket	3
	Limited şirket	22
	Anonim şirket	5
<i>Faaliyet Yılı</i>	0-2 yıl	10
	3-6 yıl	46
	7-10 yıl	33
	11 yıl ve üzeri	11
<i>Pazar Alanı</i>	Yerel	52
	Bölgesel	42
	Ulusal	4
	Ulusal ve uluslararası	2
<i>Yıllık Cito</i>	1 milyon altı	61
	1-3	27
	4-8	12

4.2. İşletmelerin Çevre Uygulamalarına Ait Bulgular

Tablo 3’de araştırmaya katılan işletmelerin çevre uygulamalarına ait veriler gösterilmektedir.

Tablo 3. İşletmelerin Çevre Uygulamalarına İlişkin Veriler

<i>Değişkenler</i>		<i>Sayı (n)</i>
TSE belgesine sahibiz.	Evet	87
	Hayır	13
Ürünlerimiz Avrupa Birliği CE standart şartlarını taşımaktadır.	Evet	57
	Hayır	43
Ürünlerimizde geri dönüşümlü malzeme kullanırız.	Evet	31
	Hayır	69
TS 13001 Tehlike Analizi ve Kritik Kontrol Noktaları (HACCP) Yönetim Sistemi belgesine sahibiz.	Evet	26
	Hayır	74
Girdilerimiz Avrupa Standardı EN 13432'ye göre kompostlanabilir ürünlerdir.	Evet	22
	Hayır	78
“ÇEVKO” sembolünü kullanırız.	Evet	15
	Hayır	85
Ürünlerimiz geri dönüştürülmüş malzemeden üretilir.	Evet	13
	Hayır	87
ISO 14000 Çevre Yönetim Sistemi Standartları belgesine sahibiz.	Evet	12
	Hayır	88
“PAGÇEV” sembolünü kullanırız.	Evet	10
	Hayır	90
“Yeşil Nokta” sembolünü kullanırız.	Evet	8
	Hayır	92
ISO 22000 Gıda Güvenliği Yönetim Sistemleri Standardı belgesine sahibiz.	Evet	7
	Hayır	93
“TÜKÇEV” sembolünü kullanırız.	Evet	4
	Hayır	96

4.3. Güvenirlilik ve Geçerlilik Analizi Sonuçları

Çalışmada toplanan verilere genellikle iki yöntem kullanılarak faktör analizi yapılır. Bunlar yeni oluşturulmuş ya da yabancı dilden çevrilmiş ölçeğin faktör yapısını ortaya koymak için yapılan keşfedici faktör analizi ve daha önce kullanılmış bir ölçeğin yeni araştırmada kullanıldığı zaman orijinal faktör yapısı ile uyumlu olup olmadığını belirleyen doğrulayıcı faktör analizidir (Yaşlıoğlu, 2017). Çalışmada Lai ve Wong (2012) tarafından yazılan “Green Logistics Management and Performance: Some Empirical Evidence From Chinese Manufacturing Exporters” adlı makalede kullanılan ölçekler kullanıldığı için doğrulayıcı faktör analizi kullanılmıştır.

Elde edilen veri setine doğrulayıcı faktör analizi uygulamadan önce güvenilirliğinin kontrol edilmesi gerekmektedir. Çünkü güvenilirlik bir anket çalışmasında veya testte ölçülmek istenen verinin istikrarlı olarak ölçüm kuvvetidir (Çam, 2012).

Araştırmacılar hem yeni ölçek geliştirirken hem de mevcut ölçeği çalışmalarına uyarlarken ölçeğin iç tutarlılığını ve güvenilirliğini belirlerken Cronbach Alfa (α) katsayısına sık sık başvururlar. Bu katsayıyı belirlemelerinin temel amacı ölçeğin içerisinde yer alan değişkenlerin kendi aralarındaki uyum düzeylerini ortaya çıkarmaktır. (Seçer, 2013, s. 177). 0 ile 1 arasında değer alan Cronbach Alfa katsayısına (α) bağlı olarak ölçeğin güvenilirliği şu şekilde yorumlanır (Kalaycı, 2018, s. 405):

- ✓ Cronbach Alfa katsayısı $0,00 \leq \alpha \leq 0,40$ arasında bir değerde ise ölçek güvenilir değildir,
- ✓ Cronbach Alfa katsayısı $0,40 \leq \alpha \leq 0,60$ arasında bir değerde ise ölçeğin güvenilirliği düşüktür,
- ✓ Cronbach Alfa katsayısı $0,60 \leq \alpha \leq 0,80$ arasında bir değerde ise ölçek oldukça güvenilirdir,
- ✓ Cronbach Alfa katsayısı $0,80 \leq \alpha \leq 1,00$ arasında bir değerde ise ölçek yüksek derecede güvenilirdir.

Yukarıda yer alan değerler incelendiğinde Cronbach Alfa (α) katsayısının 0,60 değerinin üzerinde olması arzu edilmektedir.

Tablo 4'te doğrulayıcı faktör analizi uyum iyiliği ölçüleri ve Cronbach Alfa değerleri yer almaktadır. Tablodaki değerler incelendiğinde χ^2 /df oranı, RMSEA, GFI, AGFI, CFI, NFI, TLI ve RFI değerleri kabul görülen ideal uyum ölçüleri seviyesinde değerler almıştır. Bu nedenle doğrulayıcı faktör analizi çıktıları sonucunda çevre düzenlemeleri, müşteri baskısı, ekonomik baskı, prosedüre dayalı uygulamalar, değerlendirmeye dayalı yönetim uygulamaları, iş ortağı tabanlı yönetim uygulamaları, genel çevre yönetim uygulamaları, çevre performansı, operasyon performansı kavramlarına ilişkin en uygun faktör yapılarına ulaşılmış olduğu sonucuna ulaşılr.

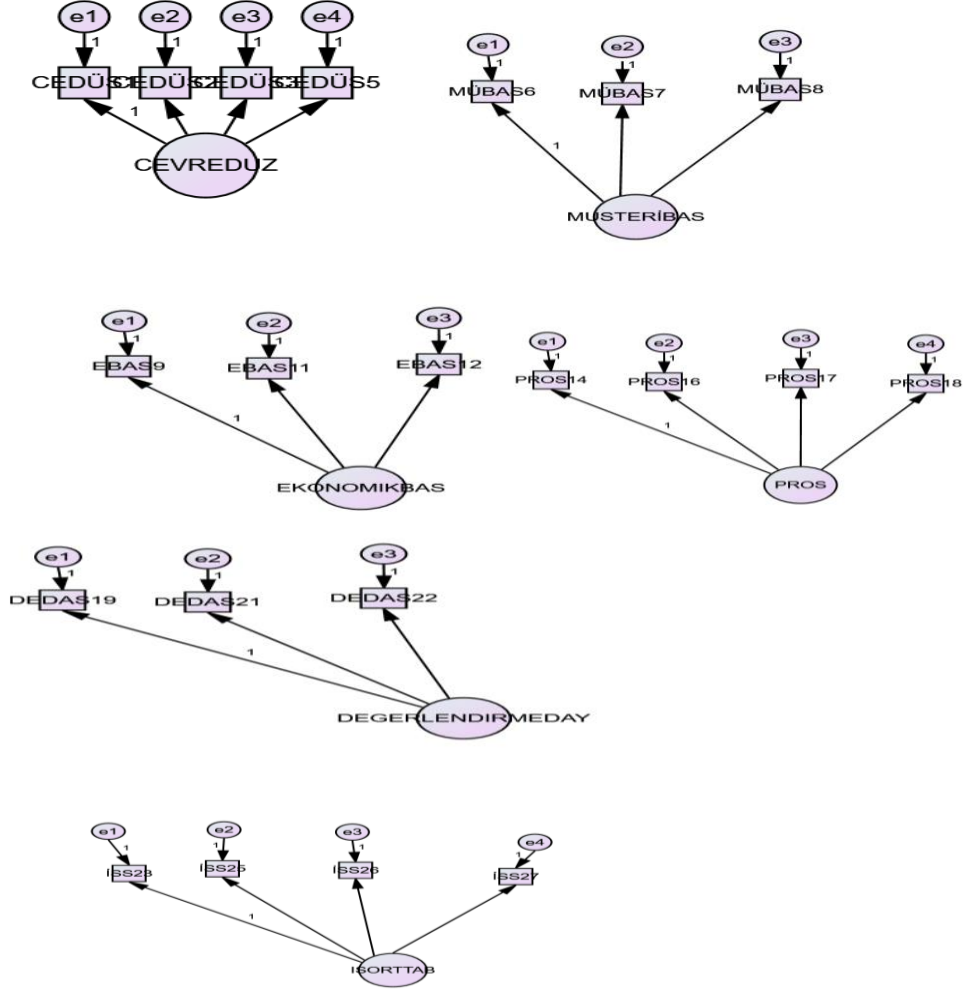
Tablo 4. Doğrulayıcı Faktör Analizi

	χ^2	χ^2/df	RMSEA	GFI	AGFI	CFI	NFI	TLI	RFI	Cronbach alfa
Çevre Düzenlemeleri	3,478	1,739	0,086	0,982	0,911	0,968	0,933	0,904	0,800	,665
Müşteri Baskısı	2,312	1,156	0,040	0,988	0,940	0,986	0,917	0,957	0,751	,601
Ekonomik Baskı	4,105	2,052	0,103	0,980	0,901	0,879	0,825	0,638	0,475	,624
Prosedüre Dayalı Uygulamalar	0,052	0,026	0,000	1,000	0,999	1,000	0,999	1,197	0,996	,645
Değerlendirmeye Dayalı Yönetim Uygulamaları	0,999	0,999	0,021	0,999	0,999	0,999	0,999	0,999	0,999	,673
İş Ortağı Tabanlı Yönetim Uygulamaları	1,295	0,648	0,000	0,994	0,968	1,000	0,962	1,075	0,886	,680
Genel Çevre Yönetim Uygulamaları	9,235	4,617	0,191	0,961	0,803	0,890	0,871	0,669	0,612	,709
Çevre Performansı	6,979	1,745	0,087	0,976	0,909	0,974	0,944	,944	0,859	,744
Operasyon Performansı	11,252	1,407	0,064	0,963	0,903	0,975	0,923	0,954	0,856	,761

Bu araştırmada elde edilen toplam Cronbach Alfa değeri 0,885'dir. Elde edilen bu değer operasyon performansı, çevre performansı, genel çevre yönetim uygulamaları, iş ortağı tabanlı yönetim uygulamaları, değerlendirmeye dayalı yönetim uygulamaları, çevre düzenlemeleri, prosedüre dayalı uygulamalar, ekonomik baskı ve müşteri baskısı alt boyutlarının toplam Cronbach Alfa değeridir. Elde edilen hem tek tek hem de toplu Cronbach Alfa katsayıları ile ölçeğin iç tutarlılık düzeyinin iyi bir seviyede olduğu söylenebilir.

Değişkenlerin model içerisindeki görünümleri Şekil 3'te gösterilmiştir.

Şekil 3. Değişkenlerin Model İçerisindeki Görünümü

4.4. İlişki Analizleri

4.4.1. Korelasyon Analizi

Korelasyon analizi, eşit oranlı veya aralıklı ölçeklerle ölçülmüş iki veya daha fazla sayıdaki değişken arasındaki ilişkinin var olup olmadığını, şayet ilişki var ise bu ilişkinin yönünün (pozitif – negatif) ve bu ilişkinin düzeyinin (Düşük, Orta, Yüksek) ne olduğu belirlemek için yapılır (Seçer, 2017, s. 47). Aşağıda yer alan Tablo 5'te araştırmaya ait faktörlerin korelasyon değerleri yer almaktadır.

Tablo 5. Faktörlere Ait Korelasyon Analizi Sonuçları

		Çevre Performansı	Operasyon Performansı
Çevre Düzenlemeleri	Cor.	,637***	,527***
	Sig.	,000	,000
Müşteri Baskısı	Cor.	,555***	,556***
	Sig.	,000	,000
Ekonomik Baskı	Cor.	,453***	,392***
	Sig.	,000	,000
Prosedüre Dayalı Uygulamalar	Cor.	,625***	,408***
	Sig.	,000	,000
Değerlendirmeye Dayalı Yönetim uygulamaları	Cor.	,499***	,561***
	Sig.	,000	,000
İş Ortağı Tabanlı Yönetim	Cor.	,541***	,495***
	Sig.	,000	,000
Genel Çevre Yönetimi Uygulamalar	Cor.	,712***	,606***
	Sig.	,000	,000

Not: *** 0.001 seviyesinde korelasyon.

Tabloda yer alan sonuçlar incelendiğinde genel çevre yönetimi uygulamaları, çevre düzenlemeleri, prosedüre dayalı uygulamalar, müşteri baskısı, iş ortağı tabanlı yönetim uygulamaları, değerlendirmeye dayalı yönetim uygulamaları ve ekonomik baskı ile operasyon performansı ve çevre performansı faktörleri arasında 0,001 seviyesinde anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

4.4.2. Regresyon Analizi

Regresyon analizi, test edilen faktörler arasındaki neden-sonuç ilişkisini bulmamıza imkân veren bir analiz yöntemidir. Bu analizler iki değişkenin ilişkisi olabileceği gibi birden fazla değişkenin bir bağımlı değişken üzerindeki etkisini araştırmaya yönelik olabilir. Bu çalışmada iki bağımlı değişken bulunmaktadır. Bağımlı değişkenlerden birincisi olan çevre performansına ilişkin regresyon analizi bulguları Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Çevre Performansı Bağımlı Değişkenine Ait Regresyon Analizi Bulguları

Bağımlı Değişken	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Tahminin Standart Hatası	
Çevre Performansı	,791 ^a	,626	,598	,58713	
ANOVA	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F Değeri	Sig.
Regresyon	53,106	7	7,587	22,007	,000 ^a
Artıklar	31,715	92	,345		
Toplam	84,820	99			
Bağımsız Değişkenler	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar	t Değeri	Sig.
	B	Standart Hata	Beta		
Çevre düzenlemeleri	,194	,167	,153	1,164	,247
Müşteri baskısı	,154	,134	,138	1,156	,251
Ekonomik baskı	-,083	,102	-,072	-,813	,418
Prosedüre dayalı uygulamalar	,350	,112	,287	3,108	,003
Değerlendirmeye dayalı yönetim uygulamaları	,001	,097	,001	,010	,992
İş ortağı tabanlı yönetim uygulamaları	-,166	,118	-,148	-1,402	,164
Genel çevre yönetimi uygulamalar	,566	,107	,539	5,290	,000

Tablo 6'da gösterilen regresyon analizi bulgularına göre R² değeri 0,626 olarak tespit edilmiştir. Buna göre modelde yer alan bağımsız değişkenler genel çevre yönetimi uygulamaları, prosedüre dayalı uygulamalar, çevre düzenlemeleri, müşteri baskısı, değerlendirmeye dayalı yönetim uygulamaları, ekonomik baskı, iş ortağı tabanlı yönetim uygulamalarının bağımlı değişken durumundaki çevre performansı değişkenine ait varyansı %62,6 oranında açıkladığı, diğer bir deyişle ile çevre performansı %62,6'sının bu faktörlere bağlı olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 6'da yer alan değerlere göre;

- ✓ Genel çevre yönetimi uygulamalarının çevre performansına etkisini gösteren $\beta = 0,566$ $P=0,00$ ve $p < 0,05$ değerleri incelendiğinde çevre performansı ve genel çevre yönetimi uygulamaları faktörü arasında istatistiksel açıdan anlamlı pozitif doğrusal bir ilişki vardır,
- ✓ Prosedüre dayalı uygulamalarının çevre performansına olan etkisini gösteren $\beta = 0,350$, $P=0,03$ ve $p < 0,05$ değerleri incelendiğinde çevre performansı ve prosedüre dayalı uygulamalar değişkeni arasında istatistiksel açıdan anlamlı pozitif doğrusal bir ilişki vardır diyebiliriz.

Diğer taraftan;

- ✓ Çevre düzenlemelerinin çevre performansına etkisini gösteren $\beta = 0,194$ $P=0,247$ ve $p > 0,05$ değerleri incelendiğinde çevre düzenlemelerinin çevre performansına etkisi yoktur,
- ✓ Müşteri baskısının çevre performansına etkisini gösteren $\beta = 0,154$ $p = 0,251$ ve $p > 0,05$ değerleri incelendiğinde müşteri baskısı değişkeninin çevre performansı değişkenine etkisi yoktur,
- ✓ Değerlendirmeye dayalı yönetim uygulamalarının çevre performansına etkisini gösteren $\beta = 0,01$ $p = 0,992$ ve $p > 0,05$ değerleri incelendiğinde değerlendirmeye dayalı yönetim uygulamalarının çevre performansına etkisi yoktur,
- ✓ Ekonomik baskısının çevre performansına etkisini gösteren $\beta = -0,83$ ve $p = 0,418$ ve $p > 0,05$ değerleri incelendiğinde aralarındaki ilişkinin negatif, yani çevre performansı değişkeni 1 birim artarsa ekonomik baskı değişkeni 0,83 oranında azalacaktır,

- ✓ İş ortağı tabanlı yönetim uygulamalarının çevre performansına etkisini gösteren $\beta = -0,166$ ve $p = 0,164$ ve $p > 0,05$ değerleri incelendiğinde aralarındaki ilişkinin negatif, yani çevre performansı değişkeni 1 birim artarsa ekonomik baskı değişkeni 0,166 oranında azalacak diyebiliriz.

Tablonun ANOVA anlamlılık sütunu incelendiğinde değişkenler arasındaki ilişkinin sig.<0,001 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Tablodaki ilişki formüle edilecek olursa $F(7, 92) = 22,007$; sig.<0,001 denklemi oluşturulabilir.

Tabloda yer alan bağımsız değişkenlere ait katsayı kısmı regresyon denklemi için kullanılan regresyon katsayılarını ve bunların anlamlılık düzeylerini vermektedir. Çevre performansı ile genel çevre yönetimi uygulamalar ve prosedüre dayalı uygulamalar arasındaki ilişki sig.<0,001 düzeyinde ve sig.< 0,05 düzeyinde anlamlı iken; çevre performansı ile değerlendirmeye dayalı yönetim uygulamaları, ekonomik baskı, müşteri baskısı, çevre düzenlemeleri, iş ortağı tabanlı yönetim uygulamaları arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir.

Yapılan regresyon analizi sonucuna bakılarak;

- ✓ “H₁: İşletmelerin çevre düzenlemeleri ile çevre performansı arasında olumlu bir etkileşim vardır”, H₂: “İşletmelerde müşteri baskısı ile çevre performansı arasında olumlu bir etkileşim vardır”, “H₃: İşletmelerde ekonomik baskı ile çevre performansı arasında olumlu bir etkileşim vardır”, “H₅: İşletmelerin değerlendirmeye dayalı yönetim uygulamaları ile çevre performansı arasında olumlu bir etkileşim vardır” hipotezi ve “H₆: İşletmelerin iş ortağı tabanlı yönetim uygulamaları ile çevre performansı arasında olumlu bir etkileşim vardır” hipotezleri etkileşim olmadığı ($p > 0,05$) için reddedilmiştir.
- ✓ “H₄: İşletmelerin prosedüre dayalı uygulamaları ile çevre performansı arasında olumlu bir etkileşim vardır” ve “H₇: İşletmelerin genel çevre yönetimi uygulamaları ile çevre performansı arasında olumlu bir etkileşim vardır” hipotezleri olumlu bir etkileşim ($p < 0,05$) olduğu için kabul edilmiştir.

Bağımlı değişkenlerden ikincisi olan Operasyon performansına ait regresyon analizi ise Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7’de gösterilen regresyon analizi bulgularına göre R² değeri 0,514 olarak tespit edilmiştir. Buna göre modelde yer alan bağımsız değişkenler müşteri baskısı, genel çevre yönetimi uygulamalar, değerlendirmeye dayalı yönetim uygulamaları, ekonomik baskı, prosedüre dayalı uygulamalar, iş ortağı tabanlı yönetim uygulamaları ve çevre düzenlemeleri bağımlı değişken durumundaki operasyon performansı değişkenine ait varyansı %51,4 oranında açıkladığı, diğer bir değişle ile operasyon performansı %51,4’sının bu faktörlere bağlı olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 7. Operasyon Performansı Bağımlı Değişkenine Ait Regresyon Analizi Bulguları

Bağımlı Değişken	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Tahminin Standart Hatası	
Operasyon Performansı	,717 ^a	,514	,477	,62083	
ANOVA	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F Değeri	Sig.
Regresyon	37,546	7	5,364	13,916	,000 ^a
Artıklar	35,459	92	,385		
Toplam	73,005	99			
Bağımsız Değişkenler	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar	t Değeri	Sig.
	B	Standart Hata	Beta		
Çevre düzenlemeleri	-,200	,176	-,170	-1,134	,260
Müşteri baskısı	,458	,141	,442	3,241	,002
Ekonomik baskı	,091	,108	,085	,844	,401
Prosedüre dayalı uygulamalar	-,109	,119	-,097	-,918	,361
Değerlendirmeye dayalı yönetim uygulamaları	,313	,102	,296	3,060	,003
İş ortağı tabanlı yönetim uygulamaları	-,124	,125	-,119	-,995	,322
Genel çevre yönetimi uygulamalar	,414	,113	,425	3,659	,000

Tablo 7’de yer alan değerlere göre;

- ✓ Müşteri baskısının operasyon performansına olan etkisini gösteren $\beta = 0,458$ $p = 0,002$ ve $p < 0,05$ değerleri incelendiğinde operasyon performansı ve müşteri baskısı değişkeni arasında istatistiksel açıdan anlamlı pozitif doğrusal bir ilişki vardır,

- ✓ Genel çevre yönetimi uygulamalarının operasyon performansına olan etkisini gösteren $\beta = 0,414$, $P=0,00$ ve $p<0,005$ değerleri incelendiğinde operasyon performansı ve genel çevre yönetimi uygulamalar değişkeni arasında istatistiksel açıdan anlamlı pozitif doğrusal bir ilişki vardır,
- ✓ Değerlendirmeye dayalı yönetim uygulamalarının operasyon performansına olan etkisini gösteren $\beta = 0,313$ $p=0,003$ ve $p<0,05$ değerleri incelendiğinde operasyon performansı ve değerlendirmeye dayalı yönetim uygulamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı pozitif doğrusal bir ilişki vardır diyebiliriz.

Diğer taraftan;

- ✓ Ekonomik baskının operasyon performansına olan etkisini gösteren $\beta=0,91$ ve $p=0,401$ ve $p>0,05$ değerleri incelendiğinde ekonomik baskınının operasyon performansına katkısı yoktur,
- ✓ Prosedüre dayalı uygulamaların operasyon performansına olan etkisini gösteren $\beta=-0,109$ $P=0,361$ ve $p>0,05$ değerleri incelendiğinde operasyon performansı ile prosedüre dayalı uygulamaları arasındaki ilişki negatif, yani operasyon performansı 1 birim artarsa prosedüre dayalı uygulamalar değişkeni 0,109 oranında azalacaktır,
- ✓ İş ortağı tabanlı yönetim uygulamalarının operasyon performansına olan etkisini gösteren $\beta = -0,124$ ve $p=0,164$ ve $p>0,05$ değerleri incelendiğinde operasyon performansı ile iş ortağı tabanlı yönetim uygulamaları arasındaki ilişki negatif, yani operasyon performansı 1 birim artarsa iş ortağı tabanlı yönetim uygulamaları değişkeni 0,124 oranında azalacaktır,
- ✓ Çevre düzenlemelerinin operasyon performansına olan etkisini gösteren $\beta=-0,200$ $P=0,260$ ve $p>0,05$ değerleri incelendiğinde operasyon performansı ile çevre düzenlemeleri aralarındaki ilişki negatif, yani operasyon performansı değişkeni 1 birim artarsa ekonomik baskı değişkeni 0,200 oranında azalacaktır.

Tablonun ANOVA anlamlılık sütunu incelendiğinde değişkenler arasındaki ilişkinin sig.<0,001 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Tablodaki ilişki formüle edilecek olursa; $F(7, 92) = 13,916$; sig.<0,001 denklemi oluşturulabilir.

Tabloda yer alan bağımsız değişkenlere ait katsayı kısmı regresyon denklemi için kullanılan regresyon katsayılarını ve bunların anlamlılık düzeylerini vermektedir. Operasyon performansı ile genel çevre yönetimi uygulamalar, müşteri baskısı, değerlendirmeye dayalı yönetim uygulamaları arasındaki ilişki sig.< 0,001 ve sig.<0,05 düzeyinde anlamlı iken, ekonomik baskı, prosedüre dayalı uygulamaları, iş ortağı tabanlı yönetim uygulamaları ve çevre düzenlemeleri arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir.

Yapılan regresyon analizi sonucuna bakılarak;

- ✓ “H₈: İşletmelerin çevre düzenlemeleri ile operasyon performansı arasında olumlu bir etkileşim vardır”, “H₁₀: İşletmelerde ekonomik baskı ile operasyon performansı arasında olumlu bir etkileşim vardır”, “H₁₁: İşletmelerin prosedüre dayalı uygulamaları ile operasyon performansı arasında olumlu bir etkileşim vardır” ve “H₁₃: İşletmelerin iş ortağı tabanlı yönetim uygulamaları ile operasyon performansı arasında olumlu bir etkileşim vardır” hipotezleri etkileşim olmadığı ($p>0,05$) için reddedilmiştir.
- ✓ “H₉: İşletmelerde müşteri baskısı ile operasyon performansı arasında olumlu bir etkileşim vardır”, “H₁₂: İşletmelerin değerlendirmeye dayalı yönetim uygulamaları ile operasyon performansı arasında olumlu bir etkileşim vardır” ve “H₁₄: İşletmelerin genel çevre yönetimi uygulamaları ile operasyon performansı arasında olumlu bir etkileşim vardır” hipotezleri olumlu bir etkileşim ($p<0,05$) olduğu için kabul edilmiştir.

5. Sonuç

Literatür çalışmalarında çevreci üretim uygulamalarının işletmelerin performanslarına etkisini ölçen çalışmalar incelendiğinde çevreci üretim uygulamalarının işletme performanslarına etki eden ölçütlerin ekonomik, çevresel ve operasyonel performans olduğu görülmektedir. Venus (2011) çevresel performans, Perotti vd., (2012) üçlü performansı (çevresel, ekonomik ve operasyonel), Ramirez vd., (2013) operasyonel performansı, Ye vd., (2013) yine benzer şekilde çevresel ve ekonomik performansı, Lai ve Wong (2012) çevresel ve operasyonel performansı, Garcia-Rodriguez (2013) sadece ekonomik performansı esas almıştır.

Lai ve Wong'un (2012) de yaptıkları çalışmada ürünlerin üretim aşamasından dağıtımına kadar olan süreçte doğan çevresel zararların engellenmesi için çevreci üretim kavramını ortaya çıkaran üç faktörü; müşteri baskısı, ekonomik teşvik ve düzenleyici gereksinimler olarak boyutlandırmıştır. Bu çalışmanın kapsamı daraltılarak TRA1 Bölgesinde bir araştırma yapılmıştır.

Araştırma sonucunda toplanan veriler analiz edildiğinde “H₄: İşletmelerin prosedüre dayalı uygulamaları ile çevre performansı arasında olumlu bir etkileşim vardır”, “H₇: İşletmelerin genel çevre yönetimi uygulamaları ile çevre performansı arasında olumlu bir etkileşim vardır”, “H₉: İşletmelerde müşteri baskısı ile operasyon performansı

arasında olumlu bir etkileşim vardır”, “H₁₂: İşletmelerin değerlendirmeye dayalı yönetim uygulamaları ile operasyon performansı arasında olumlu bir etkileşim vardır” ve “H₁₄: İşletmelerin genel çevre yönetimi uygulamaları ile operasyon performansı arasında olumlu bir etkileşim vardır” hipotezleri olumlu bir etkileşim ($p < 0,05$) olduğu için kabul edilmiştir.

Diğer taraftan “H₁: İşletmelerin çevre düzenlemeleri ile çevre performansı arasında olumlu bir etkileşim vardır”, H₂: “İşletmelerde müşteri baskısı ile çevre performansı arasında olumlu bir etkileşim vardır”, “H₃: İşletmelerde ekonomik baskı ile çevre performansı arasında olumlu bir etkileşim vardır”, “H₅: İşletmelerin değerlendirmeye dayalı yönetim uygulamaları ile çevre performansı arasında olumlu bir etkileşim vardır” hipotezi, “H₆: İşletmelerin iş ortağı tabanlı yönetim uygulamaları ile çevre performansı arasında olumlu bir etkileşim vardır”, “H₈: İşletmelerin çevre düzenlemeleri ile operasyon performansı arasında olumlu bir etkileşim vardır”, “H₁₀: İşletmelerde ekonomik baskı ile operasyon performansı arasında olumlu bir etkileşim vardır”, “H₁₁: İşletmelerin prosedüre dayalı uygulamaları ile operasyon performansı arasında olumlu bir etkileşim vardır” ve “H₁₃: İşletmelerin iş ortağı tabanlı yönetim uygulamaları ile operasyon performansı arasında olumlu bir etkileşim vardır” hipotezleri etkileşim olmadığı ($p > 0,05$) için reddedilmiştir.

TRA 1 Düzey 2 Bölgesi illeri olan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri Doğu Anadolu Bölgesi illeri içerisinde önemli üretim ve ticaret merkezleri arasındadır. Özellikle Erzurum ili büyükşehir olması ve pek çok büyük firmanın Doğu Anadolu bölgesindeki dağıtım merkezinin yer alması ile öne çıkmaktadır. Şehirde Aşkale Çimento gibi Türkiye’de ilk 100 şirket arasına giren önemli üreticiler de bulunmaktadır.

Yapılan çalışmada bölgede yer alan imalat işletmeleri araştırmanın ana kütlelerini oluşturmaktadır. Daha önce verilen örneklerde de görüleceği üzere dünyanın pek çok bölgesinde işletmelerin çevre ile olan ilişkisi incelenmiş ve çevre konusunda çalışmalar yürüten işletmelerin ölçekleri ne olursa olsun pozitif yönde etkilendikleri tespit edilmiştir. Literatür araştırmasında ortaya çıkan bu olumlu tablo aynı şekilde TRA 1 Düzey 2 Bölgesi illeri için de geçerli olup olmadığı sınanmak istenmiştir. Araştırma neticesinde çıkan sonuçların diğer araştırmaları destekler nitelikte olduğu gözlemlenmiştir.

Sanayi alanında yaşanan gelişmeler, kaynakların bilinçsiz kullanılması ve buna ek olarak insanların çevreye verdikleri zararlar küresel ısınma ve buna paralel olarak ortaya çıkan birçok çevresel dengesizliklere neden olmaktadır.

Çoğunlukla gelişmiş ülkelerde faaliyette bulunan işletmeler dünyamızı daha temiz ve daha yaşanılabilir bir ortama haline getirmek için birbirleriyle rekabet halindedirler. Gelişmiş ülkelerdeki çevreci uygulamalar ülkemizde mevcut bulunan uygulamalarla karşılaştırıldığında ortaya oldukça büyük farklılıklar çıkmaktadır. Markalaşmış işletmeler, çevreye verdikleri zararı azaltmak için çevreci üretim uygulamalarını etkin bir biçimde kullanırlar. Bu durum da işletmelere rakiplerine karşı rekabet avantajı sağlamaktadır.

İmalat ve taşıma esnasında oluşabilecek çevresel zararları minimuma indirmek için uygulanan çevreci üretim çevresel performans da üst seviyelere çıkmasına yardımcı olmaktadır. Bir ürünün yaşam döngüsü boyunca çevreye olan zararını minimum seviyede tutmak için çözüm öneren birçok araştırma yapılmıştır. Çevreci üretim uygulamaları, çevreyi verimli bir şekilde kullanarak işletmelerin ekonomik ve çevresel faydalar elde etmesinde önemlidir.

Tablo 8. Araştırmanın Ölçeği

Çevre Düzenlemeleri
<p>Ürünlerimiz kendi ülkemiz de dâhil belirli çevre yasalarına sahip ülkelere satılmaktadır.</p> <p>Ürünlerimizin üretiminde uymamız gereken çevre mevzuatları oldukça katıdır.</p> <p>Üretimde kullandığımız malzemeler, tehlikeli madde tüketimini sınırlayan yönetmeliklerle kontrol edilmektedir.</p> <p>Ürünlerimiz birçok ülkenin çevre mevzuatına uygundur.</p>
Müşteri Baskısı
<p>Müşterilerimiz, ürün ya da ambalajın geri dönüşümün sorumluluğunun bizim olduğunu düşünmektedir.</p> <p>Müşterilerimiz, işletmemizin ürün ve ambalajlarının çevre mevzuatlarına uygun olmasını istemektedir.</p> <p>Müşterilerimiz ürün iade programımıza katılırlar.</p>
Ekonomik Baskı
<p>İşletmemizin atıkları bertaraf etme maliyeti artmaktadır.</p> <p>Yeniden kullanılabilir ürünleri piyasalardan almak maliyet tasarrufu programımıza katkıda bulunur.</p> <p>Üretimde geri dönüşümden elde edilen malzemelerinin kullanımı malzeme maliyetimizi azaltır.</p>

Tablo 8. (Devamı)**Prosedüre Dayalı Uygulamalar**

İşletmemizde çevre yönetim prosedürleri resmi olarak yayınlanmıştır.
 İşletmemizde çevre işlerinden sorumlu bir departmanımız/çalışanımız mevcuttur.
 İşletmemizde çevre yönetimi prosedürleri yaygın olarak kullanılır.
 Çevre yönetimi performansımız resmi olarak raporlanır.

Değerlendirmeye Dayalı Yönetim Uygulamaları

Çevre yönetimi uygulamalarımız düzenli olarak izlenir.
 Çevre yönetimi uygulamalarımız düzenli olarak rapor edilir.
 Zaman zaman çevre yönetimi uygulamalarımızda iyileşme yöntemleri araştırırız.

İş Ortağı Tabanlı Yönetim Uygulamaları

Müşterilerimiz çevre yönetimi uygulamalarımızın oldukça etkili olduğunu düşünüyor.
 Çalışanlarımız çevre yönetimi uygulamalarımızın oldukça etkili olduğunu düşünüyor.
 Çevre yönetimine ilişkin performansımızın sonuçları yaygın olarak paylaşıyoruz.
 Çevre yönetim prosedürlerimiz kurumsal eğitimlerimizin bir parçasını oluşturuyor.

Genel Çevre Yönetimi Uygulamaları

İşletmemizin çevre yönetim uygulamalarını izlemeye yönelik gelişmiş bir veri tabanına sahiptir.
 Girdilerimizi çevre yönetim prosedürleri uygulayan tedarikçilerden satın alma eğilimindeyiz.
 İşletmemiz çevre yönetimi belgelerine sahip olmayı önemli bulmaktadır.

Çevre Performansı

Emisyon oranımızı düşürdük.
 Atık su miktarımızı düşürdük.
 Katı atık miktarımızı düşürdük.
 Tehlikeli madde kullanım oranımızı düşürdük.
 Çevre kazası oranlarımızı düşürdük.

Operasyon Performansı

Ürün kalitemizi önemli ölçüde yükselttik.
 Pazardaki konumumuzu iyileştirdik.
 Daha iyi ürünler geliştirdik.
 Üretimdeki atık miktarımızı düşürdük.
 Satış yaptığımız pazar alanımızı genişlettik.
 Teslimat sürelerimizi iyileştirdik.

Kaynakça

- Ağacan, İ. (2014). *Çevre kirliliği sorunları ile mücadelelerde Türkiye'de uygulanan çevre vergileri ve çevre vergisi bilinci*. (Tez No. 366918) [Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi]. Ulusal tez merkezi
- Çaça, A. (2016). *ISO 14000 çevre yönetim sistemi standartları ile avrupa birliği çevre etiketi ve aralarındaki ilişki: Türkiye'deki uygulamalar*. (Tez No. 421478) [Yüksek lisans tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi]. Ulusal tez merkezi
- Çam, H. (2012). *Türkiye'deki üniversitelerde bulut bilişim teknolojisinin uygulanabilirliğinin teknoloji kabul modeli yaklaşımıyla belirlenmesi*. (Tez No. 319751) [Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi]. Ulusal tez merkezi.
- D'Souza C., Mc Cormack, S., Taghian, M., Chu, M., Mort G.S, Ahmed, T.(2020). An empiricial examinations of sustainability for multinational firms in China: Implications for cleaner production. *Journel Of Clenaer Prosuaction*, 242, 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.118446>
- Dede, O. (2019). *Türk imalat sanayi firmalarında yeşil üretim uygulamalarının incelenmesi*. (Tez No. 56529). [Yüksek lisans tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi]. Ulusal tez merkezi.
- Erol, G. H. (2005). *Sınıf öğretmenliği ikinci sınıf öğrencilerinin çevre ve çevre sorunlarına yönelik tutumları*. (Tez No. 196986) [Yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi]. Ulusal tez merkezi.
- Garcia-Rodriguez, F.J., Castilla-Gutierrez C. ve Bustos-Flores C. (2013). Implementation of reverse logistics as a sustainable tool for raw material purchasing in developing countries: The case of Venezuela. *Int. J. Production Economics*, 141, 582–592. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2012.09.015>.
- Ghorbannezhad, P., Azizi, M., Thing, J. C., Layeghi ve Ramezani, O. (2010). Cleaner production: a case study of Kavehpapermill. *International Journal of Sustainable Engineering*, 4 (1), 68-74. <https://doi.org/10.1080/19397038.2010.528464>

- Gupta, M. (1995). Environmental management and its impact on the operations function. *International of Operations & Production Management*, 8, 34-51. 10.1108/01443579510094071.
- Kalaycı Ş. (2018). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Asil Yayın Dağıtım.
- Lai, K. ve Wong, W. Y. (2012). Green logistics management and performance: Some empirical evidence from Chinese manufacturing exporters. *Omega*, 40(3), 267-282. <https://doi.org/10.1016/j.omega.2011.07.002>.
- Maama, H., Doorasamy, M. ve Rajaram, R. (2021). Cleaner production, environmental and economic sustainability of production firms in South Africa. *Journal Of Cleaner Production*, 298, 1-10. 10.1016/j.jclepro.2021.126707
- Mokhtari, H. ve Hasani, A. (2017). A multi-objective model for cleaner production transportation planning in manufacturing plants via fuzzy goal programming. *Journal of Manufacturing Systems*, 44: 230-242. <https://doi.org/10.1016/j.jmsy.2017.06.002>
- Neto, G. C. O., Santana, J. C. C., Filho, M. G. ve Jabbour, C. J. C. (2020) Assessment of the environmental impact and economic benefits of the adoption of cleaner production in a Brazilian metal finishing industry. *Environmental Technology*, 41(14), 1814-1828, doi: 10.1080/09593330.2018.1551426.
- Özesen, E. (2009). *Yeşil tedarik zinciri yönetimi ve ambalaj sanayinde bir uygulama*. (Tez No. 227543) [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi] Ulusal tez merkezi.
- Perotti, S., Zorzini M., Cagno E., Micheli G., (2012). Green supply chain practices and company performance: The case of 3PLs in Italy. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 42(7), 640-672. 10.1108/09600031211258138.
- Ramirez, A., ve Girdauskiene L. (2013). The relationship between knowledge and green logistics: A theoretical approach. *Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics*, 24(3), 267-274. 10.5755/j01.ee.24.3.3312.
- Rehman, M.A., Seth, D. Ve Shrivastava, R.L. (2016) . Impact of green manufacturing practices on organisational performance in Indian context: An empirical study. *Journal of Cleaner Production*, 20(137), 427- 448. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.07.106>
- Ortolano, L., Sanchez-Triana, E., Afzal, J., Ali, C. L. ve Rebellón, S. A. (2014). Cleaner production in Pakistan's leather and textile sectors. *Journal of Cleaner Production*, 68, 121 - 129. DOI: 10.1016/j.jclepro.2014.01.015.
- Seçer, İ. (2017). *Spss ve Lisrel ile pratik veri analizi*. Anı Yayıncılık.
- Şenel, M. (2004). *ISO 14000 çevre yönetim sistemi uygulamalarının işletmelerin kurum imajıyla olan ilişkisinin incelenmesi ve Eskişehir ilinde beyaz eşya üreten işletmeler ve tüketicileri üzerinde yapılan bir araştırma*. (Tez No. 143922) [Yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi]. Ulusal tez merkezi ().
- Tanrıverdi, K. (2018). *Yeşil lojistik yönetimi uygulamalarının çevresel performansla olan ilişkisi üzerine bir araştırma*. (Tez No. 527003) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi] Ulusal tez merkezi.
- Tatlı, Y. (2015). *Kobilerde büyüme stratejileri: Erzurum, Erzincan ve Bayburt'ta KOBİ'ler üzerine bir araştırma*. (Tez No. 429699) [Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi]. Ulusal tez merkezi.
- Tezcan, D. (2001). Çevre yönetimi. *TMMOB Metalurji Mühendisleri Odası Dergisi*, 127.
- Tıraş, H. H. (2012). Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre: Teorik Bir İnceleme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 57 - 73
- Venus, L. (2011). Green management practices and firm performance: A case of container terminal operations. *Resources, Conservation and Recycling*, 55(6), 559 – 566. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2010.12.001>.
- Yaşloğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74-85.
- Ye, F., Zhao X., Prahinski C., Li Y., (2013). The impact of institutional pressures ,top managers' posture and reverse logistics on performance evidence from China. *International Journal of Production Economics*, 143(1), 132-143. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2012.12.021>.
- Yılmaz, A. ve Bozkurt, Y. (2011). Avrupa Birliğine uyum sürecinde Türk kamu ve özel işletmelerinin çevreye duyarlılığı üzerine bir uygulama: ISO 500 örneği. *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 18(1), 2 - 18.
- Zeng, S.X., Meng X.H., Yin, H.T., Tam, C.M. ve Sun, L. (2010). Impact of cleaner production on business performance. *Journal Of Cleaner Production*, 18(2010), 975 - 983. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2010.02.019>.
- Zhu, Q., Sarkis, J., ve Lai, K. H. (2008). Confirmation of a measurement model for green supply chain management practices implementation. *International Journal of Production Economics*, 111(2), 261-273. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2006.11.029>.
- Zhu, Q., Geng, Y., ve Lai, K. (2010). Circular economy practices among Chinese manufacturers varying in environmental-oriented supply chain cooperation and the performance implications. *Journal Of Environmental Management*, 91, 1324 - 1331. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2010.02.013>.

Tarih, Ütopya ve Siyaset: Martin Buber ve Ernst Bloch'un Aktif Mesianizmi

Salih Akkanat¹

Özet

Bu makale, siyasetin ve siyasal eylemin olanaklılık koşullarını sorgulamayı amaçlayan bir çalışmadır. Siyaset, 18. ve 19. yüzyıllardan itibaren ilerleme düşüncesinin ve tarih felsefelerinin eşliğinde düşünülmüş bir kavramdır. Bu süreçte tarihin anlamını bir idealden ya da tedrici bir süreçten türeten görüşler ile siyasal eylemin ontolojisi arasında köklü bir uyumsuzluğun meydana geldiğinden bahsetmek mümkündür. Bu nedenle, 20. yüzyıl tarihinin uzun bir kesiti, özgürlük ve özerklik fikri ile bağlantılı aktif bir siyaset düşüncesinin zayıflığına tanıklık etmiştir. Bu zayıflığın temel sebeplerden biri, ilerleme kavramı ve tarih felsefeleri ile zamansallık fikrinin siyaset düşüncesine sirayet etmiş olmasıdır. Tarih, tarihin amacı ve gelişme dinamiklerine dayalı olarak anlam kazanıyor ise bireysel ahlaki yükümlülüklerden ya da irade sahibi siyasal bir öznelikten ne ölçüde söz edilebilir? Teleolojik ve diyalektik zamansallık düşüncesi ile siyasi eylem ve etik arasında nasıl bir ilişki kurulabilir? Din, ütopya ve siyaset arasında alışılmamış bağlar kuran Buber ve Bloch, bu gibi sorulara verdikleri özgün cevaplarla güncelliğini koruyan bir siyaset ve toplum felsefesi geliştirmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: mesianizm, ütopya, siyaset, Martin Buber, Ernst Bloch

History, Utopia and Politics: The Active Messianism of Martin Buber and Ernst Bloch

Abstract

This article is an introductory investigation into a study of the conditions of possibility of politics and political action. Since the 18th and 19th centuries, politics is a concept that has been considered in the accompaniment of the idea of progress and philosophies of history. In this process, it is possible to talk about a radical incompatibility between the views that derive the meaning of history from an ideal or a gradual process and the ontology of political action. Thus, a long section of 20th century history has witnessed the weakness of an active political thought associated with the idea of freedom and autonomy. One of the main reasons for this weakness is that the concept of progress and philosophies of history and the idea of temporality have permeated political thought. To what extent can one talk about individual moral obligations or a political subjectivity with will, if history gains meaning based on the purpose and developmental dynamics of history? What is the relationship between the teleological and dialectical idea of temporality and political action and ethics? Buber and Bloch, who established unconventional links between religion, utopia and politics, put forward a political and social philosophy that remains up-to-date with their original answers to such questions.

Keywords: messianism, utopia, politics, Martin Buber, Ernst Bloch

**Araştırma ve Yayın
Etigi Beyanı**

Etik kurul kararı gerektirmemektedir.

Çıkar Beyanı

Yazarlar ya da üçüncü taraflar açısından çalışmada çıkar ilişkisi/çatışması bulunmamaktadır.

Giriş

Tarih ve ütopya arasındaki ilişki, siyasetin varoluş koşulları ile ilgili tartışmanın temel kaynaklarından birini oluşturur. Genellik ütopya, uzamsal bir nosyon olarak görülür; ve tarihsel-toplumsal çatışmaların,

¹ Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Gümüşhane/Türkiye, salih.akkanat@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8766-9238>

onları yaratan sebepler ile birlikte ortadan kalktığı, insanlığın kendi doğasıyla uyumlu ve kendine yeterli olduğu bir durumu hipotetik ifadesini temsil eder. Tarih ise, insanın zamansal açıdan varoluşunu simgeler ve toplumsal yaşamdaki dönüşümlerin betimleyici ve yorumlayıcı bir sunumuna bağlı kalır. Tarihin anlamı bu açıdan tarihsel-toplumsal değişimler ile ilişkinin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Tarihin anlamı, teleolojik ve tarihe içkin gelişmelerin bir sonucu olarak okunduğu gibi tarihe dışardan atfedilen bir amaçlar kümesinin ifadesi olarak da görülebilir. Anlamın, zamana dışsal karakteri ile zamana tabi doğası arasında bütünlük ilişkisi kuran söylemler; tarihin sonuna dair eskatolojik yorumlardan, tarihsel dönüşümleri gözleme dayalı olarak sistematikleştirmeye ve zamanın doğasına dair fenomenolojik soruşturmalara değin çeşitlilik gösterir. Buna göre tarihte anlam; ya Mesih'in geleceği güne göre şekillenir ya tarihin içkin ve özerk güçlerine kayıtlıdır ya da anlamı kuran yorum-bilgisel, dilsel süreçlere bağlıdır. Sonuç olarak, tarihte olan ile tarihin anlamı arasındaki ilişki; teolojik, ampirik ve dilsel yaklaşımlara göre farklı biçimler almaktadır. Ancak yine de bu yaklaşımlar, tarihin kaosuna kutsal ya da seküler düzen ideallerine göre şekil vermek istemeleri bakımından birbirlerine benzerler.

Tarihin nasıl şekillendiği, hangi koşullar altında meydana geldiği, başka bir deyişle tarihin anlamının ne olduğu sorusuna; teolojik, etik, siyasal ve epistemolojik hipotezler etrafında bulunan cevaplar, aynı zamanda siyasal eylemin koşullarına ilişki bir soruşturmaya dönüşür. Gözlem veya yorum aracılığıyla tarihin anlamını düşünmek, tarih hakkında bir öngörü ve tarihe egemen olma düşüncesini beraberinde getirir. Nitekim tarihin 19. yüzyılda özerk bir bilim dalı olarak doğuşu ile sosyalist ütopyaların aynı yüzyıl içinde ortaya çıkışı tesadüf sayılamaz. Tarihin anlamına ilişkin farklı kavrayışlara sahip olsalar da doğa bilimlerine dayalı olarak insan eylemlerinin yapısını anlamaya çalışmaları bakımından benzerler. Tarihi teleolojik bir süreç olarak algılayan tarihçi, kendi sonuna doğru ilerlemekte olan bir süreç öngörür. Oysa bir ütöplast için tarih, çizgisel bir süreç olarak değil; toplumsal adalet, entelektüel ve ahlaki aydınlanma adına verilen mücadelelerden meydana gelmektedir.

Bu bağlamda, teleolojik tarih bilimi ile ütöplastik tarih yorumları arasında, tarihin anlamına ilişkin çok temel bir farklılık çıkar karşımıza. Tarihin teleolojik yorumunda, insan deneyimlerinin özgüllüğünün veya tekilliğinin, tarihin bütünlleştirici, soyut ve ideal tümeline tabi kılınması söz konusu iken; bir ütöplast için insan eylemlerinin tarihe içkin güçlere veya bağlamsal nedenlere tabi kılınması, insanın ahlaki ve siyasal sorumluluk duygusuna, irade sahibi bir özne olma vasfına aykırı görülür. Teleolojik ve ütöplastik tarih yorumları arasındaki bu çatışma, 19. yüzyıl sonu toplum ve siyaset teorilerinin önemli bir bölümüne egemen olmuştur. Toplumsal değişimin nasıl olması gerektiği sorusuna göre şekillenen bu çatışma; değişimin tedrici, kısmi veya reformist bir tarzda mı yoksa her şeyi içine alan, bütüncül, ani ve devrimci bir tarzda mı olması gerektiği şeklinde çıkar karşımıza.

Bu makale, Batı entelektüel tarihinden bir kesit olarak, Orta Avrupa Yahudi mesiyанизminin çatışan bu ekoller arasında amaçladığı uzlaşmanın konturlarını sergilemeye çalışıyor. Teleolojik ve ütöplastik tarih anlayışlarının; zamana tabi olmak ve olmamak; dünyevi olan (profane) ve kutsal olan (sacred) gibi birbirini dışlayan kategorilerini uzlaştırmayı amaçlayan bu "seküler ütöplast" tarih anlayışı, tarihsel mesiyанизm olarak adlandırılabilir. Romantik ve idealist Alman felsefeleri ile Yahudiliğin Kabalist ve Hasidik yorumlarına dayanarak Martin Buber ve Ernst Bloch gibi düşünürler, bireysel ve toplumsal hayatın mesiyanik (tarih-ötesi) ve tarihsel-teleolojik (zamansal) temelleri arasında ilişki kurmaya çalışmışlardır. Gerçek ve ideal, özne ve nesne, geçmiş ve şimdi, zaman ve ütöplast gibi geleneksel rasyonalist karşıtlıkları veya ayrımları nötrleştirmeye çalışmış; ateizm ve dinsellik, materyalizm ve tinsellik, romantizm ve rasyonalizm gibi geleneksel çatışmaları aşmayı hedeflemiş; rasyonalist ayrımları nötrleştirmenin ve geleneksel çatışmaları aşmanın sonucunda, modern toplumun, kapitalizm ile içine düştüğü ahlaki parçalanmanın son bulacağını düşünmüşlerdir. Bir bakıma, modernlikte yitirildiği düşünülen uyumun kurtarılması, onarılması, telafisi, düzeltilmesi veya geri kazanılması fikri, bu entelektüel hareketin odak noktasını oluşturmuştur.

1. Orta Avrupa Yahudi Mesianizmi: Tarih, Ütopya ve Siyaset

“Orta Avrupa” kavramı (Mitteleurope), Alman ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’ndan oluşan Alman kültürünün birleştirdiği coğrafi, kültürel ve tarihsel bir alana işaret etmektedir (Löwy, 1992, s. 1; Rabinbach, 1997, s. 78). Orta Avrupa’da modern kapitalizmin temsil ettiği değerlerin romantik eleştirisi ile Yahudi mistisizminin yeniden yorumlanmasının oluşturduğu bir alışımından meydana gelen bu düşünce şekli, özellikle I. Dünya Savaşı öncesinde genç kuşak Yahudiler arasında yaygınlık kazanmıştır (Löwy, 1980). Bu yeni Yahudi *ethos*, üslûp ve içerik itibarıyla “radikal, seküler ve mesianik” bir nitelik gösterir ve 19. yüzyılın sonu ile 1933 arasındaki süreçte, Orta Avrupa Yahudi topluluğunun kültürel ve entelektüel üretiminin olağanüstü bir verimlilik göstermesine sebep olur. Bu verimlilik, büyük ölçüde, antikapitalist bir romantizm ile Yahudi mesianizminin kendine özgü tinsel bir sentez içinde kaynaşmasının ürünüdür.

Mesianizm kavramı, reformist (Cohen, 1995) ve muhafazakâr bir çerçevede yorumlanmış olsa da Max Weber gibi ona radikal bir anlam yükleyenler de vardır. Weber (1967) *Ancient Judaism*’de, Yahudi mesianizmini devrimci bir gelenek içine yerleştirerek, mesih inancının kökenlerini tartışır. “Devrimci” Mesih figürünün doğuşunu ve Mesih inancını, Yahudiliğin bir siyasal örgütlenme biçimi olarak geçirdiği tarihsel dönüşüme bağlar ve bu çerçevede, mesianizmin ütöpik potansiyelini tarihselleştirmeye çalışır. Yahudiliğin en güçlü olduğu dönem olan Davut’un birleşik krallığı sona erdikten ve Süleyman’ın ölümüyle birlikte krallık zayıflayıp ikiye bölündükten sonra, peygamberler döneminin başladığına işaret eder. Peygamberler siyasi krizin, kutsal-olan (sacred) ve dünyevi-olan (profane) arasındaki bölünmenin simgesidirler. Bununla birlikte mevcudiyetleri ve söylemleri ile kurtuluşun nihai olarak gerçekleşeceği zamana dair de kehanetlerde bulunurlar. Böylece, kriz ve felâket fikri kurtuluş düşüncesi ile yakından bağlantılı bir hâl alır. Kriz ile birlikte artık geçmişte kalan “cennet” veya “altın çağ”, onu yeniden onaracak mesianik bir figure ile birlikte “geleceğe” işaret etmeye başlar. Yahudi kurtuluş umudu, sadece bireysel bir kurtuluşa değil kolektif bir kurtuluş ve özerklik anlamına gelir. Mesih, Yahudilerin “zorunlu” sürgünlük dönemine son verecek ve Yahudi devletinin özerkliğini onaracak Davut figürünü cisimleştirir.

Gershom Scholem, Michael Löwy ve Anson Rabinbach ise mesianizmin farklı yönlerinin ortak bir tanım içinde sentezini yapmayı tercih ederler. Ancak özellikle Scholem, diğer ikisinin Yahudi mesianizmine ilişkin çalışmalarının zeminini oluşturur. Scholem (2011) özellikle Yahudi mistisizminin burjuva-karşıtı yönlerinden etkilenir. Yahudi mesianizminin “gizli” kaynakları, burjuva dünyasının soğuk ve soyut rasyonalizmine karşı kültürel ve entelektüel bir tepki ve eleştiri dili sağladığı için önemli görünür. Bu bağlamda Löwy (1992, s. 62), bir tarihçi olarak, Yahudi mesianizminin anarşist boyutu kadar devrimci-özgürlükçü ütopyaların mesianik boyutunun keşfedilmesinde Scholem’in önemli katkıları olduğunu söyler.

Nitekim Scholem (1995, s. 3), “Yahudilikte Mesianik Bir Düşünce Anlayışına Doğru”da, mesianizm fenomeninin merkezinde bulunan muhafazakâr, onarıcı ve ütöpik güçlere dikkat çeker. O’na göre mesianizmin muhafazakâr boyutu, tehlikede olan mevcut durumu korumayı amaçlarken; onarıcı boyutu, geçmişteki ideal duruma dönmeyi arzular. Ütöpik boyut ise, yenilenmiş bir geleceğin inşasına doğru baskı uygular. Ancak mesianizmin gelişiminde özellikle onarıcı ve ütöpik eğilimler daha etkili olmaktadır. Çünkü bu eğilimler, doğaları itibarıyla çelişkili bile olsa, birbirleriyle iç içe geçmiş durumdadırlar ve mesianizm fikrinde kaynaşmış haldedirler. Ütöpik boyut, insanlığın bugünkünden daha iyi bir dünyaya kavuşacağı gelecek idealiyle, geçmişteki “altın çağ”ın yeniden kurulmasının onarıcı boyutunu birleştirmektedir (Scholem, 1995, s. 4). Bu nedenle mesianik düşüncede geçmiş ve gelecek diyalektik bir ilişki içinde kopmaz bir bağ oluşturur. Yenilenmiş bir geleceğe geçmişin üzerinden ulaşılır. Kabalist *Tikkun* kavramı, geçmiş ve gelecek arasında, diyalektik bir ilişki kurulmasını sağlayan bir kavramdır. Scholem’in deyişiyle, “her şeyin sonuna giden yol aynı zamanda başlangıcına giden yol”dur fikrine karşılık gelir. Başka bir deyişle, *Tikkun*, hem kökenin onarılmasını hem de yepyeni bir dünyanın kurulmasını simgelerken; kurtuluş (redemption), evrendeki her şeyin Tanrıyla başlangıçtaki “orijinal” iletişimini yeniden sağlaması anlamına gelir.

Entelektüel tarih açısından, Yahudi mesiyalizmindeki bu ütopyik boyut ile modern devrimci- özgürlükçü ütopyalar arasında (özellikle 1900 ve 1933 arasındaki süreçte), “dikkat çekici yapısal bir benzeşim, yadsınamaz tinsel bir isomorfizm” oluştu (Löwy, s. 21). Çoğu anarşist düşünür için devrimci ütopya, esinini, kapitalizm öncesi geçmişin geleneksel kır cemaati veya zanaatçılık ekonomisinden almıştır örneğin. Mesiyalizme olduğu kadar anarşizme de, otoritenin ortaya çıkışıyla birlikte ortadan kalkan bir *altın çağ* nostaljisi hâkimdir bu nedenle. Bu altın çağ, tarihin kökeni olduğu kadar hedefidir de ve bu sebepten bir devrimin gerçekleşmesi arzu edilir bir şeydir. Dolayısıyla devrimci bir siyaset biçimi, profanlaşmış yeryüzü hayatında, insan ilişkilerinin yozlaşmış ya da araçsal niteliğinde genel bir kopuş veya kırılmaya sebep olmasından ötürü anlam kazanır.

Yahudi mesiyalizminin kurtuluşu (redemption/salvation) tarihsel bir olay olarak görmesi, diğer mesiyalizm biçimlerinden ayrı bir konuma yerleştirilmesine yol açmıştır. Kurtuluş, bireyin ruhunda, içsel bir dönüşüm ile sonuçlanan, katıksız tinsel bir süreç olarak tasavvur edilmekten çok görünür dünyada gerçekleşmesi gereken bir olaydır. Mesih’in gelişyle eş değerde tutulan bu “görünür olay”, radikal ve kıyametimsi bir kopuş ve başlangıç yaratır. Dolayısıyla Yahudi mesiyalizminde, herhangi bir ilerleme ya da evrim sürecinden geçerek değil, mevcut düzenin devrimci bir felaketle bütünüyle çöküşünden sonra bugün ve gelecek, düşüş ve kurtuluş arasındaki derin uçurumun kapanacağı düşünülür (Scholem, 1995, s. 5). Löwy (1992, s. 18), Scholem ile birlikte bu özgürlükçü Yahudi geleneğinin varislerini, “yüzyılımızın en önemli devrimci mesiyalizminin ideologları” olarak tanımlar. Löwy’e göre, modern Yahudi mesiyalizmi ve özgürlükçü ütopyalar, aynı etnik-kültürel ve ideolojik zeminde ortaya çıkmışlar; Alman entelektüel çevresinin romantik anti-kapitalizmi ile yüklü bir düşünsel ortamda gelişmişlerdir. Bu “ikili süreç”, yani mesiyalizm ve özgürlükçü ütopya, içinde Buber, Bloch, Kafka ve Benjamin gibi yüzyılın bazı en önemli entelektüel figürlerinin olduğu bir dizi Orta Avrupalı düşünürün eserlerinde bazen gözle görünür biçimde bazen de altta yatan güçlü bir eğilim olarak izlenebilmektedir.

Diğer taraftan Anson Rabinbach (1985, s. 78), Löwy’nin modern Yahudi mesiyalizmini, özgürlükçü anarşizm ile romantik antikapitalizm temelinde yorumbilgisel Yahudi motiflerinin kaynaştığı entelektüel bir uyumun ürünü olarak görmesini eleştirir. Rabinbach, Löwy gibi mesiyalizmi doğrudan doğruya siyasal aktivizme ve sola özgü bir özgürlükçü geleneğe bağlı kılmaktan çok, mesiyalizmi temel bir kategori olarak ele almayı tercih eder. Ona göre, Mesiyalizm itki, Kafka’nın sürgünlüğe dair imgelerinden, Scholem’in siyasal siyonizmine kadar farklı Yahudi-seküler çevrelerde ortaya çıkan, mutlaka özgürlükçü olması ve siyasal radikalizmler ile bağlantılandırılması gerekmeyen bir eğilim olarak görülebilir. Örneğin Lukács’ın *Ruh ve Biçim* ile *Roman Kuramı* gibi siyasal aktivizme henüz bulaşmadığı Marksizm öncesi erken dönem eserlerinde, radikal bir mesiyalizm anlayışı egemen iken, *Tarih ve Sınıf Bilinci* gibi siyasal radikalizm örneği Marksist bir eserde, mesiyalizmin pek bir etkisi yok gibidir. Yine Franz Rozenzweig’in *Kefaret Yıldızı*, kurtuluşçu radikal bir Yahudi dinselliğini vurgulayan Mesiyalizm geleneğinin bir parçasıdır; ancak yine de her türlü siyasal radikalizmden uzak durmaya çalışır. Bu çerçevede Rabinbach Yahudi mesiyalizmini, yirminci yüzyılın hemen başında bir dizi radikal Yahudi duyarlılığı arasında ayırtedilebilen; eski Yunan’ın bir tür tutum, alışkanlık, huy veya mizaç diye tanımladığı bir *ethos* olarak tanımlamayı tercih eder (Rabinbach, 1985, s. 83).

İster aktivizme sıkıca bağlı olsun isterse hiçbir şekilde somut siyasal bir mihenk taşı bulunmasın, Yahudi mesiyalizmi, bireyin ve toplumun bütünüyle dönüşmesini amaçlayan bir siyaset anlayışı veya tinsel bir radikalizm örneği olarak belirli bir entelektüellik biçimini yansıtmaktadır. Ancak Yahudi mesiyalizminin siyaseti son tahlilde, kuramsal veya somut gerçeklik düzeyinde, “apokaliptik” bir netlik arzeder; bu nedenle sosyal demokrasi, Siyonizm ve liberalizm gibi siyasal evrimcilik biçimlerine mesafeli duruşu karakteristik bir özellik gösterir. Başlangıç noktası olarak siyaset, teoloji, felsefe veya estetiği seçmiş olmalarına bakmaksızın Rabinbach, bu mesiyalizm geleneğinin içinde, en azından dört farklı eğilim tespit eder. Bunlar; onarıcı, kurtarıcı-ütopyik, apokaliptik ve etik kararsızlık konumlarıdır.

Onarıcı perspektif, *restitutio ad integrum* fikrini tedrici bir değişim veya reform fikriyle karşılaştırır. Mesiyalizm, geçmişin ideal içeriğinin onarılması veya iadesini temsil ederken aynı zamanda yenilenmiş bir gelecek imgesinin de temelini atar. İdeal alınan geçmişin içeriğinde, ütopyik bir potansiyel saklıdır ve bu, insanlığın geleceğine dair düşünsel bir tasarımın maddi temelini oluşturmaktadır. Gelecek, geçmişin ütopyik potansiyeli sayesinde, *düşüşten* önceki altın çağın yeniden kuruluşunu simgeler. Mesiyalizm kavramı bu nedenle hem geçmişin hem de geleceğin altında yatan orijinal bir ana geri dönüş fikriyle

yakından bağlantılıdır. Rabinbach, Karl Kraus'un ünlü "köken, hedeftir" mottosunu bu bağlamda kullanır. 'Köken, hedeftir' mottosu, kurtuluşun aracı olarak dile; kayıp anlamların, bastırılmış bağlantıların onarılması; geçmişin özgürleşimci semantik potansiyellerinin açığa çıkması amacıyla yüklenen özel bir misyonu ifade eder. Düşüşle birlikte başlayan peygamberlerin geleneği, kamusal kanıt göstermeyi veya tanıklığı gerektirirken, mesiyenik gelenek bilginin ezoterik veya gizli doğasına ilgi duyar (Rabinbach, 1985, s. 83): "Bazı imgeler veya sözcükler, harflerin kombinasyonları ve hatta tüm yapıtlar, geçmişin kayıp ütopyik içeriğini çağrıştırırlar. Ancak çoğu zaman sözcüklerin ve metinlerin sesini duyabilmek, iletmeye çalıştıkları mesajı açığa çıkarabilmek için alegorik bir okumaya, dilin gizemlerine vakıf bir eleştirmene, geçmişin hiyerogliflerini çözmeye yetenekli bir *soybilimciye* ihtiyaç duyulur. Onarıcı perspektifin eleştirmene, okura veya entelektüele yüklediği ezoterik işlevin en güçlü ifadesi Walter Benjamin'in çalışmalarında görülmekle birlikte, Bloch'un kayıp hakikatin onarılışı olarak *gnostik* ütopya nosyonu da aynı eğilimin tekrarıdır. Bilgi burada hayatta kalmanın sembolü olarak güç ile ilişkilendirilmez; daha çok kurtuluşun imgesi ve zaferiyle tanımlanır" (Rabinbach, 1985, s. 85).

Yahudi mesiyanzminin, Rabinbach'ın üzerinde durduğu ikinci boyutu, kurtarıcı-ütopyik boyuttur. Bu boyut, önceki çağların tanık olmadığı türden merkezi bir ideal olarak yeni bir birlik/bütünlük veya saydamlık fikri etrafında örgütlenmiş bir *ütopya* nosyonundan oluşur. Ütopyik görüş, *sürgünde* umut edilmiş veya düşünülmüş ancak orada gerçekleştirilememiş tüm hayallerin tamamlandığı ve gerçekleştirildiği bir gelecek idealidir. Ruhun sürgünlüğünün bitmesi veya *aşkın yurtsuzluğun* sona ermesi de demek olan ütopyanın kuruluşu, başka bir deyişle *kurtuluş*, "ya tarihin sonu olarak ya da tarihin içinde bir olay olarak düşünülür ancak hiçbir zaman bu, tarihin kendi nesnel-içkin dinamiklerinin ürettiği bir olay değildir. Her iki halde de geçmiş ile kesin ve bütünsel bir kopuş ve kırılma gerçekleşecektir" (Rabinbach, 1985, s. 85). Rabinbach bu çerçevede, Lukács'ın *Tarih ve Sınıf Bilinci*'ndeki radikal tezini hatırlatır. Buna göre Lukács, proletarya devriminin özne-nesne özdeşliğini eski haline getireceğine inanmaktadır ve kendi mesiyenik bütünsellik görüşünü onarıcı ezoterik bilgi fikriyle ilişkilendirerek, proletarya devriminin, insanlığın tarih öncesine son vereceğinin altını çizmektedir.

Üçüncü olarak, Yahudi mesiyanzminde kurtuluşu veya esenliğe kavuşmayı; evrim, ilerleme, reform ve hatta bazı devrim örnekleri gibi tarihin içkinliğine bağlı düzenlemelerle kıyaslayan ve buradan hareketle, Mesih'in gelişini ne tederici-tarihsel ne de tarih-üstü bir olay olarak değil de gözle görünür bir olay olarak tasavvur eden apokaliptik bir boyut vardır. Kurtuluşun tarihe içkin güçlerin ürünü olarak görülmesi, mesiyanzmin yalnızca Aydınlanma sonrası seküler yorumlarında vardır. Apokaliptik mesiyanzimde ise vurgu, mesiyenik geleceği geçmişten ayıran duraklama, bekleme anına ilişkindir. Apokaliptik irkilme bugünden geleceğe; sürgünden ve zorunluluktan özgürlüğe ani bir sıçramayı ifade eder. Bu sıçrama, eski yerleşik düzenin tamamen yıkılması ve yadsınmasıyla sonuçlanır. Bu nedenle mesiyanzim şiddet ve felaketin her ikisini birden içermektedir (Rabinbach, 1985, s. 86).

Rabinbach'a göre Yahudi mesiyanzminin köklü değişim fikri, kurtuluşu, hem tarihin içkin güçlerinden hem de bireysel özgürleşim deneyimlerinden bağımsız bir olgu olarak içermektedir. Özgürlük ne tarihin içkin güçlerine bağlı ne de bireysel eylemler yoluyla gerçekleşen tarihsel bir olgudur. Dolayısıyla mesiyanzimde özgürleşmenin olanaklılığına dair bir içgörü korunurken, iyimser ve evrimci bir tarih ve ilerleme anlayışı iptal edilir. Düşüş ile lanetlenmiş tarihin sıradan gerçekliğini kurtuluştan ayıran boşluk, belirli bir eylem ile veya dünyevi olaylar ile kapatılamayacak kadar geniştir. Rabinbach'a göre bu durum, mesiyanzim etiği açısından, özgürleşim fikri ile siyasal bir eylemin gereksizliği arasında bir ikilem yaratır. Bu ikilem mesiyanzmin düşünce biçiminin kararsız, karamsar veya kötümser bir görünüm almasına yol açar (Rabinbach, 1985, s. 86).

Mesiyenik düşüncenin etik kararsızlığıyla sonuçlanan bu ikilem, Yahudi mesiyanzminin dördüncü boyutunu oluşturmaktadır. Rabinbach, Weber'in *Ancient Judaism*'inden hareketle bu etik kararsızlık ikileminin tesadüfi olmadığını altını çizer. I. Dünya Savaşı öncesinde Alman Yahudiliğinin yüz yüze kaldığı sorunlar nedeniyle, bu-dünyada-kurtuluşa dair bir kötümserliğin beslediği güçlü bir umut ilkesi veya insanlığın esenliğe kavuşacağı anı simgeleyen bir gelecek beklentisi, Yahudi mesiyanzminin söylemine yerleşmiştir. Ancak bu nedenle Yahudi mesiyanzimi, eskatolojinin özgürleşimci potansiyeline bağlı kalmak ile; bugünün mevcut gerçekliğine karşı tevazunun, tevekkülün, tahammülün veya edilgenliğin şekillendirdiği etik bir tutum almak arasında salınmaktadır. Bu sarkaç, umut ve umutsuzluk arasında sürekli gidip gelir ve sonunda mesiyenik gelenek, düşünümsel (contemplative) eylemsizlik ile

siyasal eylem kutupları arasında kısıvrak yakalanır. Weberci terimlerle söylenirse, “bu-dünyasallığa ait ethos öte-dünyasallığa ait kurtuluş imgeleriyle” sürekli çatışma halindedir. Etik açıdan, “edilgenlik ve ahlak-dışı (amoral) şiddet”, mesiyaniğin gelenekte birbirine bağlıdır. Bir taraftan, yalnızca mevcut katı gerçekliğin içinde bulunmayan, gerçeklikte-olmayan şeyler hayatı katlanılır hale getiren umudu canlı tutarken; diğer taraftan, “apokaliptik felaketin”, büyük dönüşüm dönemlerinin en önemli anında bireyin somut eylemleri, normal insani standartlara göre ölçülemediğinden kurtuluşun aracısı olamamaktadır. Başka bir deyişle mesiyaniğin çağın somut insani bir eylem aracılığıyla başlaması pek mümkün değil gibidir. Ezoterik bilgi ve siyasal aşırılık, mesiyaniğin siyasal etiğinin iki kutbudur. Bu nedenle, ezoterik entelektüalizm ile siyasal açıdan aşkın ahlakilik (ahlak-dışılık) arasındaki gerilim özellikle güçlüdür. Ezoterik entelektüalizmin eşdeğeri olarak devrimci nihilizm fikri – Blanqui, Bakunin ve Lukács gibi figürlerde cisimleşen- Yahudi mesiyaniğinin bu boyutunun temel açmazını oluşturur (Rabinbach, 1985, s. 87-88).

Rabinbach’ın altını çizdiği etik kararsızlık ikilemi, bazı metinlerde oldukça güçlüdür. Ancak mesiyaniğin kimi versiyonlarında düşünömsel edilgenlik ile kurtarıcı eylem perspektiflerinin kaynaştığı veya her iki perspektifin dolayımılarak aşıldığı; etik kararsızlığın, müdahil olmak anlamında yorumlandığı yeni bir eylemsellik biçiminin mevcut olduğu da söylenebilir. Bu eylemsellik anlayışı, eylemin, klasik Marksist veya sosyalist şablonun iktidar aracına indirgenmediği; kapitalizmin içkin çelişkilerine bağlı olarak güdümlenmeyen ve toplumsal değişime öncülük eden yeni bir müdahillik veya öznellik biçimi öngörür. Martin Buber ve Ernst Bloch’un ütopya, tarih ve siyaset arasında kurduğu bağlantılar, Orta Yahudi mesiyaniğinin bu açıdan iyi bir örneğidir.

1. 1 Martin Buber: Bir Topluluk Ütopyası

Martin Buber, anarşizme eğilimli Orta Avrupa Yahudi mesiyaniğinin en önemli figürlerinden biridir. I. Dünya Savaşı’nın hemen öncesinde, genç Alman Yahudi entelektüellerinin asimilasyonizmden kaynaklanan kimlik krizine ve modern yabancılaşma deneyiminin olumsuz sonuçlarına karşı, eleştirel bir tutum benimsemelerinde belirleyici bir rol oynamıştır (McCole, 1993). Buber, Yahudiliği yaşayan bir öğreti olarak; son derece kişisel ve insanın iç dünyasına ait bir deneyim biçimi olarak yeniden yorumlamaya çalışır. Toplumsal eleştiri ve hakiki toplum özlemiyle yüklü romantik ve mistik bir dinselliği benimser. Buber’in önemi, yirminci yüzyıl topluluk düşüncesinin en güçlü savunucularından biri olmasından ileri gelmektedir ve bu yeni topluluk fikri, ‘pre-sosyal’ bir topluluk anlayışına değil post-sosyal bir topluluk anlayışına dayanır. Başka bir deyişle, topluluğun kan bağı temelinde tasavvur edildiği yaygın kanının tersine, insanların özgürce seçerek oluşturdukları bir organizasyondan bahsetmektedir. Dinsel, bölgesel veya ulusal sınırların belirlediği bir topluluk fikri yerine insan türünün ve kozmosun birliği temelinde bir topluluk kavrayışı önerir (Löwy, 1992, s. 48).

Dolayısıyla Buber, sabit bir geçmişe referansla veya özcü kimliklere bağlı olarak düşünölmüş bir birliktelikten çok, irade ve akıl sahibi bireylerin bilinçli eylemlerine ve özgür seçimlerine dayanan gönüllü bir topluluk ilkesini savunur. Geçmişteki ve bugünkü gerçekliği tam ve mükemmel bir gerçeklik olarak görmek yerine geleceğe; iyi ve kötü ayrımının aşıldığı bir ufuk olarak ayrıcalıklı bir konum atfetmesinde ve bu kurtuluşu da insanların aktif katılımlarına bağlamasında mesiyaniğinin etkilerini görmek mümkündür. İnsanların, tarihin gidişatına fiili müdahalelerine önem ve öncelik tanıyan bu eylem etiğinin ardında, Buber’in “peygambersi mesiyaniğizim” ile “apokaliptik mesiyaniğizim” arasında yaptığı ayrım yer alır. İlkinde kurtuluş, insanların karar verici bir güç olarak ortaya çıktığı aktif mesiyaniğizme bağlı iken; ikinci yaklaşımda kurtuluş fikri, insanların sadece birer araç olduğu, en küçük ayrıntısına kadar önceden planlanmış sabit bir gelecek olarak görülür. Kurtuluş teması, genellikle parçalanmış bir topluluğun yeniden kurulmasına işaret etmektedir. Bu bakımdan Buber’in, tinsel ve materyalist ya da mesiyaniğin ve sosyalist kurtuluş perspektiflerini birlikte düşündüğü siyasal felsefesi de, organik ilişki biçimlerini parçalayan ve insanları bireycileştiren kapitalist toplum ve devletin sınırlamalarından özgürleşmiş; özerk bireylerden kurulu bir topluluk anlayışına dayanmaktadır. Buber, *Pats in Utopia*’da bu düşüncesinin izini sürmektedir.

Martin Buber, *Pats in Utopia*’da (1996) ütöpik mesiyaniğinin ahlaki boyutu ile ütöpüacı düşüncesinin

siyasal boyutunu birlikte ele alır. Sosyalizm; Marksist ekonomizm ve Hegelci diyalektik düşünce geleneklerinin dışında değerlendirilir ve Saint Simon, Robert Owen, Pierre-J. Proudhon, Charles Fourier ve Peter Kropotkin gibi birinci kuşak ütopyacı sosyalistlerin özgürlükçü idealleri ile ilişkilendirilir. Buber'in bu düşünce biçimlerine eleştirisinin temelinde, özgürlük kavramı yatmaktadır. Ütopyacı sosyalizmin özgürleşmeyi, merkezîyetçi devletin ötesinde gerçekleştirme ideali, devleti merkeze alan ve bununla bağlantılı olarak da devrimci elite ve Partiye belirleyici bir konum atfeden, merkezîyetçi bir sosyalizm türüne bırakmıştır yerini (Buber, 1996, s. 80).

Dolayısıyla Buber topluma bireylerin bir arada düşünüldüğü kolektif bir grubun ve ulusal-kültürel bir topluluğun değerlerinin ötesinde bir anlam yükler. Toplum, birey ve grup arasında karşılıklılık ilkesini esas alan; birbirini ileri düzeyde destekleyip tamamlayan bir ilişki biçimini varsayar. Toplum düşüncesi, katı bir toplumsal ortaklık veya cemaat örgütlenmesinden kaçınmayı gerektirdiği kadar “tüm dirençlerin en içten geleni – kitleselliğe ve kolektif yalnızlaşmaya direnç” diye tanımladığı toplumsal ilişkilerin özgürleşmesi ve bireyselleşmesini zorunlu kılar (Buber, 1996, s. 14). Bu anlamda, asgari düzeyde bir toplumsal örgütlenme ile tekilliğin ve bireyselliğin uyumunu gözeten bir örgütlenme şekli olarak federatif kooperatifleri önemser. Buber'e göre, “kooperatif” bireylerin özerkliğine ve kendiliğindenliğe imkân tanımakla birlikte kapitalist modernliğin gayri-şahsi dünyasında kaybolmakta olan aidiyet ve topluluk hissini de tatmin etmektedir (Buber, 1996, s. 28). Bu açıdan, Buber'in federatif kooperatiflere sempatisi, büyük ölçüde, moderniteye dair romantik antikapitalist hoşnutsuzluğun izlerini taşımaktadır. Modern toplumun mekanik ilişki biçimi ve kolektif sorumluluk duygusunun eksikliği; sözlü kültür, gelenek ve kolektif hafıza gibi topluluk kültürüne has özelliklerin kaybolması, Buber'in toplum fikrini yeniden değerlendirmesine yol açmıştır. Tönnies'in (2019) topluluk ve toplum ayrımından esinlenen Buber, cemaatin (*Gemeinschaft*), farklılıklarına rağmen insanları yine de bir arada tutan özelliğine dikkat çekerken, cemiyetin (*Gesellschaft*) ise tam aksine insanları bir arada tutan bağları zayıflatarak onları ayırıştırıcı yönü üzerinde durur.

Bunun dışında modernite eleştirisinin kaynaklarından biri olarak, Nietzsche'nin Buber'in üzerindeki etkisine değinmek gerekir. Buber, bireyin potansiyel gücünü, toplumsal mekanizmaların yeniden yapılandırılmasının lokomotifini olan yaratıcı bir güç olarak tasavvur eder. Bu açıdan, bireysellik ve toplumsallaşmanın birbirlerinin otonomilerine zarar vermeden birlikte var olabilmesi, federasyonu gerekli kılar. Bu düşünce tarzı nedeniyle çatışma ve çoğulculuk ilkesinden çok, uzlaşma ilkesine dayanan bir siyaset tarzına yakınlık duyar. Devlet ve toplumu antagonist doğrultuda çıkarları çatışan iki ayrı kavramsal kategori olarak değil de, toplumsal olanın ve siyasal olanın sürekliliği içinde düşünmek gerekmektedir. Toplumun, kendi kendini ifade etmesi anlamına gelen bu düşünce şekli, devlet sorununu bertaraf etmenin bir yoludur ve siyasetin partizanca bir mücadele alanı olmaktan çıkarılması düşüncesinden beslenmektedir (Buber, 1996, s. 27). Modern devlet biçimi ile toplumun siyasal potansiyeli arasındaki yabancılaşmanın sona ermesini Buber, sosyalizm tasavvurunun ütopyacılıkla tamamlanmasının bir yolu olarak gördüğü gibi tarihsel zamanın eskatolojik açıdan sona erdirilmesinin bir ifadesi olarak da düşünür. Ütopya ve eskatoloji arasındaki ilişki bu bağlamda açıklık kazanır. Aslında Buber, bireylerin ahlaki yükümlülükleri ile ilgilenmektedir ve bu çerçevede umut eden bir varlık olarak insanın aşkınlığını kurtarmanın peşindedir. Dolayısıyla apokaliptik ya da binyılcı eskatolojilerden ayırmak gerekir onun düşüncesini. Tarihsel zamanın değişken doğasını hesaba katan, ne bir peygamber ne de vaat edilmiş bir son bekleyen, ama umut etmenin bugünü edimsel kılmasına ve zamanın dışına taşırmasına güvenen bir ruh haline sahip çıkar.

Böylece ütopya, bir ideale, mevcudun ötesinde-olana ulaşmaya çabalamak anlamına gelen özünde insani bir arzudan dolayı herhangi bir siyasal tasarının ahlaki ufkunu çerçeveler. Ütopyanın gerçeklikten bir kopuş olduğuna dair geleneksel Marksist görüş ile karşılaştırıldığında, Buber'in amacının, insani bir yetkinleşme veya kendini geliştirme arzusuna, rasyonel ve meşru bir nitelik kazandırmak olduğu söylenebilir. Devrimci sosyalizmin, amaçlardan çok araçlara odaklanan stratejik bir akla savrulma eğilimine karşı; Buber'in ütopyacılığında, siyasal eylemin nihai ereği hiçbir zaman göz ardı edilmez. Bu yüzden Buber, gözetilmesi gerekli temel normlar silsilesi ile diyalektik tarih ve toplum teorisinin karşı konulmaz zorunlulukları arasında bir karşıtlık kurmaya çalışır. Bu karşıtlık noktasından bakıldığında,

siyasal eylem kaynağını, ekonomik ilişkiler ve toplumsal güçler arasında öngörülen bir ilişkiden değil insanlık durumu içinde umut eden varlığın kararlılığından almaktadır.

Tarihsel materyalist bilim ile siyasal eylem arasında kapatılması mümkün olmayan bir boşluk bulunduğunu düşünen Buber için, Marksizm ve devrimci sosyalizmin siyaset teorisi, ister istemez ütopya ögesine başvurmak zorundadır. Ütopycı siyaset tarzı, tarihsel dinamiklerin göz ardı edilmesinin ya da tarihin gerçekçi bir yorumunu dışlamanın ötesinde tam tersine siyasal eylemin zamanı olarak verili bir durumun “burada ve şimdi”sini gerekli kılar. Böylece Buber ütopyanın, tarihi, bilimsel açıdan rasyonel bir gelişme-ilerleme süreci olarak okuyan seküler düşünce yapısı ile bağını keser. Buber’in ütopya kavramının özü, esasında kurtuluş anının *şimdi*, kurtuluş yerinin *burası* ve kurtuluş formunun *bireysel* olmasında yatmaktadır. Ütopik siyasi bir devrimin anlamı, ahlaki bir karakter taşımasındadır. Bir bakıma Marks’ın siyasal bir gereklilik olarak betimlediği olguları Buber, ahlaki bir zorunluluk olarak resmeder. Örneği sınıflı toplum yapısının ortadan kalkması, bilimsel ya da siyasal bir zorunluluk olarak görülürken Buber’e göre bu durum aslında toplumsal ve ahlaki açıdan bir yenilenme ihtiyacından kaynaklanmaktadır (Buber, 1996, s. 14).

Öte yandan Buber, *iyileşme* ve bir tür *yenileşme* anlamına gelen aşkın bir *özlem* ihtiyacından bahsetmesine rağmen, ütopyacı siyasal devrimi, eksiksiz bir yenilik, gelecekte beklenen bir ideal olarak tasavvur etmez. Ütopya her şeyden önce bir *onarım*; modernitenin raydan çıkardığı bir önceki duruma *dönüştür*. Ancak bu düşünce gücünü modernite eleştirisinden alsa bile *tepkici* değildir; zira Buber, bugünün geçmişe, gelecekte uygulanmak amacıyla gözünü dikmesinden bahseder. Ütopya anının ne geçmişte ne de belirsiz bir gelecekte değil de tarihsel mevcudiyetin sürekli bugününde temellenmesi, zamansallık boyutunu, öte-de-olan ile saf, içkin ilişkiselliğin zamanının içine çökertir. Ütopya ne geçmişin ne de geleceğin bir ögesidir; sadece daimi bir ahlaki bugün üretmektedir. Tam da bu nedenle tanımlanabilen, gerçekliği tespit edilebilen ve çerçevesi belli tamamlanmış bir bütünlük değildir. Öyle olduğu içindir de toplumsal özgürleşmenin, bireysel kendini gerçekleştirmenin tamamlandığı bir an olmayacaktır hiçbir zaman; toplum, daima eksiktir ya da kendine hep geç kalacaktır; bu demektir ki ütopya sonu gelmeyen bir mükemmelleşme talebidir aynı zamanda.

Sonuçta, ütopya insanları tarihsel ilerlemenin mekanik bir parçası ya da çıkarlarının esiri bireyler olmaktan kurtarır; onları, toplumun inşasının aktif katılımcıları haline dönüştürür. Bu sayede, Buber tarihe ve insanlara dışardan yönelen apokaliptik bir ütopyayı, mevcudun ötesi ile bağ kurmayı teşvik eden ahlaki yönü kuvvetli bir ütopya ile ikame eder. Buber’in ütopyasının aktif mesiyанизmi böylece insanın siyasal, toplumsal ve varoluşsal boyutlarının iç içe geçtiği bir ütopyadır. Bu ütopya düşüncesi, ütopya felsefesine 19. yy’dan miras kalan mistik, yarı-dinsel, irrasyonel unsurlardan olduğu kadar tarihin aşkın zorunluluklarından da ütopya düşüncesini kurtarır. Bireyin özgürlüğüne ve kişisel sorumluluğa vurgu yaparken, dinsel-kurtuluşçu motiflerden uzaklaştığı ölçüde, özgürlükçü anarşist bir eğilime yakınlık gösteren varoluşsal bir teoloji olarak ortaya çıkar. (Scholem, 1995, s. 240-7).

Bu açıdan, ütopik toplum görüşündeki ontolojik tamamlanmamışlık fikrine dayanarak Buber’i, anarşist siyaset tasavvuru içinde değerlendirmek mümkündür. Ütopyanın gerçekleştiği gerçek zamanlı fiili bir durum, insanın ahlaki varoluşunu koşullayan mevcudun ötesine doğru bir arayışı ve mücadeleyi sekteye uğratacağı için aslında ütopya ve siyaset arasındaki kurucu ilişkinin de sona ermesi anlamına gelecektir. Dolayısıyla, ütopya siyaseti gücünü hem bir kurtuluş vaadinde bulunmasından hem de bu durumun fiili olarak tamamlandığının söylenemeyecek olmasından alır. Sonuç olarak, Buber’in ütopyacılığı, genelde modern Yahudi mesiyанизmine özgü olan, ilk bakışta çelişki gibi görünen bir dizi özellik taşır. Hem bir toplumsal oluşum halini yansıtır; hem de bu toplumsal oluşumun bir nedeni gibi görünür. Bir yandan bireysel ahlaki özgürlüğe kurucu bir rol atfeder; ama diğer yandan da doğası itibariyle toplulukçudur. Bir yandan telafi etmek ister ama diğer yandan da devrim ülküsünden vazgeçmez. Bu açıdan Buber’in ütopya görüşünün muğlak bir nitelik taşıdığı de söylenebilir.

1. 2 Ernst Bloch: Ütopyanın Etiği

Buber gibi ütopyanın ilerlemeci tarzda olmayan ve romantizmden esinlenen bir yorumuna, Bloch’un

düşüncesinde de rastlıyoruz. *The Spirit of Utopia* (2000) eserinden itibaren ütopya'yı, sadece siyasal yaşamın veya tarihin bir ilkesi olarak değil; evrende kendi başına işlemekte olan, sanki *panteist* bir ilke varmış gibi konumlandırmaya çalışır. Mesianizm, doğanın ya da evrenin bu uyuyan ya da uyumakta olan potansiyelini uyandırmak, açığa çıkarmak anlamına gelir. Ütopik umudun dinsel anlamını muhafaza etse de Bloch, ontolojik bir ilke statüsünden çok dünyaya içerden eşlik eden kurtarıcı bir tinin karşılığı olarak kullanır onu.

Bu ütopya tininin varlığını kanıtlamak amacıyla başvurduğu çok çeşitli kaynaklar arasında, sanat özel bir yer tutar. Benjamin gibi romantik sanat anlayışından etkilenen Bloch, sanatı ama özellikle müziği, insanın verili maddi gerçekliğini aşmasına ve dünyayla daha sahil bir ilişki kurmasına aracılık eden, insani bir etkinlik biçimi olarak nitelendirir. Sanat tarihi, sanatsal eleştirinin süzgecinden ya da beğeni yargısının ölçütlerinden çok, ütopya tininin kendini dışa vurma biçimlerine göre yargılanmalıdır. Sanatın büyük medeniyetleri ve ekolleri, tinin farklı görünümüne biçim verirler. Yunan sanatı, hiyerarşi ve uyumu yan yana koyarak logos ve huzur ilkelerinin birlikteliğini duyurmak istemiştir. Mısır sanatının ilkesi taşır; çünkü, devamlılık ve düzen isteğini, ölü beden ve cansız maddede dile getirmeye çalışmıştır. Gotik sanat ise bir cesaret atağıdır; cansız madde ve beden taşından kaçarak dirilmeyi, yaşama yeniden ruh üfleme arzulanmıştır. Son olarak ekspresyonizm ise mesianik dirilişin vücut bulduğu temsillerden biri hatta en ileri düzeydeki örneğidir. Çünkü ekspresyonizmin vaadi; iç ve dış, seyreden ve seyredilen nesne ayrımlarına son vermektir. Nesneyi, kendine hayat veren bir yaşam formu olarak kavramayı amaçlarken, özneyi-seyirciyi de nesne üzerinden kendine hayat veren bir yaşam formu olduğunun idrakine kavuşturmaya çalışır. Bu açıdan ekspresyonizmin taşıdığı mesianik vaat, Batı düşüncesindeki temsil krizine çözüm bulmak; özne ve nesne arasındaki yabancılaşmaya son vermektir. Böylece, insan ve dünya arasındaki kayıp bağı onarma; insanın dünya ile ilişkisine uyumu geri getirme, kayıp bir geçmişe ya da kültürel bir kökene geri dönüşe göre daha kökensel bir girişimi temsil etmiştir. (Bloch, 2000, s. 13-26; 2004, s. 44-47).

Sanattan sonra etik ve epistemoloji, ütopya tininin sergilendiği örnek alanlardır. Bunun için Bloch'un felsefe tarihine dönmesi gerekmiştir. Ampirik gözlem ve pozitivist tümevarım yöntemlerinin, insanın gündelik yaşamdaki ahlaki kararlarını açıklamadaki yetersizliğine dikkat çeker. Ahlaki kararlarımızın mantık kurallarından türetilmemesi ya da gözlemcinin nesnel bakışına kendini sunmaması takdir ve seçim hakkına sahip olduğumuz anlamına gelir ki işte tam da bu durum, ütopya tininin üzerimizdeki etkisini gösterdiği, ahlaki özgürlüğümüzün aşkın boyutunu duyurduğu andır. Ütopyanın tini, ötede olana, özgür iradeyi hareket geçirmek adına işaret ederken; aklı kartezyen cogitonun koşullandırmalarından özgürleştirir. Böylece, ütopik umudun dinamiği aslında bir paradoks içinde yakalanmış olur. Eylemi ve iradeyi, Kartezyen aklın şematizminden kurtarılan; onu ötede ve ideal olanın "henüz-değil"ine tabi kılarak sınırlandırmaya çalışır. Bloch'un Hegel eleştirisinin de temelini oluşturan bir gerilimden söz edilebilir burada. İnsanın dünyadaki ve tarih içindeki konumu, ne mutlak anlamda bir özgürlüğe ne de tam bir belirlenime geçit vermemektedir. Ahlaki özerkliğin aşkın karakteri ile tarihe içkin bir teleolojinin kurtuluş vaadi arasındaki uyumsuzluk, ütopyanın mevzileneyeceği ana has bir gerilim üretir. Bu gerilim Alman İdealizmi tarafından çözülmeye çalışılmış ama başarısız olmuştur. Dünyanın "olması-gereken" in normatif idealleri doğrultusunda ıslahının ancak mevcut-reel olanın içinden geçerek mümkün olduğunun düşünülmesi, tinin kendine yabancılaştığı anları idrak ederek kendi bilincine kavuşacağı varsayılması bir yanılgıdır (Bloch, 2000, s. 185). Ahlaki ideal ile idrak edilen gerçekliğin örtüşmesinin mantıki bir sonucu olan Hegel'in ütopya ontolojisi, olmakta-olana içkin bir eylem ontolojisine bağlı kaldığı için gerçek bir ütopya'yı düşünememektedir; çünkü ütopya ancak "olması gereken"den gücünü alan öznel bir iradenin aşkınlığı ile ilişkilendirilebilir. Bloch'un deyişiyle, "kendimizi nihai anlamda bu dünyadaki her türlü dönüşüme rehberlik eden bir ilke olarak görmeliyiz; aksi halde ne bir süreç, ne umut ne de herhangi bir *sorundan* söz etmek" mümkün olabilir (Bloch, 2000, s. 228).

Bloch, Hegel'in yerine Kant'ı tercih eder; bir ahlak öznesine vücut verdiği ve onu ampirik deneyim ilişkilerinin dışında düşünebildiği için. Öte yandan, Kant'ın ahlak öznesi de fazla biçimseldir; teorik aklın önsel anlama kategorilerine göre eylemde bulunan bir özne varsaymaktadır. Oysa Bloch, özgürlüğü eylemi teminat altına alan aklın kategorilerinden bağımsız düşünmek ister. Eylem, aklın kategorilerine

dayanmadan, kendi içinde bir umut ilkesi barındırır. Kant, özgürlüğü, doğa kanunlarından özgürleşmek anlamında negatif ve evrensel ahlak yasasının taleplerine uymak anlamında pozitif açıdan düşünmüştür; ancak, tam da bu nedenle doğa ve ahlak alanlarının birbirinden ayrılması, ahlaki özerklik ile doğal bir amaç ve hedef arasındaki bağı da koparmaktadır. İnsanlar ahlak kurallarına göre eylemde bulunmakta özgür olsalar da içinde doğal bir amaç ya da hedefin verili olduğu kurallar değildir bunlar. Ütopya, insanın ahlaki anlamda özgür olduğunu ve bu özgürlüğün tanınmasının, ütopyanın gerçekleşmesinde bir ilk adım olduğunun tasdikidir. Umud etmek ve bu umudu icra etmek, belirlenim ve özgürlük kutuplarının tarihsel olarak birleştiği ütopya tininin işlemekte olduğunun kanıtıdır (Bloch, 2000, s. 191).

Bununla birlikte Buber için geçerli olan bir soru, Bloch bağlamında da karşımıza çıkmaktadır. Bloch, Kant'ın aşkın özne ve bilen özne ayrımını, ütopya tininin dolayısıyla aşmak isterken; ütopyik arzu bir paradoksa sürüklenir. Özgürleşmenin ve özgür eylemin, ideal ve gerçek ayrımının aşıldığı anda vuku bulması demek aynı zamanda aşkın bir ahlak öznesinin mevcudiyetini artık sürdüremeyeceği anlamına gelmez mi? Ve eğer ütopya, fiili gerçekleşmesi ve tamamlanmışlığı içinde düşünülmemesi gereken bir beklentiye işaret ediyor ise, o zaman siyasal eylemin ne gibi bir anlamı olabilir? Ütopya gerçekleşmesi mümkün bir durum olarak koyutlandığı takdirde de özgürlük nasıl bir anlam taşıyabilir? Bloch, bu sebepten ötürü ütopya'yı, tarihsel bir gerçeklik ile sınırlamanın ötesine geçmek ve ideal olan ile içkin gerçeklik arasında ancak umut etme kipliği üzerinden bir özdeşlik kurmak ister.

Böylece, o çetin soruna yani bir tarafta özgürlük diğer tarafta belirlenim kutuplarının bulunduğu ve bir indirgemeye düşmeksizin ikisi arasında bir ilişkinin kurulamayacağı duruma son vermeyi amaçlar. Bu durumda üçüncü bir yol açmak zorundadır: vuku bulmuş bir gerçeklik olarak ütopyanın ontolojik yapısını dünyanın aktif bir kurtuluş beklentisi içindeki haline taşımalıdır (Bloch, 2000, s. 191). Bir kurtuluş beklentisi içinde olmanın, eylemi harekete geçiren ama eylemin etkinliğinin kesintiye uğrayacağı bir son da öngörmeyen gücüne yatırım yapmalıdır. Zamanın sonunun sürekli askıya alındığı, ertelendiği ama eylemi bir atalete düşmekten de alıkoyan bir bekleyişte bulunmalıdır. Bloch'a göre ütopyanın paradoksu işte böyle kendini geri çeken bir vaat içinde aşılabilmektedir.

Mesih'in gelmesini umut etme, kurtuluş bakımından eylemi harekete geçiren/teşvik eden kuvvettir; ama aynı zamanda da içkin bir gelişim yoluyla tarihin sona ermeyeceğinin teminatıdır. Bloch'un ütopya paradoksu, ütopyanın sürekli olarak ertelenmesidir; çünkü ütopyanın gerçekleşmesiyle beraber ütopyanın kendisi ortadan kalkacaktır; bu nedenle, sadece *çekingene bir vaat* olarak işlev görmek zorundadır. Ama bu vaat, Buber'in durumunda olduğu gibi, Bloch için de, eski bir düzeni, artık-geçerli-olmayan bir düzeni onarır. Ütopya, "bilinçdışı daha yüksek bir düzeni, *fundus intimus*'u, *Şimdinin içinde kendi kendine hareket eden ilksel esrarın gizliliğini*, kısaca bizim tinsel taç giyme törenimizin yaratıcı bilinçdışını" açığa çıkarır (Bloch, 2000, s. 191). Umud içinde bekleyişin, tarihsel ve toplumsal sonuçlar doğurmasını; insan etkileşimlerine ve ilişkilerine yeni bir boyut taşımasını ütopyanın nasıl mümkün kıldığını böyle yorumlar Bloch. Ütopyanın bu tarihsel boyutu, "henüz-değil" in zamanı içinde "artık-değil" in onarılması anlamına gelir.

Bu nedenle, Bloch'un ütopyaya bakışı ahlaki bir odak noktasından çok ontolojik bir bakış açısına yaslanır. *Umut İlkesi*'nde (Bloch, 2007) bir eksiklik ontolojisi olarak ya da "henüz-Varolmayan"ın ontolojisi olarak formüle etmeye çalışır bunu. Buber'in düşüncesinde karşılaşılan antropolojik öncüllerin ve insan doğasına atfedilen ahlaki koşulların yerini, Bloch'un tezlerinde, dünyanın ontolojik açıdan barındırdığı imkânlar alır. Bu ontoloji, ütopyanın, bir ilerleme sekansı olarak tarihin gelişmesine değil dünyanın mevcut halinden neşet eden umut sekanslarına bel bağlar. Bloch, Orta Avrupa Yahudi Mesianizmi ile romantik-teolojik esinler taşıyan bir ütopya inancının *millenarizm* gibi kimi özelliklerini paylaşıyor gibi görünmekle beraber bu umut, şimdiki zamanda kök salmış nesnelere duyulan panteist bir inançla yön değiştirir. Çünkü ütopyanın zamanı, gelecek zaman kipinde duyumsanmış olanı, şimdiki zaman ile yan yana koymayı gerektirmektedir. Ütopya, tarihe bir ilerleme süreci olarak değil de bir iyileşme momenti olarak rengini veriyor ise, bu ütopyik itki şimdiki zamana, tarihin kurucu, imtiyazlı zamanı olma vasfı kazandırır; onu peygamberlere özgü bir rol ile donatır ve kurtuluşu şimdiden başlatır. Şimdiki zaman doğası itibarıyla *millenarist* bir ütopya'yı oluşum halinde (*in statu nascendi*) içermektedir.

Bloch'un siyaset ontolojisinin, bir eksiklik ontolojisi olması, ona siyasal anlamda daha güçlü bir derinlik kazandırır. "Henüz-varolmayan", mesiyani bir umut etiği ile ahlaki kurtuluş beklentisini birleştirdiği gibi, olmakta olanın verili gerçekliğine teslim olmayı engeller; verili olan, sadece ahlaki anlamda kusurlu olduğu için değil, koordinatları içinde daima gerçekleşmeyi bekleyen özelemler barındırdığı, adalet ve eşitlik taleplerini karşılamaktan uzak olduğu için de böyledir bu. Belki de bu nedenle Bloch, ütopyanın ahlaki zorunluluğunu, onun mantıki gerekliliği ile birleştirmekte bir sakınca görmemiştir. Fiili gerçekliği potansiyel gerçekliğe açan henüz-var olmayan aslında, gerçekliğin ütöpik ve mesiyani boyutu olarak resmedilmekte olmaktadır ve dünyanın varoluşunun, önsel koşulunu oluşturmaktadır (Bloch, 2000, s. 243; 2000, s. 169).

Sosyalist siyasetlerin ne ölçüde Bloch'un tasvir ettiği dünyanın varoluşsal gerçekliği ile ilişki kurabildikleri tartışmalıdır. Bloch'un ütoyacılığı ve mesiyaniizme yüklediği anlamlar, araçsal aklı ve devletleştirilmiş insan ilişkilerini dışladığı ölçüde, sosyalizm ile mesiyaniizm arasında bağ kurmayı kolaylaştırmıştır. Ancak öte yandan, Bolşevik Devrimi ile başlayan süreçte, ekonomiden ve teknolojiden güç devşirmeye çalışan bir sosyalist toplum ütopyası ve gerçek bir ütopyanın şiddete dayanan siyasal bir devrim ile kurulabileceğine dair inançsızlık, Bloch'un reel sosyalizm ile uzlaşmasını mümkün kılmaz. Siyasal örgütlenmenin bürokratik zorunlulukları ve ekonomik-sınai üretimin toplumsal ilişkileri içine hapsettiği çıkara dayalı rasyonalite, ütopyanın ideallerini eninde sonunda çıkmaza sokacaktır (Bloch, 2000, s. 243). Nitekim bir devrim beklentisinin, işçi sınıfının özgürleşme mücadelesinin; kapitalizmin geçirdiği dönüşümler ile ilişkilendirilmesi, ütöpik siyasetin doğasıyla uyuşmamaktadır. Bu açıdan Marksizm'e eleştirel yaklaşan Bloch, Kant'ın düşüncesinden güç alarak, mekanik bir tarih görüşünün esasında tarihi sorumluluk sahibi bir ahlak öznesinden yoksun kıldığı gibi, aktif bir beklenti içindeki irade sahibi siyasal öznenen de mahrum bıraktığını düşünür (Bloch, 2000, s. 244). Bu bağlamda, Marksizm ahlaki bir özgürleşme ideali ve aktif bir siyasi öznellik fikrinin yanı sıra insanın evren ile kendisi arasında var olan ve yeiden kurmaya yükümlü olduğu bir uyum fikrinden de uzaktır. Bloch'un, modern devletin bürokratik karakterini ve araçsal aklın teknik ve çıkara dayanan rasyonalitesini eleştirmesi, romantik-antikapitalist retorikten ne ölçüde etkilendiğini göstermektedir. Ütopyaı, siyasal bir devrimin ötesinde insanın dünya ile ilişkisinin en temel bir boyutu olarak konumlandığı ve bu doğrultuda insanın tarihsel varoluşunu kurtarması gerektiğini vurguladığı ölçüde Bloch'un, sosyalist bir modernizm ile ilişkisi zayıflamaktadır.

Sonuç

Martin Buber ve Ernst Bloch'un iki paradigmatic örneğini temsil ettiği, Orta Avrupa Yahudi ütöpik düşüncesinin doğası, dönemin Yahudi entelektüellerinin kültürel, entelektüel ve toplumsal ortamıyla sıkı bir ilişki içindedir. İçinde yaşadıkları topluma entegrasyonlarının engellendiği kurumsal ve toplumsal bir çevreye duydukları öfkenin bir sonucu olarak bu entelektüellerin çoğu, Yahudi geleneklerinde ve dönemin romantik-antikapitalist felsefelerinde, ihtiyaç duydukları siyasal-felsefi bir ütopya düşüncesi keşfetmişlerdir. Arayışları bürokratik devletin ve etnik bir milliyetçiliğin eleştirisinin ötesinde, modern burjuva etosunun bileşenlerini reddetmeye kadar uzanabilmiştir. Siyasi ve hukuksal adaletsizliğin kaynaklarından insanın kendine, dünyaya ve topluma yabancılaşmasına ve topluluk kültürünün ahlaki parçalanmasına kadar bir dizi sorunsal, kapitalist modernliğin eleştirisi ile birleşerek ele almışlardır. Modern kapitalizmin daha etraflı ve kapsamlı bir eleştirisi, dönemin romantik-antikapitalist/yeni-romantik Alman sosyolojisinden ödünç alınan kavramlar çerçevesinde yapılmış; insanın, dünya ile varsayılan organik bağının kopması ve yerine mekanik-sahici olmayan insan ilişkilerinin ikamesi ütopya siyasetinin sosyolojik-kültürel motifini oluşturmuştur. Böylece, ahlaki sorumluluk sahibi ve siyasi iradesi kuvvetli bir öznellik düşüncesine vücut vermek mümkün olmuş; verili ve mevcut olanın koordinatlarının ötesine ulaşmak anlamında bir ütopya düşüncesi ile tarihsel şimdii harekete geçiren bir siyaset arasında bağ kurulabilmiştir. Umut ilkesi ve ütopya siyaseti, insanın bireysel ve toplumsal varoluşuna anlam kazandıran bir içerek taşıdığı gibi bugünün karşılanmamış beklentilerini cevaplamayı amaçladığı ölçüde de tarihsel ve siyasal bir nitelik göstermiştir.

Kaynakça

- Bloch, Ernst. (2000). *The Spirit of utopia*. Meridian.
- Bloch, Ernst. (2006). Dışavurumculuğun tartışılması. F. Jameson (Ed.), *Estetik ve Politika* (ss. 29-52) içinde. Alkim.
- Buber, Martin. (1996). *Pats in utopia*. Syracuse University Press.
- Cohen, Hermann. (1995). *Religion of reason: out of the sources of Judaism*. An American Academy of Religion Book.
- Löwy, Michael. (1980). Jewish Messianism and libertarian ütopia in Central Europe (1900-1933). *New German Critique*, no. 20/2.
- Löwy, Michael. (1992). *Redemption and utopia: Jewish libertarian thought in Central Europe*. Stanford University Press.
- McCole, John. (1993). *Walter Benjamin and the antimonies of tradition*. Cornell University Press.
- Rabinbach, Anson. (1985). Between enlightenment and apocalypse: Benjamin, Bloch and modern Jewish Messianism. *New German Critique*, no. 34.
- Rabinbach, Anson. (1997). *In the shadow of catastrophe: German intellectuals between apocalypse and enlightenment*. Stanford University Press.
- Scholem, Gershom. (1995). Towards an understanding of the messianic idea in judaism. *The Messianic Idea in Judaism and Other Essays on Jewish Spirituality*. (ss. 1-37) içinde. Schocken.
- Scholem, Gershom. (1995). *The Messianic idea in Judaism: And other essays on Jewish spirituality*. Schocken.
- Tönnies, Ferdinand. (2019). *Cemaat ve cemiyet*, Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Weber, Max. (1967). *Ancient Judaism*. Free Press.

BIST’de Kayıtlı Otomotiv İmalat Sektörü Şirketlerinin Finansal Performanslarının TOPSIS Yöntemi İle İncelenmesi

Selçuk Kendirli¹, Muhammed Veysel Yıldırım²

Özet

Otomotiv sektörü Türkiye’de olduğu gibi tüm gelişmekte olan ülkelerin lokomotif konumundadır. Ayrıca bağlantılı olduğu sektörler bakımından da ülke ekonomileri için vazgeçilmez sektörlerden birisidir. Sektörün temel ürünü olan motorlu taşıtlar; inşaat, tarım, turizm, altyapı ve ulaştırma sektörlerinin ihtiyaç duyduğu her çeşit motorlu taşıt ihtiyacını karşılamaktadır. Gelişmekte olan ülke ekonomileri imalat sektörü içinde, önemli bir payı olan otomotiv sektörünün finansal performans analizlerinin yapılması bu sektörün gelişebilmesi ve otomotiv sektörüne yatırım yapacak yatırımcılara yol göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Bu amaçla çalışma da, Borsa İstanbul’ da işlem gören 11 otomotiv imalat şirketinin 2015 – 2019 yılları arasındaki finansal tabloları TOPSIS yöntemi ile incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Otomotiv İmalat Sektörü, Finansal Performans, BIST, TOPSIS.

Jel Kodları: G11, G32, O16.

Investigation of Financial Performances of Automotive Manufacturing Sector Companies Registered in BIST With TOPSIS Method

Abstract

The automotive sector is the engine of all developing countries as well as in Turkey. In addition, it is one of the indispensable sectors for the country's economies in terms of the sectors it is linked to. Motor vehicles, the main product of the sector; It meets all kinds of motor vehicle needs that the construction, agriculture, tourism, infrastructure and transportation sectors need. Making financial performance analyzes of the automotive sector, which has an important share in the manufacturing sector of developing country economies, is important for the development of this sector and to guide the investors who will invest in the automotive sector. For this purpose, the financial statements of 11 automotive manufacturing companies traded in Borsa Istanbul between 2015 and 2019 have been analyzed by TOPSIS method.

Keywords: Automotive Manufacturing Sector, Financial Performance, BIST, TOPSIS

Jel Codes: G11, G32, O16.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı	“Etik kurul kararı gerektirmemektedir.”
Yazarların Makaleye Olan Katkıları	S. Kendirli makaleye katkısı %75 M. V. Yıldırım’ın makaleye katkısı %25’tir.
Çıkar Beyanı	Yazarlar ya da üçüncü taraflar açısından çalışmada çıkar ilişkisi/ya da çıkar çatışması bulunmamaktadır.

1.Giriş

Küreselleşen dünya ekonomisinde, otomotiv sektörü hızla gelişmekte ve ülke ekonomileri için çok önemli bir sektör haline gelmektedir. Türkiye’de otomotiv sektörü; oluşturduğu katma değeri, vergi gelirleri, iş gücüne katkısı ve birçok sektör için itici güç olmasıyla ülke ekonomisine büyük katkılar sağlamaktadır.

¹ Prof. Dr. Hitit Üniversitesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, Çorum/Türkiye, selcuk.kendirli@hitit.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7381-306X>

² Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat/Türkiye, muhammed.yildirim@gop.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7249-3199>

Ayrıca otomotiv sektörü, gelişmiş teknolojileri ülkeye kazandırmaktadır.

Günümüz ekonomisinde karar alıcıların değerlendirme yapmasında yalnızca mali tabloların kullanılması yeterli olmamaktadır. Bilgi teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte şirketler ve yatırımcılar finansal oranları kullanarak çeşitli programlarla çok sayıda analiz yapabilmektedirler.

Bu çalışmada, otomotiv sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin 2015 – 2019 yılları arasındaki mali tablolarından alınan veriler TOPSIS yöntemi ile analiz edilmiştir. Şirketlerin 2015 – 2019 yılları arasındaki veriler analize tabi tutulduktan sonra en iyi şirketten en kötü şirkete doğru sıralanmış ve sonuç kısmında değerlendirilmiştir.

Finansal anlamda performans, işletmelerin hedeflerine ulaşma düzeyi olarak ifade edilebilir. Bir işletmenin varlığını sürdürebilmesi ve elde ettiği başarıyı sürekli hale getirebilmesi performans ölçümüne bağlıdır. İşletme yöneticilerinin en önemli görevlerinden birisi performansı sürekli izlemek, performansın artırılması için çalışmalar yapmak ve olumsuz durumlarda bunun nedenlerini araştırarak sorunlara çözümler bulmaktır. Buna göre finansal performans; işletmelerin durumlarını görebilmek, sektördeki rakip şirketler ile kıyaslama yapabilmek, gelir-gider ve kaynaklarını en iyi şekilde yöneterek hissedarları için daha yüksek satış, kârlılık elde etmek amacıyla kullanılan finansal bir ölçü olarak tanımlanabilir (Acar, 2003: 21).

Günümüzde teknolojik gelişmelerin hız kazanması ve bilgi teknolojisindeki gelişmeler, performansı yükseltmeye yönelik yapılan faaliyetleri önemli ölçüde etkilemektedir. İşletmelerin bu gelişmelere ve değişimlere uyum sağlayabilmesi için, kapasitelerini güçlendirmeleri, değişime duyarlılık gösterecek bir organizasyon yapısı oluşturmaları ve performanslarını sürekli kontrol etmeleri gerekmektedir (Zerenler, 2003: 194).

2. Türkiye’de Otomotiv Sektörü

Sanayileşme hareketleri Avrupa’da 18. ve 19. yüzyıllarda başlamışken; Türkiye’de ancak Cumhuriyetle birlikte ele alınmaya başlamış ve sanayileşmeye devlet öncülük etmiştir. 1929 yılında İstanbul Serbest Bölgede Ford Motor Şirketi, ilk montaj uygulamasına başlamıştır. Üretilen traktör, kamyon ve otomobillerin bir kısmının, Sovyetler Birliği’ne ihraç edilmesi planlanmıştır (Kaynak ve Ari, 2011: 49). Ancak 1930’da tüm dünyayı etkisi altına alan ekonomik krizden dolayı üretim durmuştur (Türko, 2002). Türkiye’de, 1954 yılında Türk Willys Overland Limited Şirketi’nin Türk ordusuna jeep ve kamyonet üretmesi ile otomotiv sanayi üretimi başlamıştır (Özkan, 2018: 72). İkinci Dünya Savaşı’nın yıkıcı etkilerinin giderilmeye başlanmasıyla birlikte, ‘Ford Motor Şirketi’ ve ‘Koç Ticaret Şirketi’ iş birliği yaparak, otomobil üretmek için ilk girişimi başlatmışlardır (Özertem, 1998: 48). 1961 yılında ilk yerli Türk otomobili olan ve “Devrim” adı verilen otomobil Eskişehir Devlet Demiryolları fabrikasında üretilmiştir (Kılıçarslan, 2015: 19-20). 1966 yılında Otosan, “Anadol” adı verilen otomobilin üretimine başlamıştır (Ünsal, 1989: 79-80). 1968 yılında, TOFAŞ firması, Koç ve İtalyan Fiat ortaklığında kurulmuştur. 1969 yılında ise, OYAK-RENAULT firması, OYAK (Ordu Yardımlaşma Kurumu) ile Fransız RENAULT ortaklığı ile kurulmuştur. 1960’lı yıllarından beri, kendi yerli otomobilini üretmek için hayaller kuran Türkiye’de, ilk yerli ve milli elektrikli aracın üretimi için, Türkiye’nin Otomobili Girişim Grubu Sanayi ve Ticaret A.Ş. (TOGG) 25 Haziran 2018’de kurulmuştur.

Otomotiv sektörü, Türk ekonomisi için, son derece önemli bir yer tutmaktadır. Günümüz verilerine göre, Türkiye’nin ihracat kalemleri içerisinde birinci sırayı almakta ve en önemli kısmı oluşturmaktadır. Otomotiv sektörü, bugün olduğu gibi gelecekte de hayati önem taşıyan konumunu koruyacaktır. Türkiye ekonomisinin büyümesine önemli katkı sağlayan otomotiv sektörü; istihdama, kamu gelirlerine ve ödemeler dengesine büyük katkılar yapmaktadır. Türkiye ekonomisinde otomotiv sektörü, 14. kez ihracat şampiyonu olmuş ve 2019 yılında 30.6 milyar dolar ihracat yaparak toplam ihracat içindeki payı %16,5 olarak gerçekleştirmiştir (www.hürriyet.com.tr). 2017 yılı için Türkiye’de motorlu kara taşıtları imalatı istihdamı 191.080 kişi olmuştur. İmalat sanayi toplam istihdamı içinde motorlu kara taşıtları istihdamı yüzde 5,02 pay almıştır (Otomotiv Sektörü Raporu, 2019). Otomotiv sektöründe teknolojik gelişmelerle

birlikte sürücüsüz, elektrikli ve uçan araçlar için çalışmalar yapılmaktadır. Otomotiv sektörünün, ihracat rakamları neticesinde Türkiye ekonomisine olan katkısını ve sektör liderliğini sürdürmeye devam edeceği düşünülmektedir.

Otomotiv sektörünün önemi kısaca ifade edildikten sonra, sektörde faaliyet gösteren ve BİST’da kotasyon sağlamış ve faaliyet gösteren firmaların performansı incelenmiştir. Değerlendirme için Çok Kriterli Karar Verme Tekniklerinden TOPSİS yönteminin kullanılmasına karar verilmiştir.

3. Literatür Taraması

Yurdakul ve Yusuf (2003) yaptıkları çalışmada, otomotiv sanayiinde faaliyet gösteren ve İstanbul Menkul Kıymetler Borsası’nda (İMKB) işlem görmekte olan beş büyük ölçekli otomotiv firması analiz edilmiştir. Çalışmada firmaların bilançoları kullanılarak, finansal oranları oluşturulmuştur. Çalışmada, TOPSİS yöntemi kullanılarak, firma performansları bir puanlama cetveline çevrilerek değerlendirilmiştir.

Dumanoğlu (2010) yaptığı çalışmada, İMKB’de işlem gören 15 çimento şirketini incelemeye almıştır. Çalışmada veri seti olarak, 2004-2009 yılları arası verileri kullanılmıştır. Çalışmada işletmelerin mali tablolarından elde edilen, 8 adet finansal oran ile finansal performansın TOPSİS yöntemi ile analizi yapılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, Bolu Çimento ve Mardin Çimento işletmelerinin en yüksek performansa sahip olduğu ifade edilmiştir.

Sadeghzadeh ve Salehi (2011) yaptıkları çalışmada, hava kirliliğinin önlenmesine yönelik olarak kullanılacak enerji pillerinin seçimi için TOPSİS yöntemini kullanmışlardır. Çalışmada, otomotiv endüstrisinde dönüştürücüler olarak yakıt hücrelerinin, teknik-ekonomik açıdan uygun geliştirme çözümlerini araştırmışlardır. Bu kapsamda, endüstriyel ve laboratuvar ölçeğinde ve çoklu seçenekler arasından ihtiyaç duyulan bilgi, uzmanlaşmış insan gücü ve ekipman belirleme çalışması yapmışlardır. Çalışmada TOPSİS yaklaşımını kullanmışlardır.

Hosseini ve diğerleri (2013), yaptıkları çalışmada Tahran Borsası’nı değerlendirmeye almışlardır. Yapılan çalışmada, Tahran Borsası’nda en iyi performans değerine sahip işletmelerin belirlenmesi hedeflenmiştir. Çalışmada, 2009-2011 yılları arasındaki finansal oranlar AHP-TOPSİS yöntemi ile analiz edilmiştir. Yapılan çalışmada, belirleyici değişken olarak, faaliyet oranları, kârlılık oranları, likidite oranları ve finansal yapı oranları veri olarak kullanılmıştır.

Koyuncu ve Özcan (2014) yaptıkları çalışmada, otomotiv sektöründe faaliyet gösteren bir üretim işletmesinde personel seçimi çalışmasını TOPSİS yöntemi ile yapmışlardır. Çalışmada, firmada çalışacak olan mühendislerin, Analitik Hiyerarşi Süreci ve TOPSİS yöntemlerine göre değerlendirilmeleri yapılmıştır.

Sari ve Timor (2015) yaptıkları çalışmada, otomotiv üreticilerinin tedarikçi seçiminde ANP ve Taguchi yöntemi ile ANP ve TOPSİS yöntemi karşılaştırmalı olarak kullanılmıştır.

Kendirli ve Kaya (2016) yaptıkları çalışmada BİST ulaştırma sektöründe faaliyet gösteren firmaları TOPSİS yöntemi ile analiz etmişlerdir. Çalışmada, BİST-Ulaştırma endeksinde yer alan işletmelerin mali performanslarının ölçülmesi amacıyla ulaştırma sektöründe yer alan yedi firmanın 2010-2013 yıllarına ait dört yıllık mali tabloları esas alınmıştır. Çalışmada analize esas olacak likidite, mali yapı, faaliyet ve karlılık oranlarından toplam 18 adet oran kullanılmıştır.

Günay (2017) yaptığı çalışmada, Türk Telekom A.Ş.’nin özelleştirme öncesi ve özelleştirme sonrası performansını TOPSİS yöntemi ile analiz etmiştir. Çalışmada, firmanın 2005-2016 yıllarına ait finansal tablolardan alınan verileri kullanılmıştır. Yapılan TOPSİS analizi sonucunda, 2016 en kötü yıl, 2007 yılı ise en iyi yıl olarak belirlenmiştir.

Yanık ve Eren (2017) çalışmalarında, Borsa İstanbul’da işlem gören 11 otomotiv şirketinin 2011- 2015 yılları arasındaki finansal performanslarını TOPSİS, VIKOR, ELECTRE yöntemlerini kullanarak analiz

etmişlerdir. Analiz sonuçlarına bakıldığında, sırasıyla Federal-Mogul İzmit Piston ve Pim Üretim Tesisleri A.Ş. (FMIZP), Ege Endüstri ve Ticaret A.Ş. (EGEEN) ve Bosh Fren Sistemleri Sanayi Ticaret A.Ş. (BFREN) firmalarının, yıllar itibarıyla üst sıralarda olduğu görülmüştür.

Kayalı ve Aktaş (2018) yaptıkları çalışmada, Borsa İstanbul'da kayıtlı olan 7 otomotiv şirketinin performansını değerlendirmiştir. Çalışmada, 2010-2015 yılları arasındaki finansal veriler kullanılmıştır. Analiz yöntemi olarak TOPSIS yöntemi tercih edilmiştir. Analiz sonucuna göre sırasıyla Türk Traktör ve Ziraat Makineleri A.Ş., Doğu Otomotiv Servis ve Ticaret A.Ş. ve Ford Otomotiv Sanayi A.Ş. ilk üç sırada yer almıştır.

Jain ve diğerleri (2018) yaptıkları çalışmada, tedarikçi seçimi, tedarik zincirinde satın alma yönetimini incelemiştir. Çalışmada, Hintli bir otomobil şirketindeki tedarikçi seçim problemi ele alınmıştır. Çalışmada, Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) ve ideal çözüme benzerliğe göre tercih sırası tekniği (TOPSIS) kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, tedarikçi seçim problemleri için bulanık yaklaşımların mevcut yaklaşımlardan daha etkili ve daha doğru olabileceği tespit edilmiştir.

Arslan (2019) yaptığı çalışmada, Borsa İstanbul'da işlem gören otomotiv sektörü işletmeleri değerlendirme kapsamına almıştır. Çalışmada, firmaların 2013-2017 yılları arasındaki mali tablolarından alınan veriler kullanılmıştır. Çalışma kapsamında, firmaların değerlendirilmesi, finansal analiz çeşitlerinden, karşılaştırmalı tablolar analizi, yüzde yöntemi ile analiz, eğilim yüzdeleri analizi ve oran analizi ile yapılmıştır.

Anthony ve diğerleri (2019) yaptıkları çalışmada, Hindistan'da faaliyet gösteren 7 firmanın analizini gerçekleştirmişlerdir. Çalışmada, firmaların 2010-2018 yılları arasındaki finansal performansları incelenmiştir. Analiz yöntemi olarak, TOPSIS, COPRAS ve DEA yöntemleri kullanılmıştır. Yapılan analizden elde edilen sonuçlara göre, şirketlerin tam etkin olduğu tespit edilmiştir.

Kendirli ve diğerleri (2020) yaptıkları çalışmada, Borsa İstanbul'da kotasyon sağlamış Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri (KOBİ) analiz etmişlerdir. Çalışmada veri seti olarak 2016-2018 yılları verileri kullanılmıştır. Analiz yöntemi olarak TOPSIS yöntemi kullanılmıştır.

Kendirli ve diğerleri (2021) yaptıkları çalışmada, Borsa İstanbul'da işlem gören elektrik gaz ve buhar şirketlerinin, 2016-2019 dönemine ait finansal performanslarını, TOPSIS yöntemi ile incelemiştir. Çalışmada, değişken olarak likidite oranları, faaliyet oranları, finansal yapı oranları ve karlılık oranları kullanılmıştır. Yapılan çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, yıllar itibarı ile Ayen Enerji Anonim Şirketi, Akenerji Elektrik Üretim Anonim Şirketi en iyi performansı göstermiştir.

4. Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi: TOPSIS (Technique For Order Of Preference By Similarity To Ideal Solution)

20. yüzyılın ortalarında karar vermeye destek oluşturacak bazı tekniklere ihtiyaç duyulması ile ortaya çıkmıştır. Karar verilmesi gereken seçenekler için birçok ölçütün yer aldığı ve seçim için göz önüne alınacak ölçütlerin her birinin kendine özgü üstünlük ve zayıflıklarının olduğu durumlarda tercih yapmak zorlaşmaktadır. Bu gibi durumlarda karar verici, kararsızlıktan bir an önce kurtulmak adına yanlış kararlar verebilecektir. Çok ölçütlü karar verme yöntemlerinin kullanım amacı; birden fazla seçenek ve ölçüt olan durumlarda karar verici tarafından süreci kontrol edebilmek, çıktıları mümkün olan en kısa süre ve en kolay şekilde elde etmeye yardımcı olmaktır (Heriççakar, 1999: 240).

TOPSIS yöntemi, seçilen alternatifin, pozitif ideal çözümden en kısa, negatif ideal çözümden en uzak mesafeye sahip olması gerektiği kavramına dayanmaktadır (Hwang ve Yoon, 1981: 128). (n) sayıda boyuta sahip alanda yer alan, (m) noktalı geometrik bir sistem olarak, (m) seçenekli çok ölçütlü bir karar verme tekniğidir (Akyüz ve Kılınç, 2016: 593-594). TOPSIS, özellikle sıralama için verilerini tercihler üzerinden alır, yani tercihler için bir miktar ağırlıklandırma gereklidir. Çözüm, karar verici tarafından verilen ağırlıklara bağlıdır (Hwang ve Yoon, 1981: 137).

Özellikle finansal bir kıyaslama için birçok seçenek ve ölçütün değerlendirildiği karar verme yöntemleri

tercih edilmelidir. Kıyaslama ve bir sıralamanın oluşturulabileceği çok ölçütlü bir yapı oluşturulamadığı durumlarda yaşanabilecek olası hatalardan dolayı çok ölçütlü karar verme yöntemleri birden fazla, birbirinden bağımsız ve değişik biçimlerde tanımlanan faktörleri dikkate alarak analiz yapmasından dolayı en uygun ve en çok kullanılan yöntemler olarak tercih edilmektedir. Finansal performansla ilgili sıralama veya kıyas yapılması, birden fazla ölçütün ve bu ölçütlerin tümünün değerlendirildiği matematiksel yöntemler ile yapılabilir (Urfalıoğlu ve Genç, 2013: 331).

TOPSIS yöntemi ile yapılacak bir seçim sıralı 6 aşamadan oluşmaktadır. Yöntemin işleyiş ve ilerleyişini aşağıdaki gibi tablo haline getirmek mümkündür (Hwang ve Yoon, 1981: 130-132) (Özdağoğlu, 2011: 69-75) (Okay ve Köse, 2015: 72-74) (Güngör ve Uzun Kocamış, 2018: 1850-1852).

Tablo 1. TOPSIS Yöntemi Aşamaları

Adım	Gerçekleştirilen işlemler	Matematiksel ifade
1. Karar Matrisi Oluşturma	<ul style="list-style-type: none"> • Alternatifler satırlara yerleştirilir. • Kriterler sütunlara yerleştirilir. • Alternatifler (i) = 1, 2, ..., m • Kriterler (j) = 1, 2, ..., n 	$A_{ij} = \begin{bmatrix} x_{11} & \dots & x_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix}$
2. Normalleştirilmiş karar matrisi oluşturma (vektör normalizasyonu)	<ul style="list-style-type: none"> • Kriter değerlerinin kareleri toplanır. • Bu toplamın karekökü alınır. • (i=1,..., n; j=1,...,k) 	$Z_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^n x_{ij}^2}}$ $R = \begin{bmatrix} z_{11} & \dots & z_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ z_{m1} & \dots & z_{mn} \end{bmatrix}$
3. Normalleştirilmiş matrisin ağırlıklandırma	<ul style="list-style-type: none"> • Kriterlerin ağırlık değerleri, karar matrisi ile çarpılır. 	$V = \begin{bmatrix} w_{11} & \dots & w_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ w_{m1} & \dots & w_{mn} \end{bmatrix}$
4. Pozitif ideal çözüme uzaklık değerlerini oluşturma	<ul style="list-style-type: none"> • Maksimum ideal değer ile aradaki uzaklık belirlenir. • (i = 1,.....n) 	$S_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^k (y_{ij} - y_j^+)^2}$
5. Negatif ideal çözüme uzaklık değerlerini oluşturma	<ul style="list-style-type: none"> • Minimum ideal değer ile aradaki uzaklık belirlenir. • (i = 1,.....n) 	$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^k (y_{ij} - y_j^-)^2}$
6. İdeal çözüme göreceli yakınlık değerlerinin hesaplanması	<ul style="list-style-type: none"> • Alternatiflerden her birinin puanı yandaki formül ile hesaplanır. • Yakınlık katsayısı 0 ile 1 arasında bir değer alır 	$C_i^+ = \frac{S_i^-}{S_i^+ + S_i^-}$
Sonuç	<ul style="list-style-type: none"> • İdeale yakınlıklarına göre alternatifler sıralanır. • En yüksek değer en uygun alternatif olarak belirlenir. 	$1 \geq C_i \geq 0$

Çalışmanın amacı, Borsa İstanbul'da işlem gören otomotiv imalat sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin, 2015-2019 yıllarına ait finansal oranları TOPSIS yöntemi ile analiz edilerek sonuçlarını ortaya koymaktır. İlgili işletmelerin 2015-2019 yılları arasında finansal tabloları Kamu Aydınlatma Platformu resmi internet sayfasından alınmıştır. Veri seti oluşturulurken; finansal tablolarda sürekli olmayan ve verileri eksik olan şirketler değerlendirme kapsamından çıkarılmıştır. Bu şartları Tablo 2'de yer alan sadece 11 şirket sağlamıştır.

Tablo 2. BIST 100 Endeksinde Yer Alan Otomotiv İmalat Sektörü Şirketleri

Kod	
Ş1	Ford Otomotiv Sanayi A.Ş. (FROTO)
Ş2	Anadolu Isuzu Otomotiv Sanayi ve Ticaret A.Ş. (ASUZU)
Ş3	Bosh Fren Sistemleri Sanayi Ticaret A.Ş. (BFREN)
Ş4	DİTAŞ Doğan Yedek Parça İmalat ve Teknik A.Ş. (DITAS)
Ş5	Ege Endüstri ve Ticaret A.Ş. (EGEEN)
Ş6	Federal-Mogul İzmit Piston ve Pim Üretim Tesisleri A.Ş. (FMIZP)
Ş7	Karsan Otomotiv Sanayi ve Ticaret A.Ş. (KARSN)
Ş8	Katmerciler Araç Üstü Ekipman Sanayi ve Ticaret A.Ş. (KATMR)
Ş9	Otokar Otomotiv ve Savunma Sanayi A.Ş. (OTKAR)
Ş10	Parsan Makine Parçaları Sanayi A.Ş. (PARSN)
Ş11	Tofaş Türk Otomobil Fabrikası A.Ş. (TOASO)

Analiz kapsamında tercih edilen TOPSİS yönteminde, firmaların mali tablolarından elde edilen oranlar kullanılmaktadır. Çalışmada kullanılan oranlar, daha önceden yapılmış olan çalışmalar dikkate alınarak belirlenmiştir. Literatürdeki çalışmalarda tercih edilen oranlar, yapılan çalışmada da kullanılmıştır. Literatürden faydalanılarak tespit edilen ve çalışmada kullanılan oranlar, oranlara ait kodlar ve ağırlıkları Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. Finansal Oranlar, Kodları ve Ağırlıkları

Finansal Oranlar	Kod	Ağırlık (wi)
Cari Oran	LO1	0,10
Toplam Borçlar / Toplam Aktifler	MYO1	0,10
Öz Kaynaklar / Toplam Borçlar	MYO2	0,10
Öz Kaynaklar / Toplam Aktifler	MYO3	0,10
KVYK / Toplam Pasifler	MYO4	0,10
Duran Varlıklar / Öz Kaynaklar	MYO5	0,10
Net Satışlar / Toplam Aktifler	FO1	0,10
Net Satışlar / Öz Kaynaklar	FO2	0,10
Dönem Net Kârı / Öz Kaynaklar	KO1	0,10
Dönem Net Kârı / Toplam Aktifler	KO2	0,10

Çalışmada elde edilen bulgular ise aşağıda açıklanmıştır. Bulgular kısmında yalnızca 2019 yılına ait çözümler anlatılmıştır. Diğer yıllara ait çözümler buna benzer olduğu için yalnızca analiz sonuçlarına yer verilmiştir. TOPSİS yönteminin birinci aşaması karar matrisinin oluşturulması aşamasıdır. Karar matrisinin sütunlarında birbiriyle karşılaştırılan ve sıralanmak istenen otomotiv şirketleri, satırlarında ise değerlendirmede kullanılan finansal analiz değerleri yer almaktadır. Karar matrisinin oluşturulması Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4. Karar Matrisi (2019 Yılı)

	2019										
	Ş1	Ş2	Ş3	Ş4	Ş5	Ş6	Ş7	Ş8	Ş9	Ş10	Ş11
LO1	1,17	1,00	2,65	1,22	3,69	6,59	0,94	3,35	1,87	0,69	1,14
MYO1	0,72	0,64	0,38	0,69	0,22	0,14	0,74	0,87	0,76	0,58	0,66
MYO2	0,40	0,56	1,63	0,45	3,58	5,95	0,35	0,15	0,31	0,72	0,51
MYO3	0,28	0,36	0,62	0,31	0,78	0,86	0,26	0,13	0,24	0,42	0,34
MYO4	0,53	0,54	0,27	0,45	0,16	0,12	0,54	0,26	0,39	0,24	0,48
MYO5	1,34	1,27	0,46	1,45	0,51	0,25	1,86	1,11	1,15	2,00	1,35
FO1	2,39	0,90	1,94	1,31	0,91	1,65	0,67	0,31	0,91	0,29	1,48

FO2	8,41	2,52	3,13	4,22	1,17	1,93	2,57	2,47	3,81	0,68	4,36
KO1	0,42	0,04	0,40	0,04	0,29	0,53	0,03	-0,12	0,55	0,01	0,34
KO2	0,12	0,01	0,25	0,01	0,23	0,45	0,01	-0,02	0,13	0,01	0,12

İkinci aşamada, karar matrisinin ilgili satırlardaki değerlerin kareleri toplamının karekökü alınarak matris normalize edilmiştir ve Tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 5. Normalize Edilmiş Karar Matrisi (2019 Yılı)

2019											
	Ş1	Ş2	Ş3	Ş4	Ş5	Ş6	Ş7	Ş8	Ş9	Ş10	Ş11
LO1	0,01	0,01	0,03	0,01	0,04	0,08	0,01	0,04	0,02	0,01	0,01
MYO1	0,17	0,15	0,09	0,16	0,05	0,03	0,17	0,20	0,18	0,14	0,15
MYO2	0,01	0,01	0,03	0,01	0,07	0,11	0,01	0,00	0,01	0,01	0,01
MYO3	0,12	0,15	0,25	0,13	0,32	0,35	0,11	0,05	0,10	0,17	0,14
MYO4	0,31	0,32	0,16	0,27	0,10	0,07	0,32	0,15	0,23	0,14	0,28
MYO5	0,07	0,07	0,03	0,08	0,03	0,01	0,10	0,06	0,06	0,11	0,08
FO1	0,12	0,05	0,10	0,07	0,05	0,09	0,04	0,02	0,05	0,01	0,08
FO2	0,05	0,02	0,02	0,03	0,01	0,01	0,02	0,02	0,02	0,00	0,03
KO1	0,37	0,03	0,35	0,04	0,25	0,46	0,03	-0,10	0,48	0,01	0,30
KO2	0,33	0,04	0,69	0,03	0,62	1,24	0,02	-0,04	0,36	0,01	0,32

Üçüncü adımda değerlendirme faktörlerine ait ağırlık değerleri (w_i) belirlenmiştir. Daha sonra normalize edilmiş karar matrisinde hesaplanan değerler, (w_i) değeri ile çarpılarak ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi değerine ulaşılmıştır. TOPSIS yönteminin tek subjektif yönü budur. Ancak çalışmada her bir değerlendirme ölçütüne eşit ağırlık verildiği için subjektiflik büyük ölçüde ortadan kaldırılmıştır. Veriler Tablo 6’daki gibidir.

Tablo 6. Ağırlıklandırılmış Normalize Karar Matrisi (2019 Yılı)

2019											
	Ş1	Ş2	Ş3	Ş4	Ş5	Ş6	Ş7	Ş8	Ş9	Ş10	Ş11
LO1	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
MYO1	0,02	0,02	0,01	0,02	0,01	0,00	0,02	0,02	0,02	0,01	0,02
MYO2	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
MYO3	0,01	0,01	0,03	0,01	0,03	0,03	0,01	0,01	0,01	0,02	0,01
MYO4	0,03	0,03	0,02	0,03	0,01	0,01	0,03	0,02	0,02	0,01	0,03
MYO5	0,01	0,01	0,00	0,01	0,00	0,00	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01
FO1	0,01	0,00	0,01	0,01	0,00	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01
FO2	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
KO1	0,04	0,00	0,04	0,00	0,03	0,05	0,00	-0,01	0,05	0,00	0,03
KO2	0,03	0,00	0,07	0,00	0,06	0,12	0,00	0,00	0,04	0,00	0,03

Dördüncü ve beşinci aşamada pozitif ideal çözüm (+A) ve negatif ideal çözüm (-A) kümeleri oluşturulmuştur. (+A) seti için V matrisinin her satırdaki en büyük, (-A) seti için V matrisindeki her satırdaki en küçük değeri seçilmiştir. Veriler Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. İdeal Çözüme Olan Pozitif ve Negatif Uzaklıkların Hesaplanması (2019 Yılı)

2019		
Oran	A+	A-
LO1	0,01	0,00
MYO1	0,02	0,00
MYO2	0,01	0,00
MYO3	0,03	0,01
MYO4	0,03	0,01
MYO5	0,01	0,00
FO1	0,01	0,00
FO2	0,01	0,00
KO1	0,05	-0,01
KO2	0,12	0,00

Altıncı adımda, ideal ölçütlerin ideal çözüme olan minimum ve maksimum uzaklıkları kullanılarak ideal çözüme göreceli yakınlık değerleri hesaplanır ve ideale olan uzaklıklarına göre performans sıralaması yapılmıştır. Hesaplamalar Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Alternatiflerin Arasındaki Mesafe Ölçülerinin Hesaplanması (2019 Yılı)

	2019										
	Ş1	Ş2	Ş3	Ş4	Ş5	Ş6	Ş7	Ş8	Ş9	Ş10	Ş11
Si+	0,0958	0,131	0,062	0,131	0,072	0,0325	0,133	0,146	0,093	0,135	0,098
Si-	0,0676	0,034	0,089	0,031	0,081	0,1439	0,034	0,0198	0,075	0,024	0,061

Her bir karar noktasının ideal çözüme görece yakınlığı C_i^+ , daha önce verilen denkleme göre hesaplanmıştır. C_i^+ değeri 0 ile 1 aralığında değer alır ve C_i^+ 'ın 1'e yaklaşan değeri ilgili otomotiv şirketinin pozitif ideal çözüme, C_i^+ 'ın 0'a yaklaşan değeri ise ilgili otomotiv şirketinin negatif ideal çözüme mutlak yakınlığını göstermektedir. Sıralamalar Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9. İdeal Çözüme Göreli Yakınlığın Hesaplanması (2019 Yılı)

	2019										
	Ş1	Ş2	Ş3	Ş4	Ş5	Ş6	Ş7	Ş8	Ş9	Ş10	Ş11
Ci+	0,4138	0,206	0,589	0,189	0,527	0,8158	0,203	0,1193	0,445	0,149	0,383
	5	7	2	9	3	1	8	11	4	10	6

Analiz sonuçlarına göre 2015-2019 yılları arasındaki otomotiv şirketlerinin sıralaması aşağıdaki gibidir.

Tablo 10. Yıllar İtibarıyla, TOPSİS Yöntemine Göre Firmaların Performanslarına Göre Sıralanma Cetveli

	2019	2018	2017	2016	2015
1	FMIZP	FMIZP	FMIZP	FMIZP	EGEEN
2	BFREN	EGEEN	EGEEN	EGEEN	FMIZP
3	EGEEN	BFREN	BFREN	BFREN	BFREN
4	OTKAR	FROTO	FROTO	FROTO	FROTO
5	FROTO	TOASO	TOASO	TOASO	TOASO
	TOASO	OTKAR	OTKAR	OTKAR	KATMR
7	ASUZU	DITAS	DITAS	KATMR	OTKAR
8	KARSN	KARSN	KATMR	PARSN	ASUZU
9	DITAS	KATMR	PARSN	ASUZU	PARSN
10	PARSN	ASUZU	KARSN	DITAS	DITAS
11	KATMR	PARSN	ASUZU	KARSN	KARSN

Tablo incelenecek olursa, TOPSİS analizinden elde edilen sonuçlara göre, Federal-Mogul İzmit Piston ve Pim Üretim Tesisleri A.Ş. (FMIZP), incelenen yıllar içerisinde sadece 2015 yılında ikinci sırada görülmektedir. 2015 yılında performans olarak ilk sırada Ege Endüstri ve Ticaret A.Ş. (EGEEN) görülmektedir. Daha sonraki yıllarda 2019 yılına kadar EGEEN firması ikinci sırada performans gerçekleştirmiştir. 2019 yılında ise EGEEN üçüncü sıraya gerilemiştir. Firmaların performansına bakıldığında, 2019 yılında 2. sırada ise Bosh Fren Sistemleri Sanayi Ticaret A.Ş. (BFREN) görülmektedir. Performans sıralamasının en altında ise Katmerciler Araç Üstü Ekipman Sanayi ve Ticaret A.Ş. (KATMR) gelmektedir. 2018 yılından sonra ise performans olarak üçüncü sırada BFREN firması görülmektedir. Son sırada ise Parsan Makine Parçaları Sanayi A.Ş. (PARSN) görülmektedir. Diğer yıllarda ise, performansı son sırada olan firmalar değişmektedir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Günümüz rekabet şartlarında, işletmelerin, sürekliliğini devam ettirmek isteyen şirketlerin, performans

değerlendirmesi yaparak, durumlarını kontrol etmeleri gerekir. Şirketlerin finansal performanslarının değerlendirilmesi ve performans düzeylerinin sıralanması, yöneticiler ve yatırımcılar açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmada, Borsa İstanbul'da işlem gören 11 otomotiv imalat şirketinin 2015–2019 yılları arasındaki finansal tablolarından elde edilen oranlar, TOPSIS yöntemi ile incelenmiştir. Yapılan analizde ilk olarak, finansal performans düzeylerini tespit etmede yardımcı olacak olan finansal oranlar, her bir analiz dönemi için ayrı ayrı hesaplanmıştır. Daha sonra TOPSIS yöntemi uygulanarak şirketler performans seviyelerine göre sıralanmıştır. Elde edilen sonuçlar, genel olarak tekrar incelenecek olursa;

- 2015 – 2019 yılları arasında en iyi performans gösteren şirket yıllar bazında Federal-Mogul İzmit Piston ve Pim Üretim Tesisleri A.Ş. (FMIZP) olarak görülmektedir. Şirket, analizin başlangıç yılı olan 2015 yılında ikinci sırada yer almış, diğer yıllarda ise en iyi performans gösteren şirket olarak göze çarpmaktadır.
- Söz konusu yıllarda firmaların performansı incelendiği zaman, Ege Endüstri ve Ticaret A.Ş. (EGEEN) firması da göze çarpmaktadır. Firma analizin başlangıç yılı olan 2015 yılında en iyi performans gösteren firmadır. 2019 yılına kadar ise ikinci en iyi performans gösteren firmadır. 2019 yılında ise üçüncü sıradadır.
- Dikkat çeken diğer bir firma ise Bosh Fren Sistemleri Sanayi Ticaret A.Ş. (BFREN) olmuştur. Firma, 2019 yılında en iyi performans gösteren ikinci firmadır. Diğer yıllarda ise, en iyi performansı gösteren üçüncü firma olmuştur.
- Yapılan analizler incelendiğinde, performans olarak geri sıralarda ise farklı firmalar görülmektedir. Analizin yapıldığı ilk yıl olan 2015 ve 2016 yıllarında en kötü performans, Karsan Otomotiv Sanayi ve Ticaret A.Ş. (KARSN) sahip olmuştur. İlerleyen yıllarda KARSN firması performansını artırmış ve daha üst sıralarda gözlenmiştir. Firma 2017 yılında en kötü performansa sahip ikinci firma konumundadır.
- 2017 yılında en kötü performansa ise Anadolu Isuzu Otomotiv Sanayi ve Ticaret A.Ş. (ASUZU) firması sahiptir. Firmanın 2018 yılında performansı biraz iyileşmiş ve daha sonraki yıllarda ise performansını daha fazla artırmıştır.
- 2018 yılında performansı en kötü olan firma ise, Parsan Makine Parçaları Sanayi A.Ş. (PARSN) firmasıdır.
- 2019 yılında ise performansı en kötü olan firma Katmerciler Araç Üstü Ekipman Sanayi ve Ticaret A.Ş. (KATMR) firması olmuştur. Bu yılda performansı en kötü ikinci sırada ise Parsan Makine Parçaları Sanayi A.Ş. (PARSN) firması bulunmaktadır.
- Yapılan analiz sonuçları, Yanık ve Eren'in (2017) yaptıkları çalışmayla benzerlik göstermektedir. O çalışmada da, en iyi performansa sahip ilk üç şirket sırasıyla; Federal-Mogul İzmit Piston ve Pim Üretim Tesisleri A.Ş. (FMIZP), Ege Endüstri ve Ticaret A.Ş.(EGEEN) ve Bosh Fren Sistemleri Sanayi Ticaret A.Ş. (BFREN) olarak tespit edilmiştir. Buna göre ilk üç şirket finansal istikrarını sürdürmüş ve yatırımcısına en iyi getiriyi sağlamaya devam etmiştir.

Yapılan bu çalışma, bu konuda akademik çalışma yapacak araştırmacılar için; şirketleri, finansal oranları, ağırlıklarını ve çok kriterli karar verme yöntemini değiştirip, daha fazla yıl esas alarak elde edilen sonuçlar karşılaştırılabilir. Bu çalışma, gerek şirket yöneticilerine, gerekse yatırımcılardan piyasanın diğer paydaşlarına kadar, geniş bir kitle için finansal performans konusunda bilgi vermektedir. Çalışma, otomotiv imalat sektöründe faaliyet gösteren şirketlere yatırım yapmayı düşünen yatırımcılara yol gösterici olacaktır. Son olarak bu çalışma, farklı değerlendirme ölçütlerini ortak paydada bir araya getirdiğinden yöneticilere, yatırımcılara ve karar alıcılara tarafsız bir değerlendirmeleri konusunda yardımcı olacaktır.

Kaynakça

- Acar, M. (2003). Tarımsal İşletmelerde Finansal Performans Analizi. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi(20), 21-37.
- Anthony, P., Behnoee, B., Hassanpour, M., ve Pamucar, D. (2019). Financial Performance Evaluation Of Seven Indian Chemical Companies . Decision Making: Applications in Management And Engineering, 19-37.
- Arslan, I. (2019). 1. Dünya'da Ve Türkiye'de Otomotiv Sektörü, BIST 100'de İşlem Gören Otomotiv Sektörü

- İşletmelerinin Finansal Analizi. İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Dumanoglu, S. (2010). İMKB' de İşlem Gören Çimento Şirketlerinin Mali Performansının TOPSIS Yöntemi İle Değerlendirilmesi. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 323-339.
- Günay, Z. (2017). Türk Telekom A.Ş.'nin Özelleşme Sonrası Finansal Performansının Topsis Yöntemi İle Değerlendirilmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 390-399.
- Güngör, A., ve Uzun Kocamış, T. (2018). Halka Açık Futbol Kulüplerinde Finansal Performansın Topsis Yöntemi İle Analizi: İngiltere Uygulaması. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1846-1859.
- Heriççakar, E. (1999). Gemi Ana Makina Seçiminde Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri AHP Ve Smart Uygulaması . Gemi İnşaatı Ve Deniz Teknolojisi Teknik Kongresi 99 – Bildiri Kitabı (s. 240-257). İstanbul: Yapım Matbaacılık Ltd.
- Hosseini, S. H., Ezazi, M. E., Heshmati, M. R., and Reza, S. M. (2013). Top Companies Ranking Based on Financial Ratiowith AHP-TOPSIS Combined ApproachandIndices of TehranStock Exchange. *International Journal of Economicsand Finance*.
- <http://www.hurriyet.com.tr>. (2020, 01 05). 12 09, 2020 tarihinde Otomotiv 14. kez ihracatın lider sektörü:<https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/otomotiv-14-kez-ihracatin-lider-sektoru-41412743> adresinden alındı
- Hwang, C.-L., and Yoon, K. (1981). *Multiple Attribute Decision Making Methods and Applications*. Münih: Springer, Berlin, Heidelberg.
- Jain, V., Sangaiah, A. K., Sakhuja, S., Thoduka, N., and Aggarwal, R. (2018). Supplier selection using fuzzy AHP and TOPSIS: a case study in the Indian automotive industry. *Neural computing and applications*, 29(7), 555-564.
- Kendirli, S., Çitak, F., ve İşleyen, A. (2021). Finansal Performansın TOPSİS Yöntemi ile Belirlenmesi: BIST Elektrik Gaz ve Buhar şirketlerinde Uygulanması. *Third Sector Social Economic Review*, 56(4), 2321-2334.
- Kendirli, S., Kaya, A. (2016). BIST-Ulaştırma endeksinde yer alan firmaların mali performanslarının ölçülmesi ve TOPSIS yönteminin uygulanması. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 34-63.
- Kendirli, S., Kaya, M. S., and Bilgin, M. (2020). Evaluation of Financial Performances of SME's Listed in the Bist Sme Industrial Index by Using TOPSIS Multicriteria Decision Making Method. *Journal of Economic Development, Environment and People*, 9(3), 63-74.
- Kayalı, C. A., ve Aktaş, İ. (2018). BİST'te Hisse Senetleri İşlem Gören Otomotiv Sektöründeki Firmaların TOPSIS Yöntemine Göre Performans Değerlemesi ve Analizi. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 43-53.
- Kaynak, S., ve Ari, Y. O. (2011). Türk Otomotiv Sektöründe Yoğunlaşma: Binek ve Hafif Ticari Araçlar Üzerine Bir Uygulama. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 22(80), 39-58.
- Kılıçarslan, İ. (2015). Yeni Marka Otomobilde Sona Doğru. *Kalkınmada Anahtar Verimlilik Dergisi*(318).
- Korkmaz, M., ve Güney, S. (2013). Hastanelerde Mali Performansın İncelenmesi: Ümraniye Araştırma ve Uygulama Hastanesi Üzerine Örnek Bir Uygulama. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1(17), 148-164.
- Koyuncu, O., ve Özcan, M. (2014). Personel seçim sürecinde analitik hiyerarşi süreci ve TOPSIS yöntemlerinin karşılaştırılması: Otomotiv sektöründe bir uygulama. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(2), 195-218.
- Okay, G., ve Köse, A. (2015). Financial Performance Analysis of Brokerage Firms Quoted on the Istanbul Stock Exchange Using the TOPSIS Method of Analysis. *International Journal of Business and Social Science*, 68-77.
- Otomotiv Sektörü Raporu. (2019). 12 09, 2020 tarihinde T.C. SANAYİ VE TEKNOLOJİ BAKANLIĞI: [file:///C:/Users/ACER/Downloads/Otomotiv_Sektor_Raporu_2019%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/ACER/Downloads/Otomotiv_Sektor_Raporu_2019%20(1).pdf) adresinden alındı
- Özdağoğlu, A. (2011). Çok Ölçütlü Karar Verme Yöntemleri ve Uygulama Örnekleri. İzmir: TMMOB Makine Mühendisleri Odası .
- Özertem, A. (1998). Gümrük Birliği ve Otomotiv Sektörü. İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özkan, M. (2018). Otomotiv Sanayiinin Gelişimi ve Türkiye Ekonomisine Olan Katkıları. *KARATAHTA/İş Yazıları Dergisi* , 69-92.
- Sadeghzadeh, K., and Salehi, M. B. (2011). Mathematical analysis of fuel cell strategic technologies development solutions in the automotive industry by the TOPSIS multi-criteria decision making method. *International journal of hydrogen energy*, 36(20), 13272-13280.
- Sari, T. ve Timor, M. (2015). Tedarikçi seçiminde ANP, TAGUCHI VE TOPSIS yöntemleri ile otomotiv sektöründe bir uygulama. *Kafkas University. Faculty of Economics and Administrative Sciences. Journal*, 6(10), 281.
- Türko, M. (2002). *Finansal Yönetim*. İstanbul: Alfa Yayınları.

- Urfaloğlu, F., ve Genç, T. (2013). Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri İle Türkiye'nin Ekonomik Performansının Avrupa Birliği Üye Ülkeleri İle Karşılaştırılması . Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi , 329-360 .
- Ünsal, N. (1989). Otomotiv Sanayinde Kapasite Kullanımı ve Verimlilik. Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları.
- Yanık, L., ve Eren, T. (2017). Borsa İstanbul'da İşlem Gören Otomotiv İmalat Sektörü Firmalarının Finansal Performanslarının AHP, TOPSIS, ELECTRE ve VIKOR Yöntemleri ile Analizi. Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 165-188.
- Yurdakul, M., ve Yusuf, İ. Ç. (2003). Türk Otomotiv Firmalarının Performans Ölçümü ve Analizine Yönelik Topsis Yöntemini Kullanan Bir Örnek Çalışma. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 18(1), 1-18.
- Zerenler, M. (2003). Kriz Dönemlerinde İşletmelerde Üretim Süreci Esnekliğinin Şirketlerin Performans ve Yaşam Sürelerine Etkileri. Konya: Yayınlanmamış Doktora Tezi.

G20 Ülkelerinde Fosil Yakıt Sübvansiyonlarının Ekolojik Ayak İzi (EF) ve Büyüme Üzerindeki Etkisinin Ampirik Bir Araştırması

Doğan Barak¹

Özet

Çevresel sorunların üstesinden gelmek, sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak ve ekonomik büyüme için dünya çapında farklı politika önlemleri alınmaktadır. Diğer taraftan fosil yakıtlar üretimde ve tüketimde hala önemli bir yer tutmaktadır. Mevcut literatürde birçok farklı değişken çevresel bozulmayı ve ekonomik büyümeyi belirlemektedir. Bu çalışma fosil yakıt sübvansiyonlarının hem çevresel bozulma hem de ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma 2010-2017 dönemini kapsayan ve G20 ülkelerinden oluşan dengeli bir paneli ele almaktadır. Çalışmada ampirik analiz için Driscoll ve Kraay (1998) standart hata metodolojisi kullanılmıştır. Sonuçlar, fosil yakıt sübvansiyonlarının çevresel bozulmayı önemli ölçüde artırdığını, buna karşın kişi başına gelir, yenilenebilir enerji kullanımı, çevre ile ilgili teknolojiler ve ticari açıklığın çevresel bozulmayı azalttığını ortaya koymaktadır. Ayrıca sonuçlar, fosil yakıt sübvansiyonlarının ekonomik büyümeyi önemli ölçüde azalttığını, buna karşın yenilenebilir enerji kullanımı, çevre ile ilgili teknolojilerin ekonomik büyümeyi artırdığını ortaya koymaktadır. Bu çalışma fosil yakıt sübvansiyonlarının çevresel bozulma ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ele alması açısından önem taşımaktadır. Politika yapıcılar fosil yakıtlara sağladıkları sübvansiyonları yenilenebilir enerji kaynaklarına, sağlık, eğitim ve altyapı yatırımlarına kaydırarak hem çevre sorunlarının üstesinden gelebilirler hem de ekonomi üzerindeki mali yükü hafifletebilirler.

Anahtar Kelimeler: çevresel bozulma, fosil yakıt sübvansiyonları, ekonomik büyüme, yenilenebilir enerji kullanımı

Jel Kodları: H23, P18, Q43

An Empirical Investigation of the Impact of Fossil Fuel Subsidies on Ecological Footprint (EF) and Growth in G20 Countries

Abstract

Different policy measures are taken around the world to overcome environmental problems, ensure sustainable development and economic growth. On the other hand, fossil fuels still have an important input in production and consumption. In the current literature, many different variables determine environmental degradation and economic growth. This study aims to examine the impact of fossil fuel subsidies on both environmental degradation and economic growth. The study considers a balanced panel of G20 countries covering the period 2010-2017. Driscoll and Kraay (1998) standard error methodology is used for empirical analysis in the study. The results reveals that fossil fuel subsidies significantly increase environmental degradation, whereas per capita income, renewable energy use, environmental technologies and trade openness reduce environmental degradation. Moreover, the results reveals that fossil fuel subsidies significantly reduce economic growth, whereas renewable energy use, environmental related technologies increase economic growth. This study is important in terms of addressing the impact of fossil fuel subsidies on environmental degradation and economic growth. By shifting the subsidies they have provided to fossil fuels to renewable energy sources, health, education and infrastructure investments, policy makers may both overcome environmental problems and alleviate the financial burden on the economy.

Keywords: environmental degradation, fossil fuel subsidies, economic growth, renewable energy use

JEL Codes: H23, P18, Q43

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı	Çalışma "Etik kurul kararı gerektirmemektedir.
Yazarların Makaleye Olan Katkıları	Doğan Barak araştırmanın tasarımına ve uygulanmasına, sonuçların analizine ve metnin yazılmasına katkıda bulunmuştur. Doğan Barak'ın çalışmaya katkısı %100'dür.
Çıkar Beyanı	Üçüncü taraflar açısından çalışmada çıkar ilişkisi/çatışması yoktur

¹ Dr., Bingöl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, dbarak@bingol.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8812-7668>

1. Giriş

Ülkeler çevresel bozulmayı azaltmak, çevre bilincini artırmak ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için tarihsel süreç içerisinde uluslararası bir çaba göstermektedirler (Stockholm Konferansı (1972), Brundtland Raporu (1987), Rio de Janeiro (1992), Kyoto Protokolü (1997), Johannesburg (2002), Rio de Janeiro (2012), Paris İklim Anlaşması (2015)). Uluslararası boyutta çevresel bozulma ile mücadelede her ne kadar önemli bir yol alınmış olsa da uygulanan politikalar çevresel bozulmayı azaltmada yeterli olamamaktadır. Avrupa Çevre Ajansı'na (2015) göre, küresel boyutta fosil yakıtlardan kaynaklanan emisyonlarda, 1990 yılından 2010 yılına kadar %50 artış meydana gelmiştir. Bu artış yaklaşık 6 milyar tondan neredeyse 9 milyar tona kadar çıkmıştır. Yine Avrupa Çevre Ajansı'na (2014) göre, fosil yakıtların yanmasından kaynaklanan hava kirlenmelerinin emisyonu, kentsel hava kirliliğinin temel nedeni olarak görülmektedir. Yanan fosil yakıtlar da sera gazı emisyonunun artmasına neden olmaktadır.

Fosil yakıt sübvansiyonlarının çevre ve büyüme üzerinde olumlu mu yoksa olumsuz mu etki yaratacağına dair farklı sonuçlar elde edilmiştir. Solarin'e (2020) göre, fosil yakıt sübvansiyonlarının çevresel bozulma üzerindeki etkisi üç farklı şekilde ortaya çıkmaktadır. İlk olarak, eğer fosil yakıt sübvansiyonları fosil yakıtların fiyatlarını düşürerek iklim değişikliğine daha fazla neden oluyorsa ve yapay olarak fiyatları düşüren enerji sübvansiyonları savurgan enerji kullanımını artırarak çevresel bozulmaya neden oluyorsa fosil yakıt sübvansiyonları çevresel bozulmayı artıracaktır. İkinci olarak, eğer hükümetler üreticilerin fosil yakıtları daha düşük fiyatlarla satmalarını sağlamak için enerji tesislerine yatırım yapıyorsa bu durumda üreticiler enerjiyi daha verimli kullanarak ve çevresel teknolojiler benimseyerek üretimlerini gerçekleştirirler. Diğer taraftan gelişmekte olan ülkelerdeki elektrik ve petrol ürünlerine yönelik sübvansiyonlar, geleneksel enerji biçimlerinden uzaklaşmalarına neden olacaktır. Bu iki durumdan kaynaklı olarak fosil yakıt sübvansiyonları çevresel bozulmayı azaltacaktır. Son olarak, fosil yakıt sübvansiyonlarının çevresel bozulma üzerinde hiçbir etkisi olmayabilir. Fosil yakıt sübvansiyonlarının bazı türleri çevresel bozulmayı azaltırken, diğer türleri çevresel bozulmayı artırmaktadır. Yerel olarak üretilen fosil yakıtların kullanımını desteklemeye yönelik sübvansiyonlar, ithal edilen enerjinin yerel olarak üretilen yakıtla bire bir ikame edilmesine yol açıyorsa, ithalat fiyatları ile fiili üretim maliyetleri arasındaki fark kapanacak ve fiyat düşüşü gerçekleşmeyeceğinden enerji kullanımında artış olmayacaktır. Bu durumda, fosil yakıt sübvansiyonlarının çevresel bozulma üzerinde etkisi olmayacaktır.

Çevresel bozulmayı azaltmak için uluslararası alanda çaba gösterilirken diğer taraftan bazı ülkeler fosil yakıt sübvansiyonlarını devam ettirmektedir. Fosil yakıt sübvansiyonları olumsuz ekonomik ve çevresel etkilere sahip olduğundan tüm ülkeler için önemli bir politika konusu haline gelmektedir. Sübvansiyonların olumsuz etkileri şöyle sıralanabilir; i) enerji kullanımını teşvik eder, bu da doğal kaynakların tükenmesini hızlandırmaktadır. ii) enerji verimliliğine ve yenilenebilir enerji yatırımlarına yönelik yatırım teşviklerini azaltmaktadır. iii) enerjinin aşırı kullanımına neden olduğundan, uluslararası enerji fiyatlarına karşı dış kırılganlığını artırmaktadır (IMF, 2021).

Birçok hükümet fosil yakıtların kullanımı azaltmak için daha pahalı hale getirmek yerine fosil yakıtlara sübvansiyonlar vermektedir (Roser, 2021). Fosil yakıt sübvansiyonları çoğunlukla yakıt fiyatlarını düşürmeyi amaçladığından (Solarin, 2020) bu durum yakıt kullanımının artmasına neden olmaktadır. Yakıtların ulaşım ve endüstriyel amaçlarla kullanımının artması ise CO₂ emisyonlarında artış meydana getirmektedir (Sasana vd., 2017:247). Diğer taraftan, enerjiye erişimin çok önemli olduğu durumlarda sübvansiyonları kaldırmak sanıldığı kadar basit görünmemektedir. Fosil yakıt kullanımını sürdüren sübvansiyonları sona erdirmek için temiz kaynaklardan elde edilen enerjiyi karşılanabilir hale getirilmesi gerekmektedir. Temiz alternatiflerin sadece fosil yakıtlardan daha ucuz olması gerekmez, aynı zamanda sübvansiyonlu fosil yakıtlardan daha ucuz olmaları gerekir (Roser, 2021). Solarin'e göre (2020), yakıt sübvansiyonlarının aşamalı olarak kaldırılmasının, iklim ve toplum üzerinde faydalı etkileri olacaktır.

Fosil yakıt sübvansiyonlarının çevresel bozulmada olduğu gibi, büyümeye de etkisi farklı şekillerde (olumlu veya olumsuz) ortaya çıkmaktadır. Teorik olarak, sübvansiyonlar aşırı enerji kullanımına yol açar. Ancak kaynakların verimsiz kullanımı Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) performansı üzerinde olumsuz etki yaratır. Dolayısıyla fosil yakıt sübvansiyonları ekonomik büyüme üzerindeki etkisi olumsuz olarak

ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan, daha düşük enerji fiyatı, kısa vadede büyümeye yönelik bazı olumlu etkilere sahiptir. Sübvansiyonlar, uluslararası enerji fiyatlarının oynaklığı altında endüstrilerin karşılaştığı riski en aza indirir. Ayrıca sübvansiyonlar, zor durumda olan ve yeni yeni gelişmekte olan bebek endüstriler için koruma sağlar. Bu durumda sübvansiyonun kaldırılması büyümeyi engelleyen ciddi etkiler yaratır (Sulistiowati, 2015: 15).

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) (2005) enerji sübvansiyonunu enerji sektörünü içeren ve enerji maliyetlerini azaltan herhangi bir hükümet eylemi olarak tanımlamıştır. Fosil yakıt sübvansiyonlarını çevresel bozulma ve büyüme üzerindeki olası rolü çok büyük öneme sahiptir. Fosil yakıt sübvansiyonları, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nden olan SDG13, yani küresel sera gazı emisyonları ve iklim değişikliği üzerinde büyük bir etkiye sahiptir (United Nations, 2019: 3). Fosil yakıt sübvansiyonlarının ölçülmesinin önemi, fosil yakıt sübvansiyonlarının ölçülmesine yönelik özel bir gösterge oluşturan SDG sürecinde kabul edilmiştir. Bu gösterge, birim GSYİH başına fosil yakıt sübvansiyonlarının (üretim ve tüketim) miktarıdır. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nden olan SDG12, sürdürülebilir tüketim ve üretim kalıplarını sağlamayı amaçlamaktadır. SDG12.c'nin amacı, ulusal koşullara uygun olarak, vergilendirmeyi yeniden yapılandırmak ve mevcut olduklarında bu zararlı sübvansiyonları çevresel etkilerini yansıtacak şekilde aşamalı olarak kaldırmak da dahil olmak üzere, piyasa bozulmalarını ortadan kaldırarak, özel ihtiyaçları ve gelişmekte olan ülkelerin koşullarını ve kalkınmaları üzerindeki olası olumsuz etkileri, yoksulları ve etkilenen toplulukları koruyacak şekilde en aza indirmektir (United Nations, 2021).

Bu nedenle, bu çalışmayı diğer çalışmalardan ayıran husus, G20 ülkelerinde fosil yakıt sübvansiyonlarının rolü çevresel bozulma ve ekonomik büyüme bağlamında incelenmektedir. Bu nedenle, G20 ülkelerindeki büyüme-ekolojik ayak izi bağlantısına fosil yakıt sübvansiyonları dahil edilerek analiz edilmektedir. Bu çalışma sadece fosil yakıt sübvansiyonlarını ekolojik ayak izi üzerindeki etkisine değil, aynı zamanda fosil yakıt sübvansiyonlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisine de odaklanmaktadır.

Bu çalışmanın geri kalanı şu şekilde organize edilmiştir. Bölüm 2'de, G20 ülkelerinde fosil yakıt sübvansiyon oranları ve miktarları hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Bölüm 3, değişkenleri, metodolojiyi ve veri kaynaklarını açıklar. Bölüm 4, ampirik sonuçları ve tartışmayı detaylandırmaktadır. Bölüm 5, çalışmanın sonuç kısmını içermektedir.

2. G20 Ülkelerinde Fosil Yakıt Sübvansiyon Miktarları

Bu bölümde fosil yakıt sübvansiyonları tanımı yapıldıktan sonra, G20 ülkelerindeki sektör türüne göre ve enerji türüne göre fosil yakıt sübvansiyon oranları, sübvansiyon türüne göre fosil yakıt sübvansiyonu ve kişi başına fosil yakıt sübvansiyonu hakkında 2020 yılına ait bilgiler verilmiştir.

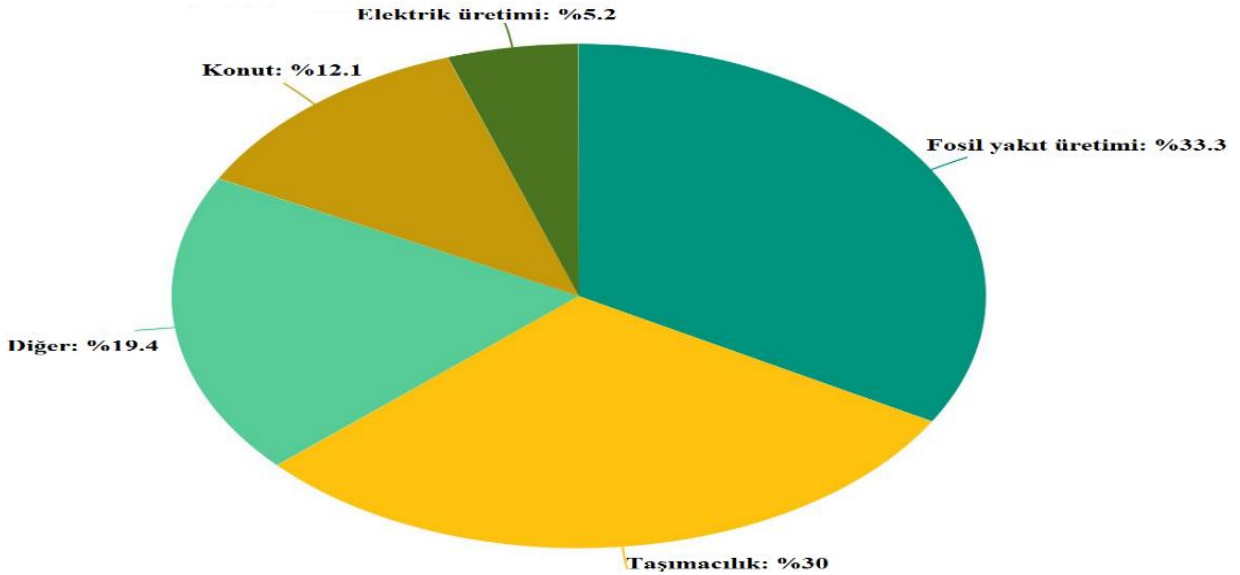
Fosil yakıt sübvansiyonları ile ilgili bazı kuruluşlar tarafından farklı tanımlamalar yapılmaktadır. OECD (2022) sübvansiyonları, fosil yakıt üretimi veya tüketimi için bir fayda veya tercih sağlayan bütçe transferleri ve vergi harcamaları şeklinde tanımlanmıştır. International Monetary Fund (IMF, 2022) fosil yakıt sübvansiyonlarını, tüketici ve üretici sübvansiyonları şeklinde iki ayırım yaparak tanımlamıştır. Tüketici sübvansiyonlarını da vergi öncesi ve vergi sonrası tüketici sübvansiyonları şeklinde tanımlamıştır. Vergi öncesi tüketici sübvansiyonları, enerji tüketicileri, onlara bu enerjiyi sağlamak için katlanılan maliyetlerin altındaki fiyatları ödediğinde ortaya çıkar. Vergi sonrası tüketici sübvansiyonları, enerji için tüketici fiyatları arz maliyetlerinin ve etkin vergilendirme düzeylerinin altındaysa mevcuttur. Üretici sübvansiyonları, üreticilerin kârlılıklarını olduğundan daha fazla artıran doğrudan veya dolaylı destek aldıklarında mevcuttur. Bu destek, çıktı için arz maliyetinin üzerinde bir fiyat almak, arz maliyetinin altındaki girdiler için bir fiyat ödemek veya bütçeden doğrudan transfer almak gibi birçok şekilde olabilir (IMF, 2022). International Energy Agency (IEA, 2015) sübvansiyonları, enerji üretiminin maliyetini düşüren, enerji üreticilerinin aldığı fiyatı yükselten veya enerji tüketicilerinin ödediği fiyatı düşüren, öncelikle enerji sektörüne yönelik herhangi bir hükümet eylemi olarak tanımlamaktadır (IEA, 2015; Couharde ve Mouhoud, 2020: 983). Dolayısıyla, sübvansiyonun tanımlanmasına ilişkin ortak bir tanım olmadığı anlaşılmaktadır.

OECD, IEA ve IMF fosil yakıt sübvansiyonlarını hesaplarken farklı metodolojiler kullanmakta ve hesaplamaya farklı bileşenler dahil edilmektedir. IEA, belirli bir fosil yakıtın son kullanıcı fiyatı ile aynı yakıtın referans fiyatı arasındaki farkı ölçmekten oluşan fiyat farkı yaklaşımını kullanarak fosil yakıt sübvansiyonlarını hesaplamaktadır. OECD, envantere dayalı bir yaklaşım kullanmaktadır. Bu yöntem, fosil yakıt üretimini veya tüketimini destekleyen tüm hükümet ölçümlerini tanımlar ve tüm bu ölçümlerin değerini hükümetin bütçesine dayalı olarak hesaplar ve toplar. IMF, kendine özgü bir yöntem geliştirerek, vergi öncesi ve vergi sonrası sübvansiyon tahminlerini sunmaktadır. Vergi öncesi sübvansiyonlar, IEA tahminlerine benzer şekilde fiyat farkı yaklaşımına dayanmaktadır. Vergi sonrası sübvansiyonlar, vergi öncesi sübvansiyonlara ek olarak vergi sübvansiyonlarını da içermektedir. Ayrıca IMF hesaplaması, fosil yakıt kullanımı ile ilişkili olumsuz dışsallıkları da (yerel hava kirliliği, iklim değişikliği) içermektedir (Bárány ve Grigonyte, 2015: 4; Couharde ve Mouhoud, 2020: 984). OECD ve IEA veri seti petrol, doğalgaz, kömür ve elektrik sübvansiyonlarından oluşurken, IMF veri seti ise petrol, doğalgaz, kömür ve elektrige ilave olarak benzin, dizel, LPG ve gazyagından oluşmaktadır.

Ülkeler kirliliği azaltmak için ulusal ve uluslararası düzeyde politikalar üretme çabası içindedirler. Bu politikalardan en önemlilerinden bir tanesi üretim ve tüketimde yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanmaktır. Bunun için hükümetler yenilenebilir enerji kaynaklarını teşvik etmektedirler. Ancak diğer taraftan yenilenemez enerji kaynakları üretim ve tüketimde hala önemli bir girdi olarak kullanılmaktadır. Fosil yakıt üretimine verilen destekte 2019 yılında %30 artış meydana gelmiştir (OECD/IEA, 2021: 9). 2020 yılı değerlendirildiğinde fosil yakıt sübvansiyonlarında önemli ölçüde azalma meydana gelmiştir. Bu azalmanın yaşanmasında fosil yakıt fiyatlarındaki düşüş ve enerji kullanımındaki düşüş etkili olmuştur (IEA, 2020). 50 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede fosil yakıt sübvansiyonlarında 2020 yılında %10 azalma yaşanmıştır. Sektörler arasında en yüksek düşüş %15'lik bir düşüş ile ulaşım sektöründe, yakıtlar arasında en yüksek düşüş %19'luk destekle petrolde meydana gelmiştir (OECD, 2021).

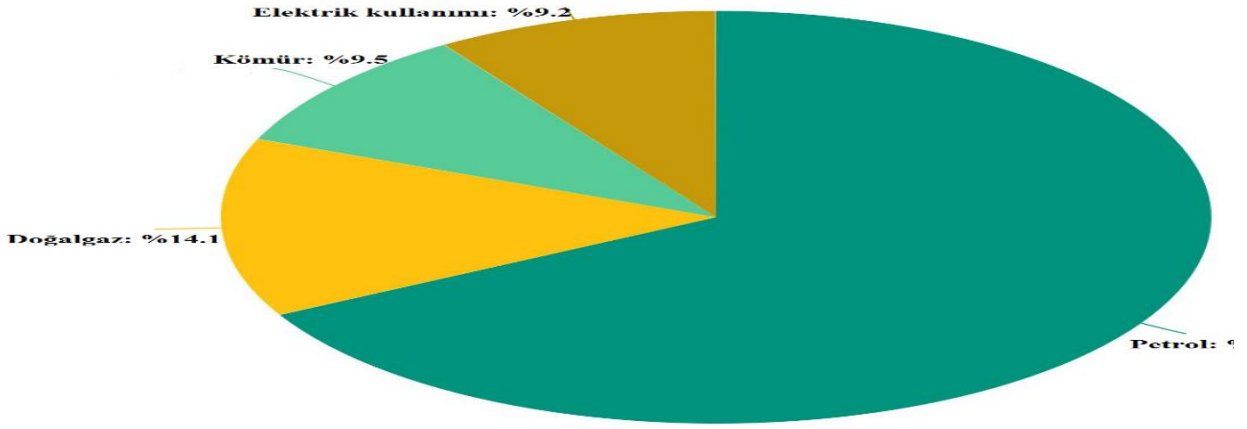
Şekil 1'de G20 ülkelerindeki 2020 yılına ait sektör türüne göre fosil yakıt sübvansiyon oranları verilmiştir. 2020 yılında taşımacılık sektörüne verilen sübvansiyon oranı %30, fosil yakıt kullanımına verilen sübvansiyon oranı %33.3 ve diğer sektörlerle verilen sübvansiyon oranı ise %19.4 olarak gerçekleşmiştir. Konut ve elektrik üretimine verilen fosil yakıt sübvansiyon oranları ise sırasıyla %12.1 ve %5.2 dir.

Şekil 1. Sektör Türüne Göre Fosil Yakıt Sübvansiyon Oranları (2020)

Şekil 2’de G20 ülkelerindeki 2020 yılına ait enerji türüne göre fosil yakıt sübvansiyon oranları verilmiştir. 2020 yılında en fazla sübvansiyon petrole verilmiştir (%67.2). Doğalgaz, kömür ve elektrik kullanımına verilen sübvansiyon oranları sırasıyla %14.1, %9.5 ve %9.2 olarak gerçekleşmiştir.

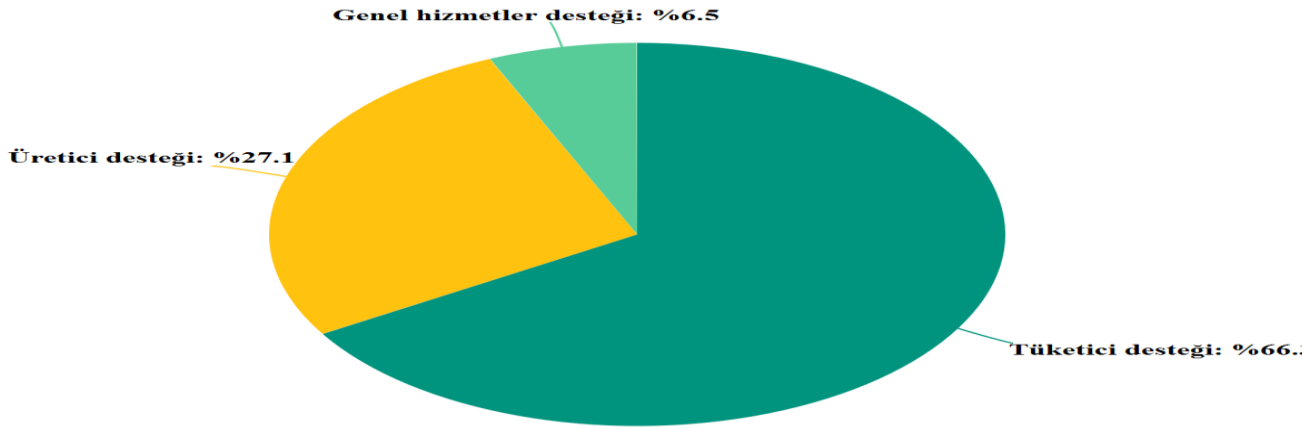
Şekil 2. Enerji Türüne Göre Fosil Yakıt Sübvansiyon Oranları (2020)

Kaynak: OECD (2021), <https://www.oecd.org/fossil-fuels/>

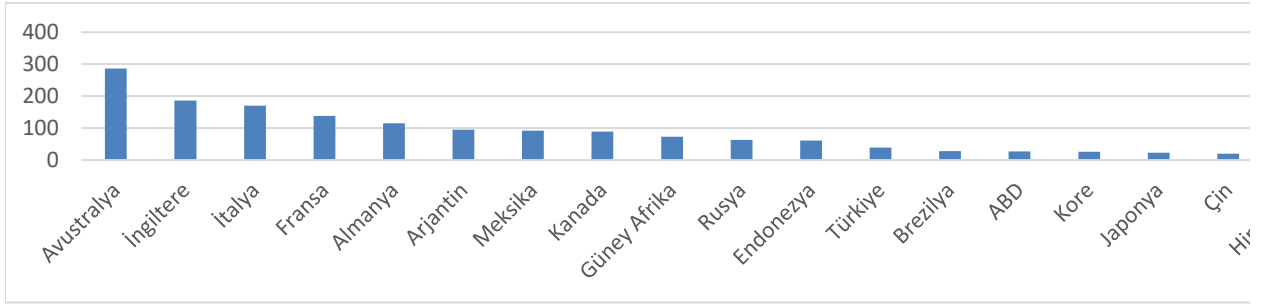
Şekil 3’te G20 ülkelerindeki 2020 yılına ait destek türüne göre fosil yakıt sübvansiyon oranları verilmiştir. 2020 yılında en fazla sübvansiyon tüketiciye verilmiştir (%63.3). Üreticiye ve genel hizmetlere verilen sübvansiyon oranları sırasıyla %27.1 ve %6.5 olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 3. Destek Türüne Göre Fosil Yakıt Desteği (2020)

Kaynak: OECD (2021), <https://www.oecd.org/fossil-fuels/>

Grafik 1’de G20 ülkelerinde 2020 yılına ait kişi başına fosil yakıt sübvansiyon miktarları verilmiştir. Kişi başına fosil yakıt sübvansiyonunun en fazla verildiği ülke Avustralya’dır. Avustralya’yı İngiltere, İtalya ve Fransa takip etmektedir. Kişi başına fosil yakıt sübvansiyonunun en az olduğu ülkeler arasında Hindistan, Çin, Japonya, Kore, Brezilya, ABD ve Türkiye yer almaktadır.

Grafik 1. Kişi Başına Fosil Yakıt Desteği (2020) (Dolar)

Kaynak: OECD (2021), <https://www.oecd.org/fossil-fuels/>

3. Literatür

Literatürde fosil yakıt sübvansiyonlarının çevresel bozulma ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisi hakkında farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Yapılan ampirik çalışmalarda, fosil yakıt sübvansiyonlarının çevresel bozulma ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin olumlu veya olumsuz olabileceğine dair sonuçlar elde edilmiştir.

Fosil yakıt sübvansiyonlarını kısıtlamaya yönelik yapılan reformların çevresel bozulmayı iyileştirmede etkin rol oynadığı saptanmıştır. Anderson ve McKibbin (1997) sübvansiyon reformlarının ekonomik verimlilik ve CO₂ emisyonlarında azalmalara yol açtığını belirtmişlerdir. Kheiravar ve Lawell (2020) İran’da sübvansiyon reformunun hava kirliliği üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. İran’daki hem enerji fiyatlarını artıran hem de benzin tüketimini kısıtlayan sübvansiyon reformlarının hava kirliliğinde azalmalara yol açtığına dair ampirik sonuçlara ulaşmışlardır.

Ancak diğer taraftan fosil yakıt sübvansiyonlarının çevresel bozulmayı artırmada önemli bir etken olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Abouleinein vd., (2009) Mısır’da enerji sübvansiyonunun CO₂ emisyonlarını üzerinde önemli pozitif bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Grafton vd., (2014) 1981-2011 döneminde ABD tarafından sağlanan biyoyakıt sübvansiyonlarının CO₂ emisyonlarını artırdığını tespit etmişlerdir. Jiang ve Lin (2014) sübvansiyonların bütçeler üzerinde mali yük oluşturduğunu, enerji kullanımını artırdığını ve daha yüksek CO₂ emisyonuna yol açtığını öne sürmüşlerdir. Akinyemi vd., (2015) Nijerya’da 1970-2012 dönemi için üç farklı senaryo simüle ederek (sübvansiyon ödemesi durumu, etkin sübvansiyon durumu ve sübvansiyon ödemesi olmaması durumu) yakıt sübvansiyonlarının çevresel bozulma üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Sübvansiyon ödemesi durumunun ve sübvansiyon ödemesinin olmaması durumunun çevresel bozulmayı önemli ölçüde etkilemediğini bulmuşlardır. Öte yandan, sübvansiyona ek olarak sağlam düzenleme durumunda (etkin sübvansiyon durumunda) sübvansiyonların çevresel bozulma üzerinde önemli bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Sasana vd., (2017) Endonezya’da enerji sübvansiyonunun CO₂ emisyonları üzerindeki etkisini 1990-2014 dönemi için inceledikleri çalışmalarında enerji sübvansiyonunun CO₂ emisyonlarını artırdığını ortaya koymuşlardır. Mundaca (2017a) hem benzine hem de dizele verilen sübvansiyonlarda litre başına 20 sentlik bir azalmanın hem MENA bölgesinde hem de küresel olarak CO₂ emisyonlarında önemli düşümlere yol açacağını tahmin etmişlerdir. İran’da benzin ve dizel sübvansiyonunun litre başına 20 sente düşürülmesi, CO₂ emisyonlarında önemli bir azalmaya neden olduğunu belirtmiştir. İran’da benzinin enerji sübvansiyonunun azaltılması toplam CO₂ salımlarının %90’nını azaltacağını, dizelin enerji sübvansiyonunun azaltılması toplam CO₂ salımlarının %50’sini düşüreceğini tahmin etmiştir. Adetutu ve Weyman-Jones (2019) 68 gelişmekte olan ülkede 2000-2013 dönemi için yapmış oldukları çalışmada, yakıt sübvansiyonlarının CO₂ emisyonlarını artırdığına dair kanıtlar elde etmişlerdir. Sasana ve Aminata (2019) Endonezya için Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) hipotezini inceledikleri çalışmalarında, enerji sübvansiyonlarının CO₂ emisyonları üzerindeki etkisinin anlamsız olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Solarin (2020) 35 gelişmiş ve gelişmekte

olan ülkede fosil yakıt sübvansiyonlarının çevresel bozulma üzerindeki (ekolojik ayak izi) etkisini 2010-2017 dönemi için GMM ile incelemiştir. Fosil yakıt sübvansiyonlarının çevresel bozulmayı artırdığı sonucu elde edilmiştir. Xie vd., (2021) 286 Çin şehrinde 2006-2018 döneminde yeni enerji araçları sübvansiyonlarının kentsel hava kalitesini iyileştirdiğini tespit etmişlerdir. Adekunle ve Oseni (2021) Nijerya örneğinde fosil yakıt sübvansiyonlarının CO₂ emisyonu üzerindeki etkisini 1980-2018 dönemi için non-linear autoregressive distributed lag (NARDL) modeli ile tahmin etmişlerdir. Fosil yakıt sübvansiyonlarının kaldırılmasının CO₂ emisyonunda bir düşüşe neden olacağı sonucuna ulaşmışlardır.

Fosil yakıt sübvansiyonları sadece çevresel bozulma üzerinde değil aynı zamanda ekonomik açıdan da birçok etkisi bulunmaktadır. Diğer taraftan, Abouleinein vd., (2009), genel denge modelini kullandıkları çalışmalarında, Mısır'da sübvansiyonların kaldırılmasının yıllık GSYİH büyümesini %5.6'dan %4.14'e düşürdüğüne dair kanıtlar bulmuşlardır. Ellis (2010) sübvansiyonun kaldırılmasının hem OECD hem de OECD dışı ülkelerde GSYİH'yi olumlu etkilediğini ortaya koymuştur. Bazilian ve Onyeji (2012) Nijerya'da fosil yakıt sübvansiyonlarının kaldırılmasının firmaların rekabet gücünde, hane gelirinde ve ekonomik büyümede düşüşe neden olduğunu tespit etmişlerdir. Clements vd., (2013) enerji sübvansiyonlarının mali dengesizlikleri şiddetlendirerek, öncelikli kamu harcamalarını dışlayarak ve enerji sektörü de dahil olmak üzere özel yatırımları baskılayarak büyümeyi olumsuz yönde etkilediğini belirtmiştir. Sulistiowati (2015) 38 ülkede 2007-2013 dönemi için fosil yakıt sübvansiyonlarının, kömür sübvansiyonlarının, elektrik ve doğal gaz sübvansiyonlarının büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Sabit ve tesadüfi etkiler modeli sonuçları bu sübvansiyonların ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğini ortaya koymuştur. Mundaca (2017b) başlangıçta fosil yakıtları sübvansiyon eden ve daha sonra bu sübvansiyonları ortadan kaldıran veya azaltan bir ülkenin, daha yüksek kişi başına GSYİH büyümesi, özellikle gençler arasında daha yüksek istihdam ve işgücüne katılım yaşayacağını belirtmiştir. Mundaca (2017b) MENA ülkelerinde, enerji sübvansiyonlarındaki azalmalardan elde edilen tasarrufların, esas olarak sağlık harcamalarına, eğitim harcamalarına ve altyapıya yapılan kamu yatırımlarına ayrılarak ekonomik büyümeyi artıracaklarını göstermiştir. Liv d., (2017) Hesaplanabilir Genel Denge (CGE) modelinin kullanıldığı çalışmada Malezya'da petrol ve gaz sübvansiyonunun kaldırılmasının GSYİH'yı %0.65'e kadar artıracaklarını tahmin etmiştir. Lin ve Jiang (2011) Çin'de enerji sübvansiyonlarının ortadan kaldırılmasının, enerji talebinde ve emisyonlarda önemli bir düşüşe neden olacağını, ancak makroekonomik değişkenler üzerinde olumsuz etkilere sahip olacağını göstermişlerdir.

4. Metodoloji

4.1. Veri

Bu çalışma, ekolojik ayak izi ve fosil yakıt sübvansiyonları verilerinin ulaşılabilirliğine dayalı olarak 2010-2017 dönemi için G20² ülkesinin yıllık verilerini kullanmaktadır. Çalışmada, çevresel bozulmanın bir göstergesi olarak kişi başına ekolojik ayak izi, ekonomik büyümenin bir göstergesi olarak kişi başına GSYİH, kişi başına fosil yakıt sübvansiyonları, kişi başına yenilenebilir enerji kullanımının bir göstergesi olarak hidro, rüzgar, güneş enerjisi toplamı, çevre ile ilgili teknolojileri temsilen çevre ile ilgili patent sayısı ve ticari açıklık değişkenleri kullanılmıştır. Ekolojik ayak izi değişkeni Global Footprint Network (GFN, 2021) veri tabanından toplanmıştır. Gelir ve ticari açıklık değişkenleri Dünya Bankası (DB, 2021) veri tabanından alınmıştır. Fosil yakıt sübvansiyonları ve çevre ile ilgili teknoloji değişkenleri OECD (2021) veri tabanından ve yenilenebilir enerji kullanımı British Petroleum Statistical Review of World Energy (BP, 2021) veri tabanından toplanmıştır. Değişkenlere ait açıklamalar ve referans alınan çalışmalar Tablo 1'de verilmiştir.

² Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Arjantin, Avustralya, Brezilya, Çin, Endonezya, Fransa, Güney Afrika, Güney Kore, Hindistan, İngiltere, İtalya, Japonya, Kanada, Meksika, Rusya, Türkiye. Suudi Arabistan veri eksikliğinden dolayı modele dahil edilmemiştir.

Tablo 1. Değişkenlere Ait Açıklamalar

Değişkenler	Tanımlama (Birim)	Kaynak	Referans Çalışma
Ekolojik ayak izi (lnEF)	Ekolojik ayak izi, ekili alanlar, otlaklar, balıkçılık alanları, ormanlık alanlar ve karbon ve yerleşik arazi ayak izlerinin toplamıyla ölçülür (kişi başına)	GFN	Ulucak ve Khan, (2020); Ahmed vd., (2020)
Fosil yakıt sübvansiyonları (lnSUB)	Elektrik kullanımı, doğal gaz, petrol, kömür toplamı (kişi başına ABD doları)	OECD	Solarin (2020), Solarin (2021)
Gayri safi yurtiçi hasıla (lnGDP) ve karesi (lnGDP) ²	2015 yılı sabit fiyatlar ile ABD Doları (kişi başına)	DB	Hassan vd., (2019); Zafar vd., (2019)
Yenilenebilir enerji tüketimi (lnREC)	Hidroelektrik, rüzgar ve güneş enerjisi toplamı (ton petrol eşdeğeri-kişi başına)	BP	Mahmood vd., (2019)
Çevresel teknoloji (lnTEC)	Çevre ile ilgili patent sayısı	OECD	Hashmi ve Alam, (2019); Danish ve Ulucak, (2020)
Ticari açıklık (lnTO)	İhracat ve ithalat toplamının GSYİH'ye oranı (%)	DB	Sun vd., (2020); Iorember vd., (2021)

Tanımlayıcı istatistikler Tablo 2'de verilmiştir. Tablo 2, ekolojik ayak izi, kişi başına gelir, kişi başına gelirin karesi, çevresel teknoloji ve ticari açıklık pozitif ortalama sergilediğini ancak fosil yakıt sübvansiyonları ve yenilenebilir enerji tüketiminin negatif bir ortalama sergilediğini göstermektedir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

	lnEF	lnSUB	lnGDP	lnGDP ²	lnREC	lnTEC	lnTO
Ortalama	1.1734	-9.5701	9.7081	95.2911	-1.5608	2.4043	3.8880
Medyan	1.3737	-9.6115	9.8670	97.4516	-1.2131	2.4230	3.9642
Maksimum	2.1741	-7.6727	10.9748	120.4476	0.0668	2.8201	4.6593
Minimum	-2.0976	-11.7637	7.1645	51.3312	-4.0682	1.7681	3.1129
Std. Hata	0.9109	0.9945	1.0255	19.2527	1.0978	0.2111	0.3613
Skewness	-2.1969	-0.0675	-0.6601	-0.4857	-1.0000	-0.7375	-0.2482
Kurtosis	8.1499	2.2262	2.5467	2.1841	3.3100	3.3939	2.4737
Jarque-Bera	240.5964	3.2386	10.2300	8.4501	21.5067	12.2390	2.7482
Olasılık	0.0000	0.1980	0.0060	0.0146	0.0000	0.0021	0.2530
Sum	147.8574	-1205.838	1223.224	12006.69	-196.6698	302.9426	489.8895
Sum Sq. Dev.	103.7352	123.6524	131.4731	46333.64	150.6686	5.5715	16.3195
Gözlem Sayısı	126	126	126	126	126	126	126

4.2. Ekonometrik Yöntem

Bu çalışmada, çevresel bozulmada ve ekonomik büyümede fosil yakıt sübvansiyonlarının rolü üzerine odaklanılmaktadır. Solarin (2020) ve Adekunle ve Oseni (2021)'nin son çalışmaları dikkate alınarak, aşağıdaki ekonometrik denklemler tahmin edilmiştir:

$$\ln EF_{it} = \partial_0 + \partial_1 \ln SUB_{it} + \partial_2 \ln GDP_{it} + \partial_3 (\ln GDP_{it})^2 + \partial_4 \ln REC_{it} + \partial_5 \ln TEC_{it} + \partial_6 \ln TO_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$$\ln GDP_{it} = \phi_0 + \phi_1 \ln SUB_{it} + \phi_2 \ln EF_{it} + \phi_3 \ln REC_{it} + \phi_4 \ln TEC_{it} + \phi_5 \ln TO_{it} + \mu_{it} \quad (2)$$

EF, kişi başına ekolojik ayak izini gösterir. GDP, kişi başına geliri, GDP², kişi başına gelirin karesini temsil eder. SUB, kişi başına fosil yakıt sübvansiyonlarını, REC, kişi başına yenilenebilir enerji kullanımını, TEC, çevre ile ilgili teknolojileri, TO, ticari açıklığı göstermektedir. Fosil yakıt sübvansiyonları sadece çevresel

bozulma üzerinde değil, aynı zamanda ekonomik büyüme üzerinde de önemli bir rol oynayabilir. Yapılan ampirik çalışmalarda ve bu çalışmada, fosil yakıt sübvansiyonlarının çevresel bozulmanın ve ekonomik büyümenin önemli bir parçası olduğu belgelenmiştir. Analiz gerçekleştirilmeden önce tüm değişkenlerin doğal logaritması alınmıştır.

Bu çalışmada, Denklem (1) ve Denklem (2)'nin tahmini için son zamanlarda enerji ve çevre ekonomisi literatüründe (Baloch vd., 2020a, 2020b; Danish vd., 2021; Rasheed vd., 2021; Sheraz vd., 2021) yaygın olarak kullanılan Driscoll-Kraay (DK) (1998) standart hata ekonometrik metodolojisi kullanılmıştır. DK regresyonu bazı avantajlara sahiptir. Bu avantajlar şöyle sıralanabilir (Sarkodie ve Strezov, 2019; Baloch vd., 2020a, 2020b, 2021b; Danish vd., 2021; Rasheed vd., 2021; Sheraz vd., 2021; Yasmeen vd., 2021); i) bu yöntem paneldeki gruplar arasında değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı sorununu ele almaktadır. ii) esnekliğe ve büyük bir zaman boyutuna izin veren parametrik olmayan bir yöntem kullanır. iii) veri serilerinde eksik değerler olması durumunda en etkili yöntemdir. iv) hem dengeli hem de dengesiz paneller için kullanışlıdır. v) logaritmik dönüşümden sonra kayıp verileri önlemek için tüm negatif değerlerin mutlak değerini alır. Bu nedenle, çalışma aşağıdaki gibi ifade edilebilen doğrusal bir model aracılığıyla havuzlanmış sıradan en küçük kareler (OLS) yöntemi için bir DK algoritması uygular:

$$y_{i,t} = x'_{i,t}\beta + \varepsilon_{i,t} \quad i = 1, \dots, N, \quad t = 1, \dots, T \quad (3)$$

Burada $y_{i,t}$ bağımlı değişkeni temsil eder ve $x_{i,t}$ bağımsız değişkenleri göstermektedir.

5. Sonuçlar ve Tartışma

Bu çalışmada, G20 ülkelerinde çevresel bozulma-fosil yakıt sübvansiyonları ve ekonomik büyüme-fosil yakıt sübvansiyonları arasındaki ilişkiyi test etmek için Driscoll ve Kraay (1998) standart hata yöntemi kullanılmıştır. Bu amaçla ampirik analiz iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Birinci aşamada ekolojik ayak izi bağımlı değişken ve ikinci aşamada ekonomik büyüme bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Driscoll ve Kraay standart hata yönteminden elde edilen regresyon tahminleri Tablo 3'te sunulmuştur.

A modelinde, fosil yakıt sübvansiyonları önceki bölümlerde ayrıntılı olarak açıklandığı gibi, bu çalışmanın önemli bir değişkeni ve odak noktasıdır. Kişi başına fosil yakıt sübvansiyonları katsayısı pozitifdir ve çevresel bozulma ile istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu, kişi başına fosil yakıt sübvansiyonlarındaki %1'lik bir artışın çevresel bozulmayı %0.24 oranında artırdığını gösterir. Solarin (2020) 35 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke için 2010-2017 dönemi için bu çalışmanın sonucuna benzer şekilde fosil yakıt sübvansiyonlarının çevresel bozulmayı artırdığını bulmuştur. Cobey (2020) ve Roser (2021) fosil yakıt sübvansiyonlarının fosil yakıt tüketimini desteklediğinden iklim değişikliğinden kaynaklanan çevresel sorunlara yol açtığını ifade etmişlerdir. Sovacool (2017) birçok sübvansiyonun, artan atık, hükümet açıkları, enerji yakıtlarının kıtlığı ve ağırlaştırılmış çevresel etkiler yarattığı için faydalardan ziyade büyük sosyal maliyetlere yol açtığını belirtmiştir.

Kişi başına gelir katsayısı negatiftir ve çevresel bozulma ile istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu, kişi başına gelir katsayısındaki %1'lik bir artışın çevresel bozulmayı %0.45 oranında azalttığını gösterir. Kişi başına gelirin karesine ait katsayısı pozitifdir ve çevresel bozulma ile istatistiksel olarak anlamlıdır. Kişi başına gelire ait katsayının negatif ve kişi başına gelirin karesine ait katsayının pozitif olması çevresel bozulma ve kişi başı gelir arasında U şeklinde bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Shahbaz vd., (2016) Afrika ülkelerinde 1971-2012 dönemi için, Bilgili vd., (2021) on üç gelişmiş ülkede 2003-2018 dönemi için, Alola ve Donve (2021) Türkiye'de 1965-2017 dönemi için ve Aslam vd., (2021) Malezya'da 1971-2016 dönemi için bu çalışmanın sonuçlarına benzer şekilde çevresel bozulma ve gelir arasında U şeklinde bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Ancak, Apaydin vd., (2021) 130 ülkede 1980-2016 dönemi için, Awan vd., (2022) 107 ülkede 1996-2014 dönemi için, Aşıcı ve Acar (2016) 116 ülkede 2004-2008 dönemi için ve Acar ve Aşıcı (2017) Türkiye'de 1961-2008 dönemi için yapmış oldukları çalışmaların sonuçlarının aksine sonuçlar elde edilmiştir.

Kişi başına yenilenebilir enerji kullanımı katsayısı negatiftir ve çevresel bozulma ile istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu, kişi başına yenilenebilir enerji kullanımı katsayısındaki %1'lik bir artışın çevresel bozulmayı %0.18 oranında azalttığını göstermektedir. Yenilenebilir enerji kullanımının çevresel sorunları azaltması ampirik olarak beklenen bir sonuçtur (Ulucak vd., 2021). Usman vd., (2021) 28 Avrupa Birliği ülkesinde 1995-2017 dönemi için, Pata (2021) ABD'de 1986-2016 dönemi için, Gyamfi vd., (2021) G7 ülkelerinde 1990-2016 dönemi için, Kocoglu vd., (2021) 15 gelişmekte olan ülkede 1995-2015 dönemi için, Topcu (2021) Türkiye'de 1990-2015 dönemi için ve Huang vd., (2022) E7 ve G7 ülkelerinde 1995-2018 dönemi için yapmış oldukları çalışmaların vardığı sonuçlara benzer sonuçlar elde edilmiştir.

Çevre ile ilgili teknolojik yenilikler çevre sorunlarının üstesinden gelmek ve iklim değişikliğinin hafifletilmesi için hayati önem taşımaktadır (Danish ve Ulucak, 2021: 4). Çevre ile ilgili teknoloji katsayısı negatiftir ve çevresel bozulma ile istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu, çevre ile ilgili teknoloji katsayısındaki %1'lik bir artışın çevresel bozulmayı %0.89 oranında azalttığını gösterir. Elde ettiğimiz bu sonuç, Danish ve Ulucak (2021) ABD ve Çin ülkeleri için 1980-2016 dönemi için, Doğan vd., (2022) E7 ve G7 ülkelerinde 1991-2017dönemi için ve Jahanger vd., (2022) 73 gelişmekte olan ülkede 1990-2016 dönemi için yapmış oldukları ampirik çalışmaların kanıtlarıyla tutarlıdır.

Çalışmada uluslararası ticareti temsilen kullanılan ticari açıklık değişkeninin çevresel bozulma üzerindeki etkisi hakkında literatürde farklı sonuçlar elde edilmiştir. Chebbi vd., (2011) Tunus'ta, Fang vd., (2019) 1970-2014 dönemi için 82 gelişmekte olan ülkede, Shahzad vd., (2019) 1971-2011 dönemi için Pakistan'da ve Usman vd., (2022) 1990-2017 dönemi için Pakistan'da ticari açıklığın CO₂ emisyonlarını artırdığına dair kanıtlar elde etmişlerdir. Diğer taraftan Shahbaz vd., (2013) Güney Afrika örneğinde 1965-2008 dönemi için, Gozgor (2017) 35 OECD ülkesinde 1960-2013 dönemi için, Zhang vd., (2017) 1971-2013 dönemi için on yeni sanayileşmiş ülkede, Kirikkaleli vd., (2021) Türkiye'de 1985-2017 dönemi için, Liu vd., (2022) Pakistan'da 1980-2017 dönemi için ticari açıklığın CO₂ emisyonlarını azalttığına dair kanıtlar elde etmişlerdir. Elde edilen bu sonuçlar bu çalışmanın sonuçlarını desteklemektedir. Bu çalışmada, ticari açıklık katsayısı negatiftir ve çevresel bozulma ile istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu, ticari açıklık katsayısındaki %1'lik bir artışın çevresel bozulmayı %0.64 oranında azalttığını göstermektedir.

Tablo 3. Driscoll-Kraay Standart Hata Regresyonunun Sonuçları (Havuzlanmış OLS)

Değişkenler	Bağımlı değişken: Ekolojik ayak izi (Model A)		Bağımlı değişken: Ekonomik büyüme (Model B)	
	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık
lnSUB	0.2416 ^a	0.002	-0.0753 ^c	0.058
lnEF	-	-	0.4094 ^a	0.000
lnGDP	-0.4590 ^b	0.019	-	-
(lnGDP) ²	0.0494 ^a	0.001	-	-
lnREC	-0.1844 ^b	0.011	0.5143 ^a	0.000
lnTEC	-0.8981 ^b	0.013	1.6179 ^a	0.000
lnTO	-0.6474 ^b	0.011	-0.0948	0.110
Sabit	7.6220 ^a	0.000	5.7882 ^a	0.000
Gözlem sayısı	126		126	
Ülke sayısı	18		18	
F-istatistik	1134.13		10259.47	
Olasılık	0.0000		0.0000	
R ²	0.3657		0.5681	
RMSE	0.7436		0.6879	

Not: a, b ve c sırasıyla %1, %5 ve %10'da anlamlılığı temsil eder. RMSE (root mean square error- kök ortalama kare hatası)

B modelinde, bu çalışmanın önemli bir değişkeni ve odak noktası olan kişi başına fosil yakıt sübvansiyonları katsayısı negatiftir ve ekonomik büyüme ile istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu, kişi başına fosil yakıt sübvansiyonları katsayısındaki %1'lik bir artışın ekonomik büyümeyi %0.07 oranında azalttığını gösterir. Fosil yakıt sübvansiyonları çevresel olarak zararlı olmakla birlikte, kamu bütçelerinde önemli bir yük oluştururlar. Ayrıca, fosil yakıt sübvansiyonları eğitim ve fiziksel altyapıya yapılabilecek yatırımları dışlayarak ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir (OECD, 2019: 4). Clements vd., (2013) ve Sulistiowati (2015) bu çalışmanın sonucuna benzer şekilde fosil yakıt sübvansiyonlarının ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Kişi başına ekolojik ayak izi katsayısı pozitifdir ve ekonomik büyüme ile istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu, kişi başına ekolojik ayak izi katsayısındaki %1'lik bir artışın ekonomik büyümeyi %0.40 oranında artırdığını gösterir. Acheampong (2018) 116 ülkede 1990-2014 dönemi için, Schröder ve Storm (2020) 58 ülkede 2007-2015 dönemi için, Iqbal vd., (2022) BRICS ülkelerinde 2000-2018 dönemi için çevresel bozulmanın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif olduğunu ortaya koymuşlardır. Elde edilen bulgular bu çalışmaların sonuçlarını desteklemektedir.

Kişi başına yenilenebilir enerji kullanımı katsayısı pozitifdir ve ekonomik büyüme ile istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu, kişi başına yenilenebilir enerji kullanımı katsayısındaki %1'lik bir artışın ekonomik büyümeyi %0.51 oranında artırdığını gösterir. Yenilenebilir enerji kullanımının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi çok sayıda çalışmada ele alınmıştır (Apergis ve Payne, 2010; Bhattacharya vd., 2016; Bilgili vd., 2019; Ivanovski vd., 2021; Wang vd., 2022). Yapılan bu ampirik çalışmalarda yenilenebilir enerji kullanımının ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada liteatürdeki çalışmaların sonucuna benzer sonuçlar elde edilmiştir.

Çevre ile ilgili teknoloji katsayısı pozitifdir ve ekonomik büyüme ile istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu, çevre ile ilgili teknoloji katsayısındaki %1'lik bir artışın ekonomik büyümeyi %1.61 oranında artırdığını gösterir. Yenilikçilik ve çevresel sürdürülebilirlik, ülkelerin kalkınmasında kilit unsurlardır ve giderek küreselleşen bir pazarda rekabet edebilmelerini sağlamak için gereklidir (Bresciani vd., 2021). Ferreira vd., (2020) 2000-2013 dönemi için 23 ülke üzerine yapmış oldukları incelemede, çevre ile ilgili teknolojilerin ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Elde edilen bu sonuç bu çalışmanın sonucunu doğrulamaktadır.

Ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi farklı şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Krueger (1990), Frankel ve Romer (1999), Eaton ve Kortum (2001) ve Dollar ve Kraay (2003) Carrasco ve Tovar-García (2021) ticaretin büyüme üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Dollar ve Kraay (2003) daha fazla ticaret yapan ülkelerin daha hızlı büyüdüğünü belirtmiştir. Nguyen ve Bui, (2021), Zeren ve Ari (2013) ve Chang vd., (2009) ticari açıklığın ekonomik büyümeyi olumlu etilediği sonucuna ulaşmışlardır. Ancak, Redding (1999) ve Kim ve Lin ticaretin büyümeyi engellediğini ifade etmişlerdir. Herzer (2013) gelişmiş ülkelerde ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerinde olumlu, ancak gelişmekte olan ülkelerde olumsuz bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca, Eris ve Ulaşan (2013), Ulaşan (2015) ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerinde ihmal edilebilir bir etkisi olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu çalışmada da Eris ve Ulaşan (2013) ve Ulaşan (2015) çalışmalarına benzer şekilde ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi hakkında istatistiksel olarak anlamlı ampirik kanıt bulunamamıştır.

5. Sonuç

Bu çalışmada, G20 ülkelerinde fosil yakıt sübvansiyonlarının çevresel bozulma ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Ampirik sonuçlar, fosil yakıt sübvansiyonlarının çevresel sorunları önemli ölçüde artırdığını buna karşın ekonomik büyümeyi azalttığını göstermektedir. Ayrıca, yenilenebilir enerji kullanımı ve çevre ile ilgili teknolojiler çevresel bozulmayı azaltmada yardımcı olurken, ekonomik büyümeyi artırmada önemli rol oynamaktadır.

G20 ülkeleri fosil yakıtları sübvansiyon ederken bu sübvansiyonların çevresel sorunları ağırlaştırdığına ve ekonomi üzerinde mali bir yük oluşturduğunu unutmamalıdır. Çünkü fosil yakıtlara verilen sübvansiyonlar

olası diğer alternatif enerji türlerine yapılacak yatırımları, sağlık, eğitime yapılacak yatırımların dışlanması sebep olabilmektedir. Politika yapımcılar, çevresel bozulmaya, ekonomiye zarar veren ve temiz enerjiye yapılan yatırımları dışlayan ve aşırı enerji tüketimini teşvik eden sübvansiyonlarda reform yaparak çevresel bozulmanın azaltılmasına ve ekonomin iyileştirilmesine yardımcı olabilirler. Ayrıca politika yapımcılar, fosil yakıtlara verilen sübvansiyonları temiz enerjiye yapılan yatırımlara ve çevre ile ilgili teknolojilerin geliştirilmesine yönlendirilerek çevresel bozulmanın üstesinden gelebilir ve ekonomin iyileştirilmesine katkıda bulunabilirler. Birleşmiş Milletler (2021) tarafından hazırlanan “Fosil Yakıt Teşvik Reformu: Dersler ve Fırsatlar” raporunda, fosil yakıt sübvansiyonlarının kaldırılması, sera gazı emisyonlarını azaltmanın ve iklim değişikliğini sınırlamanın anahtarı olarak görülmüştür. Ancak, kötü planlanırsa, fosil yakıt sübvansiyon reformu, en yoksulları etkileyebilecek ve toplumsal huzursuzluğu tetikleyebilecek fiyat artışlarına yol açabilir. Çevresel olarak etkili olmanın ötesinde, bu tür reformların vatandaşlar tarafından kabul edilmesi için sosyal ve ekonomik olarak adil olunması gerektiği belirtilmiştir. Dolayısıyla fosil yakıtlara verilen sübvansiyonlar kaldırılırken bunun belli bir plan dahilinde ve dikkatli bir şekilde yapılması gerekmektedir.

Kaynakça

- Abouleinein, S., El Laithy, H., & Al-Din, H.K. (2009). *The impact of phasing out subsidies of petroleum energy products in Egypt*. Egyptian Center for Economic Studies.
- Acar, S., & Aşıcı, A. A. (2017). Nature and economic growth in Turkey: what does ecological footprint imply?. *Middle East Development Journal*, 9(1), 101-115.
- Acheampong, A.O. (2018). Economic growth, CO2 emissions and energy consumption: what causes what and where?. *Energy Economics*, 74, 677-692.
- Adekunle, I. A., & Oseni, I. O. (2021). Fuel subsidies and Carbon Emission: Evidence from asymmetric modelling. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(18), 22729-22741.
- Adetutu, M.O., & Weyman-Jones, T.G. (2019). Fuel subsidies versus market power: is there a countervailing second-best optimum?. *Environmental and Resource Economics*, 74(4), 1619-1646.
- Ahmed, Z., Asghar, M. M., Malik, M. N., & Nawaz, K. (2020). Moving towards a sustainable environment: the dynamic linkage between natural resources, human capital, urbanization, economic growth, and ecological footprint in China. *Resources Policy*, 67, 101677.
- Akinyemi, O., Alege, P.O., Ajayi, O.O. & Amaghionyeodiwe, L.A. (2015). Fuel subsidy reform and environmental quality in Nigeria. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 5(2), 540-549.
- Alola, A.A., & Donve, U.T. (2021). Environmental implication of coal and oil energy utilization in Turkey: is the EKC hypothesis related to energy?. *Management of Environmental Quality: An International Journal*. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/MEQ-10-2020-0220/full/pdf>
- Anderson, K., & McKibbin, W.J. (1997). Reducing coal subsidies and trade barriers: their contribution to greenhouse gas abatement. Papers 135, Brookings Institution - Working Papers.
- Apaydin, Ş., Ursavaş, U., & Koç, Ü. (2021). The impact of globalization on the ecological footprint: do convergence clubs matter?. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(38), 53379-53393.
- Apergis, N., & Payne, J.E. (2010). Renewable energy consumption and growth in Eurasia. *Energy Economics*, 32(6), 1392-1397.
- Aslam, B., Hu, J., Hafeez, M., Ma, D., AlGarni, T. S., Saeed, M., ... & Hussain, S. (2021). Applying environmental Kuznets curve framework to assess the nexus of industry, globalization, and CO₂ emission. *Environmental Technology & Innovation*, 101377.
- Aşıcı, A. A., & Acar, S. (2016). Does income growth relocate ecological footprint?. *Ecological Indicators*, 61, 707-714.
- Awan, A., Kocoglu, M., Banday, T. P., & Tarazkar, M. H. (2022). Revisiting global energy efficiency and CO2 emission nexus: fresh evidence from the panel quantile regression model. *Environmental Science and Pollution Research*, 1-14.
- Baloch, M.A., Khan, S.U.D., & Ulucak, Z.Ş. (2020a). Poverty and vulnerability of environmental degradation in Sub-Saharan African countries: what causes what?. *Structural Change and Economic Dynamics*, 54, 143-149.
- Baloch, M.A., Khan, S.U.D., Ulucak, Z.Ş., & Ahmad, A. (2020b). Analyzing the relationship between poverty, income inequality, and CO2 emission in Sub-Saharan African countries. *Science of The Total Environment*, 740, 139867.
- Bárány, A., & Grigonyte, D. (2015) Measuring fossil fuel subsidies. *ECFIN Economic Brief* 40: 1–13.

- Bazilian, M., & Onyeji, I. (2012). Fossil fuel subsidy removal and inadequate public power supply: Implications for businesses. *Energy Policy*, 45, 1-5.
- Bhattacharya, M., Paramati, S.R., Ozturk, I., & Bhattacharya, S. (2016). The effect of renewable energy consumption on economic growth: Evidence from top 38 countries. *Applied Energy*, 162, 733-741.
- Bilgili, F., Kuşkaya, S., Toğuş, N., Muğaloğlu, E., Kocak, E., Bulut, Ü., & Bağlıtaş, H.H. (2019). A revisited renewable consumption-growth nexus: A continuous wavelet approach through disaggregated data. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 107, 1-19.
- Bilgili, F., Nathaniel, S.P., Kuşkaya, S., Kassouri, Y. (2021). Environmental pollution and energy research and development: an Environmental Kuznets Curve model through quantile simulation approach. *Environmental Science and Pollution Research*. <https://doi.org/10.1007/s11356-021-14506-0>
- Bresciani, S., Puertas, R., Ferraris, A., & Santoro, G. (2021). Innovation, environmental sustainability and economic development: DEA-Bootstrap and multilevel analysis to compare two regions. *Technological Forecasting and Social Change*, 172, 121040.
- Carrasco, C.A., & Tovar-García, E.D. (2021). Trade and growth in developing countries: the role of export composition, import composition and export diversification. *Economic Change and Restructuring*, 54(4), 919-941.
- Chang, R., Kaltani, L., & Loayza, N.V. (2009). Openness can be good for growth: The role of policy complementarities. *Journal of Development Economics*, 90(1), 33-49.
- Chebbi, H.E., Olarreaga, M., & Zitouna, H. (2011). Trade openness and CO 2 emissions in Tunisia. *Middle East Development Journal*, 3(01), 29-53.
- Clements, B.D., Coady, S., Fabrizio, S., Gupta, T., Alleyne, and C. Sdralevich (eds.) (2013). *Energy Subsidy Reform: Lessons and Implications* (Washington: International Monetary Fund).
- Cobey, E. (2020). Assessment of the Environmental and Economic Impacts of Fossil Fuel Subsidies. https://digitalshowcase.lynchburg.edu/utcp/?utm_source=digitalshowcase.lynchburg.edu%2Futcp%2F162&utm_medium=PDF&utm_campaign=PDFCoverPages
- Couharde, C., & Mouhoud, S. (2020). Fossil fuel subsidies, income inequality, and poverty: Evidence from developing countries. *Journal of Economic Surveys*, 34(5), 981-1006.
- Danish, -, & Ulucak, R. (2021). Renewable energy, technological innovation and the environment: a novel dynamic auto-regressive distributive lag simulation. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 150, 111433.
- Danish, -, Ulucak, R., & Erdogan, S. (2021). The effect of nuclear energy on the environment in the context of globalization: Consumption vs production-based CO2 emissions. *Nuclear Engineering and Technology*.
- Danish., & Ulucak, R. (2020). How do environmental technologies affect green growth? Evidence from BRICS economies. *Science of the Total Environment*, 712, 136504.
- Doğan, B., Ghosh, S., Hoang, D.P., & Chu, L.K. (2022). Are economic complexity and eco-innovation mutually exclusive to control energy demand and environmental quality in E7 and G7 countries?. *Technology in Society*, 101867.
- Dollar, D., & Kraay, A. (2003). Institutions, trade, and growth. *Journal of monetary economics*, 50(1), 133-162.
- Driscoll, J. C., & Kraay, A. C. (1998). Consistent covariance matrix estimation with spatially dependent panel data. *Review of Economics and Statistics*, 80(4), 549-560.
- Eaton, J., & Kortum, S. (2001). Technology, trade, and growth: A unified framework. *European Economic Review*, 45(4-6), 742-755.
- Ellis, J. (2010). The effects of fossil-fuel subsidy reform: A review of modelling and empirical studies. *Available at SSRN 1572397*.
- Eriş, M. N., & Ulaşan, B. (2013). Trade openness and economic growth: Bayesian model averaging estimate of cross-country growth regressions. *Economic Modelling*, 33, 867-883.
- European Environment Agency (2014). Environmental impact of energy. <https://www.eea.europa.eu/help/glossary/eea-glossary/environmental-impact-of-energy>.
- European Environment Agency (2015). Increasing environmental pollution (GMT 10), <https://www.eea.europa.eu/soer/2015/global/pollution>
- Fang, J., Gozgor, G., Lu, Z., & Wu, W. (2019). Effects of the export product quality on carbon dioxide emissions: evidence from developing economies. *Environmental Science and Pollution Research*, 26(12), 12181-12193.
- Ferreira, J.J., Fernandes, C.I., & Ferreira, F.A. (2020). Technology transfer, climate change mitigation, and environmental patent impact on sustainability and economic growth: A comparison of European countries. *Technological Forecasting and Social Change*, 150, 119770.
- Frankel, J.A., & Romer, D.H. (1999). Does trade cause growth?. *American Economic Review*, 89(3), 379-399.

- Gozgor, G. (2017). Does trade matter for carbon emissions in OECD countries? Evidence from a new trade openness measure. *Environmental Science and Pollution Research*, 24(36), 27813-27821.
- Grafton, R.Q., Kompas, T., Van Long, N., & To, H. (2014). US biofuels subsidies and CO2 emissions: An empirical test for a weak and a strong green paradox. *Energy Policy*, 68, 550-555.
- Gyamfi, B.A., Onifade, S.T., Nwani, C., & Bekun, F.V. (2021). Accounting for the combined impacts of natural resources rent, income level, and energy consumption on environmental quality of G7 economies: a panel quantile regression approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 1-13.
- Hashmi, R., & Alam, K. (2019). Dynamic relationship among environmental regulation, innovation, CO2 emissions, population, and economic growth in OECD countries: A panel investigation. *Journal of cleaner production*, 231, 1100-1109.
- Hassan, S. T., Xia, E., Khan, N. H., & Shah, S. M. A. (2019). Economic growth, natural resources, and ecological footprints: evidence from Pakistan. *Environmental Science and Pollution Research*, 26(3), 2929-2938.
- Herzer, D. (2013). Cross-country heterogeneity and the trade-income relationship. *World Development*, 44, 194-211.
- Huang, Y., Haseeb, M., Usman, M., & Ozturk, I. (2022). Dynamic association between ICT, renewable energy, economic complexity and ecological footprint: Is there any difference between E-7 (developing) and G-7 (developed) countries?. *Technology in Society*, 68, 101853.
- IEA (2015) World Energy Outlook 2015. Paris, France: International Energy Agency. <https://iea.blob.core.windows.net/assets/5a314029-69c2-42a9-98ac-d1c5deeb59b3/WEO2015.pdf>, Erişim tarihi: 17.03.2022
- IMF (2022). <https://www.imf.org/en/Topics/climate-change/energy-subsidies#A%20Plan%20for%20Reform>
- International Energy Agency (2020). Energy subsidies, Tracking the impact of fossil-fuel subsidies. <https://www.iea.org/topics/energy-subsidies> (16.11.2021).
- International Monetary Found (2021). Fossil Fuel Subsidies. <https://www.imf.org/en/Topics/climate-change/energy-subsidies> (16.11.2021)
- Iorember, P. T., Jelilov, G., Usman, O., Işık, A., & Celik, B. (2021). The influence of renewable energy use, human capital, and trade on environmental quality in South Africa: multiple structural breaks cointegration approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(11), 13162-13174.
- Iqbal, A., Tang, X., & Rasool, S. F. (2022). Investigating the nexus between CO2 emissions, renewable energy consumption, FDI, exports and economic growth: evidence from BRICS countries. *Environment, Development and Sustainability*, 1-30.
- Ivanovski, K., Hailemariam, A., & Smyth, R. (2021). The effect of renewable and non-renewable energy consumption on economic growth: Non-parametric evidence. *Journal of Cleaner Production*, 286, 124956.
- Jahanger, A., Usman, M., Murshed, M., Mahmood, H., & Balsalobre-Lorente, D. (2022). The linkages between natural resources, human capital, globalization, economic growth, financial development, and ecological footprint: The moderating role of technological innovations. *Resources Policy*, 76, 102569.
- Jiang, Z., & Lin, B. (2014). The perverse fossil fuel subsidies in China—The scale and effects. *Energy*, 70, 411-419.
- Kheiravar, K.H., & Lawell, C.Y.L. (2020). *The effects of fuel subsidies on air quality: Evidence from the Iranian subsidy reform*. Working paper, Cornell University.
- Kim, D. H., & Lin, S. C. (2009). Trade and growth at different stages of economic development. *Journal of Development Studies*, 45(8), 1211-1224.
- Kirikaleli, D., Adebayo, T. S., Khan, Z., & Ali, S. (2021). Does globalization matter for ecological footprint in Turkey? Evidence from dual adjustment approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(11), 14009-14017.
- Kocoglu, M., Awan, A., Tunç, A., & Aslan, A. (2021). The nonlinear links between urbanization and CO2 in 15 emerging countries: Evidence from unconditional quantile and threshold regression. *Environmental Science and Pollution Research*, 1-12.
- Krueger, A.O. (1990). Asian trade and growth lessons. *The American Economic Review*, 80(2), 108-112.
- Li, Y., Shi, X., & Su, B. (2017). Economic, social and environmental impacts of fuel subsidies: A revisit of Malaysia. *Energy Policy*, 110, 51-61.
- Lin, B., & Jiang, Z. (2011). Estimates of energy subsidies in China and impact of energy subsidy reform. *Energy Economics*, 33(2), 273-283.
- Liu, Y., Sadiq, F., Ali, W., & Kumail, T. (2022). Does tourism development, energy consumption, trade openness and economic growth matters for ecological footprint: Testing the Environmental Kuznets Curve and pollution haven hypothesis for Pakistan. *Energy*, 123208.
- Mahmood, N., Wang, Z., & Hassan, S. T. (2019). Renewable energy, economic growth, human capital, and CO2 emission: an empirical analysis. *Environmental Science and Pollution Research*, 26(20), 20619-20630.

- Mundaca, G. (2017a). How much can CO₂ emissions be reduced if fossil fuel subsidies are removed?. *Energy Economics*, 64, 91-104.
- Mundaca, G. (2017b). Energy subsidies, public investment and endogenous growth. *Energy Policy*, 110, 693-709.
- Nguyen, M.L.T., & Bui, T.N. (2021). Trade openness and economic growth: A study on Asean-6. *Economies*, 9(3), 113.
- OECD (2005). Environmentally harmful subsidies-challenges for reform. OECD, Paris. (Erişim: 22.12.2021)
- OECD (2019). OECD Inventory of Support Measures for Fossil Fuels. <http://oe.cd/fossil-fuels> (Erişim: 22.12.2021)
- OECD (2021). OECD work on support for fossil fuels, <https://www.oecd.org/fossil-fuels/> (Erişim: 22.12.2021)
- OECD (2022). <https://www.oecd.org/fossil-fuels/methodology/>
- OECD/IEA (2021). “Update on recent progress in reform of inefficient fossil-fuel subsidies that encourage wasteful consumption”, www.oecd.org/fossil-fuels/publicationsandfurtherreading/OECD-IEA-G20-Fossil-Fuel-Subsidies-Reform-Update-2021.pdf. (Erişim: 22.12.2021)
- Pata, U.K. (2021). Renewable and non-renewable energy consumption, economic complexity, CO₂ emissions, and ecological footprint in the USA: testing the EKC hypothesis with a structural break. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(1), 846-861.
- Rasheed, M.Q., Haseeb, A., Adebayo, T.S., Ahmed, Z., & Ahmad, M. (2021). The long-run relationship between energy consumption, oil prices, and carbon dioxide emissions in European countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 1-14.
- Redding, S. (1999). Dynamic comparative advantage and the welfare effects of trade. *Oxford Economic Papers*, 51(1), 15-39.
- Roser, M. (2021). Fossil fuel subsidies: If we want to reduce greenhouse gas emissions we should not pay people to burn fossil-fuels. <https://ourworldindata.org/fossil-fuel-subsidies> (16.11.2021).
- Sarkodie, S.A., & Strezov, V. (2019). Effect of foreign direct investments, economic development and energy consumption on greenhouse gas emissions in developing countries. *Science of the Total Environment*, 646, 862-871.
- Sasana, H., & Aminata, J. (2019). Energy subsidy, energy consumption, economic growth, and carbon dioxide emission: Indonesian case studies. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 9(2), 117.
- Sasana, H., Setiawan, A.H., Ariyanti, F. and Ghozal, I (2017). The Effect of Energy Subsidy on the Environmental Quality in Indonesia. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 7(5), 245-249
- Schröder, E., & Storm, S. (2020). Economic Growth and Carbon Emissions: The Road to “Hothouse Earth” is Paved with Good Intentions. *International Journal of Political Economy*, 49(2), 153-173.
- Shahbaz, M., Solarin, S.A., & Öztürk, I. (2016). Environmental Kuznets curve hypothesis and the role of globalization in selected African countries. *Ecological Indicators*, 67, 623-636.
- Shahbaz, M., Tiwari, A.K., & Nasir, M. (2013). The effects of financial development, economic growth, coal consumption and trade openness on CO₂ emissions in South Africa. *Energy Policy*, 61, 1452-1459.
- Shahzad, S.J.H., Kumar, R.R., Zakaria, M., & Hurr, M. (2017). Carbon emission, energy consumption, trade openness and financial development in Pakistan: a revisit. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 70, 185-192.
- Sheraz, M., Deyi, X., Ahmed, J., Ullah, S., & Ullah, A. (2021). Moderating the effect of globalization on financial development, energy consumption, human capital, and carbon emissions: evidence from G20 countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 1-19.
- Solarin, S. A. (2021). Modelling two dimensions of poverty in selected developing countries: the impact of fossil fuel subsidies. *Social Indicators Research*, 1-23.
- Solarin, S.A. (2020). An environmental impact assessment of fossil fuel subsidies in emerging and developing economies. *Environmental Impact Assessment Review*, 85, 106443.
- Sovacool, B. (2017) Reviewing, and Rethinking global energy subsidies: Towards a political economy research agenda. *Ecological Economics*, 135, 150-163.
- Sulistiowati, E. (2015). The impact of fossil fuel subsidies on growth. *Economics of Development (ECD)*. Retrieved from <https://thesis.eur.nl/pub/33406>.
- Sun, H., Pofoura, A. K., Mensah, I. A., Li, L., & Mohsin, M. (2020). The role of environmental entrepreneurship for sustainable development: evidence from 35 countries in Sub-Saharan Africa. *Science of the Total Environment*, 741, 140132.
- Topcu, B. A. (2021). The impact of export, import, and renewable energy consumption on Turkey’s ecological footprint. *Journal of Economics Finance and Accounting*, 8(1), 31-38.
- Ulaşan, B. (2015). Trade openness and economic growth: panel evidence. *Applied Economics Letters*, 22(2), 163-167.
- Ulucak, R., & Khan, S. U. D. (2020). Determinants of the ecological footprint: role of renewable energy, natural

- resources, and urbanization. *Sustainable Cities and Society*, 54, 101996.
- Ulucak, R., Erdogan, F., & Bostanci, S. H. (2021). A STIRPAT-based investigation on the role of economic growth, urbanization, and energy consumption in shaping a sustainable environment in the Mediterranean region. *Environmental Science and Pollution Research*, 1-12.
- United Nations (2019). Ensure sustainable consumption and production patterns, <https://sdgs.un.org/goals/goal12> (Erişim: 16.11.2021)
- United Nations (2019). Measuring Fossil Fuel Subsidies in The Context Of The Sustainable Development Goals. (Erişim: 16.11.2021)
- United Nations, Environment Programme (2021). Fossil fuel subsidy reform. <https://www.unep.org/explore-topics/green-economy/what-we-do/economic-and-fiscal-policy/fiscal-policy/policy-analysis-3> (Erişim: 16.11.2021)
- Usman, M., Kousar, R., Makhdum, M.S.A., Yaseen, M.R., & Nadeem, A.M. (2022). Do financial development, economic growth, energy consumption, and trade openness contribute to increase carbon emission in Pakistan? An insight based on ARDL bound testing approach. *Environment, Development and Sustainability*, 1-30.
- Usman, M., Makhdum, M.S.A., & Kousar, R. (2021). Does financial inclusion, renewable and non-renewable energy utilization accelerate ecological footprints and economic growth? Fresh evidence from 15 highest emitting countries. *Sustainable Cities and Society*, 65, 102590.
- Wang, Q., Dong, Z., Li, R., & Wang, L. (2022). Renewable energy and economic growth: new insight from country risks. *Energy*, 238, 122018.
- Xie, Y., Wu, D., & Zhu, S. (2021). Can new energy vehicles subsidy curb the urban air pollution? Empirical evidence from pilot cities in China. *Science of The Total Environment*, 754, 142232.
- Yasmeen, R., Zhaohui, C., Shah, W.U.H., Kamal, M.A., & Khan, A. (2021). Exploring the role of biomass energy consumption, ecological footprint through FDI and technological innovation in B&R economies: A simultaneous equation approach. *Energy*, 122703.
- Zafar, M. W., Zaidi, S. A. H., Khan, N. R., Mirza, F. M., Hou, F., & Kirmani, S. A. A. (2019). The impact of natural resources, human capital, and foreign direct investment on the ecological footprint: the case of the United States. *Resources Policy*, 63, 101428.
- Zeren, F., & Ari, A. (2013). Trade openness and economic growth: A panel causality test. *International Journal of Business and Social Science*, 4(9).
- Zhang, S., Liu, X., & Bae, J. (2017). Does trade openness affect CO 2 emissions: evidence from ten newly industrialized countries?. *Environmental Science and Pollution Research*, 24(21), 17616-17625.

